Kimondhatatlan nyomorúság

KÉT EMLÉKIRAT

A 15–16. SZÁZADI OSZMÁN FOGSÁGRÓL

FORDÍTOTTA,
AZ UTÓSZÓT
ÉS A JEGYZETEKET
ÍRTA
FÜGEDI ERIK

Kimondhatatlan nyomorúság

KÉT EMLÉKIRAT

A 15–16. SZÁZADI OSZMÁN FOGSÁGRÓL

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 1976

Magyarországi György barát
értekezése
a törökök szokásairól,
viszonyairól és gonoszságáról

Kezdődik a törökök szokásairól, állapotáról és gonoszságáról írott értekezés előszava

A kódexekben eddig is olvashattunk korunk üldöztetéseinek borzalmas, már nem is annyira emberi, mint inkább ördögi fajtáiról, sanyarúságáról, szorongattatásairól és rémületéről. Mindezeknek eljövetelét megjósolták az emberiségnek. Még ma is naponta kinyilatkoztatja őket az ó- és újszövetség a sárkány és a többi fenevad rettenetes képében, az ég és az elemek megdöbbentő mozgásában, az égi szellemek szokatlan cselekedeteiben. De nincs szükség példázgatásra most, hiszen nyilvánvaló tapasztalatok bizonyítják napnál világosabban, hogy mindez már a kapunkon dörömböl, szakadatlanul és kétségtelenül a nyakunkon van. Vagy talán azt a vérengző fenevadat, Krisztus keresztjének ellenségét, a kegyetlen sárkányt nem a törökök hitetlen szektájában és csapatában kell-e látnunk, amely teljesen lerombolta a keleti földrészt, tömegesen megfertőzte hitetlenségének mérgező leheletével a keresztény népet, most pedig már Itália határaihoz közeledik, és teljes erejéből a magára hagyatott római egyház romlására tör? Ki ne fájlalná, hogy annyi léleknek okozta halálát, akiket minden áldott nap kielégíthetetlen étvággyal fal fel és tesz saját kárhozatának örökösévé? Jaj, vészes és rettentően kegyetlen üldöztetés! Jaj, századok óta nem lá-

tott bűntett! Mert a török nem a test ellen acsarog, mint mások, hanem a lélek ellen, és jámborságot színlelve, kívül a testet pátyolgatván nem gyilkolja meg, belül viszont a lélek megölésére törekszik azáltal, hogy ördögi ravaszsággal a hitét veszi el. A hivők megszámlálhatatlan tömege lehet rá tanúnk. Sokan közülük szíves örömest haltak volna meg Krisztus hitéért és lelküknek Krisztus hitébe vetett üdvösségéért, de mikor a testi haláltól megkímélték és rabságba hurcolták őket, az idő előrehaladtával megfertőzte őket a méreg, és aljasul megtagadták Krisztus hitét. Ezt az igazságot saját magamon tapasztalva tanultam meg, mert bár nagy örömmel vártam, hogy Krisztus hitéért elszenvedhetem a halált, mikor a tűzből félholtan kivonszoltak – mint elmondom majd –, visszaadtak az életnek, s kezükben raboskodtam, ahogy múlt az idő, tévelygésük mérge valósággal megfertőzött, meglehetősen kételkedni kezdtem Krisztus hitében, és gyalázatosan meg is tagadom, ha Isten irgalma nincs velem és nem óv meg tőle. Értekezésem célja tehát, hogy emlékezetül írásba foglaljam, amit a törökök cselekedeteiről, magatartásáról, szokásairól és gonoszságáról tapasztalatból megtanultam, hogy ha – Isten ne adja, bár eléggé félek tőle – öregemberként másodszor is kezükbe találnék esni, jobban meg tudjam magam őrizni tévelygésüktől, mint aho-

gyan fiatal koromban tettem. Azt hiszem, nagy haszonnal járhat, ha a hivő manapság ilyeneket hallhat, tanulmányozhat és olvashat, mert általános jelenség, hogy sok, sőt számtalan keresztény tagadja meg Krisztus hitét, minthogy nem tudja, sőt el sem hiszi mindazt, amit ravaszságukról mondanak, amíg csapdájukba nem esik és tapasztalatból meg nem tanulja, amit korábban megérteni elmulasztott.

Kezdődik a bevezetés

Most pedig szerencsétlen sorsom történetét szeretném előadni; elmondani, hogyan és mikor fogtak el és hurcoltak rabságba a törökök. Amit elmondok majd, bárkit meggyőzhet, hogy nem mesét, nem kitalált dolgokat hordok össze, hanem a saját bőrömön tapasztalt valóságot.

Amikor az Úr 1436. évében, Zsigmond római császár halálakor* nagy meghasonlás támadt a magyarok és németek között abban, hogy kit válasszanak királlyá, mert a császárnak nem volt törvényes fiúutóda, a nagy török király, akit Murád bégnek hívtak és a most uralkodó Mehemed bég apja volt, hatalmas sereggel betört az országba, úgy mondták, 300 000 lovasa volt. Az volt a szándéka, hogy egész Magyarországot elpusztítja. Meg is tette volna, ha Isten akaratából ki nem árad egy folyó, és meg nem akadályozza benne. Hogy szándéka meghiúsult, a „hét vár-

nak"* nevezett hegyen túli tartományba irányította seregét, mindent, ami eléje került, kegyetlenül elpusztított és lerombolt, és ebben semmi sem akadályozta meg.

Ekkortájt én 15–16 éves ifjú voltam. Az előző esztendőben elhagytam szülőföldemet és egy magyarul Sebes, németül Müllenbach* nevű megerősített városkába mentem tanulni. Ez a város akkoriban elég népes volt, de nem volt nagyon biztonságos. Megérkezett a török a város alá, tábort ütött és ostromolni kezdte. A valah vajda,* aki a törökkel együtt vonult fel, a polgárokkal régebben kötött barátságára hivatkozva a városfalhoz ment, a harc szünetében odahívta a polgárokat, és rábeszélte őket, hallgassanak az ő tanácsára, ne harcoljanak a törökkel, mert a város erődítményei nem elég erősek, semmiképpen sem tudnak ellenállni. A tanácsa pedig az volt, hogy adják át a várost a törököknek békével, ő, a vajda majd kieszközli, hogy a város előkelőit magával vihesse saját országába, aztán ha úgy tetszik, visszajöhetnek vagy ott maradhatnak. A többieket, a városi népet személyük és vagyonuk sérelme nélkül elviszi a török saját országába, ott földet ad nekik, aztán tetszésük szerint visszatérhetnek, vagy ott békében letelepedhetnek az idő alkalmatossága szerint. Ígéretét később – saját szemünkkel láttuk – teljes egészében beváltotta. Az egyezség létrejött,

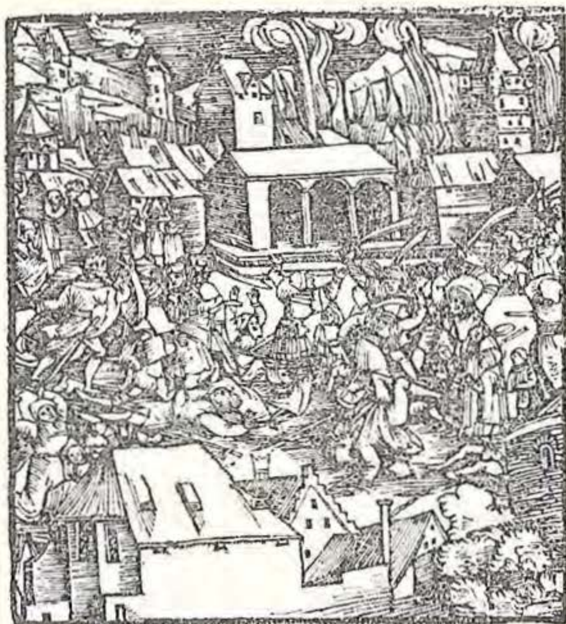
mindenkinek egy nap haladékot adtak, hogy családjával és holmijaival felkészülhessen a békés kivonulásra.

Volt ott egy nemesember meg a testvére, egy ugyancsak derék férfiú. Ez az ember korábban várnagy volt, sokat harcolt a török ellen, és semmiképpen sem értett egyet a vajda tanácsával, sem az egyezséggel. Azt mondta, inkább százszor meghal, semhogy feleségét és fiait török kézre adja. Másokat is meggyőzött; kiválasztott egyet a város tornyai közül, abba bevonult, egész éjszaka fegyvereket és élelmiszert hordott bele és jól megerősítette. Velük együtt én is a toronyba mentem, és nagy sóvárgással inkább a halált vártam, mint az életet. Amikor megvirradt, a nagy török király személyesen jött el a város kapujához, és megparancsolta, hogy írjanak össze minden egyes kivonulót családjával együtt; azután őröket rendelt melléjük, és saját országába vezettette őket személyük és vagyonuk sérelme nélkül. Azt is megengedte, hogy a polgárokat és a város vezetőit a valah vajda ugyanúgy saját országába vezettethesse.

A prédából az egész török seregnek semmi sem jutott, erre hatalmas lendülettel és kibírhatatlan dühvel megrohanta a mi tornyunkat, abban a reményben, hogy valamit zsákmányolhat. Nyelv el nem mondhatja, mekkora és milyen tombolás következett. Sűrűbben hullottak a nyi-

lak és a kövek, mint az eső cseppjei vagy a jégverés. Úgy üvöltöztek a harcolók, a fegyverek olyan zajt csaptak, úgy ordítottak a torony ellen rohamozók, hogy egy pillanatra szinte megrendült belé az ég és a föld. És mert a torony nagyon lapos volt, a tetőt a nyilak és kövek rögtön elpusztították, de a toronnyal nem bírtak a falak erőssége miatt. Közben előrehaladt az idő, délután lett, de még napnyugta körül sem mentek semmire, erre tanácsot tartottak a többi harcossal, majd néhányan elszaladtak fáért, és abból a toronnyal egyenlő magasságú rakást emeltek. Azután tüzet raktak a farakás alá, és megsütöttek bennünket, mint a kenyeret. Amikor már mindannyian szinte halottak voltunk és senkit sem láttak mozogni a toronyban, széthajigálták a tüzet, a kapun át berontottak, és akit félig élve találtak, felélesztették és kivonszolták. Engem is így hurcoltak ki, kereskedőknek adtak el, akik a többi rabbal láncra fűztek, és átkelve a Dunán, Adrianopolisba* vittek, ahol a nagy török király székhelye van.

Az Úr fentebb említett esztendejétől 1458-ig bezárólag a legkeményebb rabság súlyos terhét és kibírhatatlan szenvedéseit viseltem el, és egyedül Isten segítségének köszönhetem, hogy megszabadultam, ahogyan alább elmondom majd.

1. Hogyan hódították meg a törökök a keleti földrészt és hogyan kezdtek ott lakni?

Minden történetíró munkájából teljesen nyilvánvaló, hogy Mohamed törvénye és a szaracénok szektája az Úr hatszázas éveiben keletkezett V. Bonifác pápa és Heraclius császár idején.* Aztán az Úr nyolcszázas éveiben érte el virágzását, IV. Leó pápa és Lajos császár uralkodásakor*. Akkorra ugyanis a szaracénok annyira

megszaporodtak, olyan tömeget alkottak, és az egyházzal szemben olyan kegyetlenséget tanúsítottak, hogy előbb elfoglalták a jeruzsálemi királyságot, aztán Rómára törtek, megostromolták, mindent irgalmatlanul felégettek, amit a város erődítményein kívül találtak; Szent Péter templomából lóistállót csináltak és földig lerombolták. Az Úr 1280-as éveiben gonoszságuk és aljasságuk gyümölcse szörnyűségekben és hazug csodajelekben ért meg, amelyeknek még ma is bővében vannak. Ekkor ugyanis Isten megengedte a nagy szultánnak, hogy délről kelet felé indulva az egész országot és annak minden erősségét egészen a tengerig megszerezze*. Látta a szultán, hogy az uralma alá vetett föld tágas és letelepedésre alkalmas, ezért hétfelé osztotta az országot, hét fejedelmet küldött ki, mindegyikre rábízott egy-egy részt, és örökjogon birtokába bocsátotta. Az első fejedelem neve Othman bég* volt, a másodiké Ermen bég,* a harmadiké Germen bég,* a negyediké Csarhan bég,* az ötödiké Andin bég,* a hatodiké Mentesse bég, a hetediké pedig Karaman bég*.

Múlt az idő, mindegyik fejedelem letelepedett már saját tartományában, azt kormányozta és békésen birtokolta, de ekkor az Othman nevű bég terjeszteni kezdte saját tartománya határait, és megtámadta a tőle keletre fekvő tartományt. A megtámadott fejedelem elhagyta tar-

tományát, mert nem tudott ellenállni, és Karaman béghez menekült. Megszerezvén ezt a tartományt, Othman bég annak megtámadását tűzte ki céljául, amely az előző mellett feküdt, fejedelmét a fenti módon elűzte, aztán sorban meghódította a harmadik, a negyedik és az ötödik tartományt. Így valamennyi fejedelem tartományát egymaga szerezte meg, kivéve Karaman bégét. Ez pedig azért történt, mert az Othman bég elől menekülők Karaman bég segítségére voltak, mert a tartományt igen nehéz elfoglalni, harmadrészt, mert – és ezt kell leginkább hinnünk – Istennek így tetszett. Mint ahogyan hajdanán a pusztában néhány népet győzhetetlenné tett s ezzel büntette Izraelt, így tett most Karaman béggel. Mert a bég mind a mai napig megőrizte győzhetetlenségét, sokszor vetett cselt Othman bégnek, sokszor gördített akadályt útjába. Othman bég nem is mert mások ellen hadat indítani, amíg Karaman béggel nem szerzett békét. Ha nem így tett, Karaman bég tüstént megtámadta tartományát. Ottlétem alatt háromszor csapott le és támadta meg Othman bég földjét, nagy pusztítást vitt végbe, gyújtogatott és rabolt. Amaz pedig többször tört rá, de nem sokra jutott vele. Egy alkalommal is nagy dühvel és felháborodással indult kiirtására; seregében – azt mondták – 20 000 gyalogos volt szekercékkel és más szerszámokkal

fölfegyverkezve, hogy a fákat és a szőlőket kivágva Karaman bég tartományát teljesen elpusztítsa és lakhatatlanná tegye. Visszatérte után mégis békét kötött vele és mindent sértetlenül hagyott. Innen származik az a következtetés és szólásmondás, hogy Karaman bég birodalma örökké fennmarad.

Othman bég és utódai, akik tőle kapták nevüket (*othmanogli*nak, azaz Othman fiainak hívják őket), mind a mai napig királyai és urai egész Törökországnak; olyan sokra vitték és nap nap után olyan sikereket aratnak, hogy nemcsak keleten, hanem már nyugaton is félnek tőlük. Igaz, a nagy tatár fejedelem egyszer legyőzte őt* – mint a gazdám szokta volt mesélni –, mert akkor még nem szerzett földet a tengeren túl, és ezért nem volt elegendő ereje ahhoz, hogy ellenálljon. De azóta olyan hatalomra tett szert, amilyennél nagyobbat nem találni, amilyenről nem is hall az ember a Kelet földjén. Egyébként az egész tengerentúli birodalom ma is hét tartományra van felosztva, s régi lakosairól a népet ma is *othmaneli*nek,* *ermeneli*nek, *csarbaneli*nek, *andingeli*nek, *menteseli*nek és *karamanli*nak nevezik.

2. Hogyan sokasodott meg a törökök szektája, és hogyan kapta a török nevet?

Az előző fejezetben elmondottuk, hogy ez a szekta a Krisztus hitét megtagadó keresztények bűnének következtében aratja le gonoszságának gyümölcsét, ezt mostanában napról napra nyilvánvalóbban látjuk. Amikor – mint mondottuk – a szaracénok vagy mohamedánok elkezdték a keresztények üldözését és földjeik elfoglalását, sok keresztény el akarta kerülni az üldöztetést, és önként adta magát a mohamedánok kezére. Nyilvánvaló ez a tény, hiszen a régi Görögországban mind a mai napig sok vár, város van török uralom alatt, ezeket annak idején önként adták át, ezért sértetlenek maradtak. Így történt, hogy a többi keresztény üldözését maguk a keresztények segítették elő, ezek aztán bűneiket még egyházi fenyítékkel is növelték, amit nem vonakodtak magukra venni. Mert keresztények voltak, valamiféle jámborságtól indíttatva kíméletet tanúsítottak a legyőzött keresztényekkel szemben, és szolgaként vagy szolgálóként maguknál tartották őket. Innen vette eredetét az az istentelenül kapzsi szokás, hogy rabszolgákat és rabnőket tartanak, ami ebben a szektában manapság is megtalálható. Végül is a tettetett jámborság bűne oly nagyra nőtt, hogy a keresztények gonoszsága a keresztények üldözésében felülmúlja a hitetlenekét; sőt példát

mutató mesterei lettek a hitetleneknek. A bűnben pedig úgy váltak tanítványaivá a hitetleneknek, ahogy azok mestereik voltak a lélek elvesztésében. Fellépett az új, a szellemi Mohamed, az Antikrisztus hírnöke, ezután már a szekta neve sem szaracén volt, hanem teoretikus vagy szellemi, mert látszólag természetfeletti erővel rendelkeztek, amivel rá tudták venni a keresztényeket a legfőbb gonoszságra, Krisztus hitének és az egyház közösségének elhagyására. Amikor pedig az egyház elhatározta, hogy nyilvános büntetéssel utasítja rendre a törökökkel együttműködő keresztényeket, bűnük mentegetésére, önmaguk igazolására azt kezdték hajtogatni, hogy nagy szolgálatot tesznek, ha megmentik a keresztényeket a szaracénok támadásától. Ekkor estek a második gonoszságba, tudniillik a hamis alázatba, az alázat ürügyén pedig az egyház elleni lázadás bűnébe, ennek gyümölcse a látszaterkölcs, a tettetett példaszerűség és a fitogtatott, színlelt vallásosság. Méltán nyerték el a hipokrita nevet és a név lényegét. Az idő múlásával bűnük és gonoszságuk csak nőtt, az egyház ezért megátalkodottaknak ítélte őket, és világi fegyveres hatalommal lépett fel ellenük. Ők azonban nem ismerték be bűnüket, hanem védelmére keltek és nyílt ellenállást tanúsítottak az egyházzal szemben. És győzelmet aratva az egyházon, megtámadták a keresztré-

nyek földjét, és zsarnok módjára elfoglalták az egész Keletet. Az egyház ellenségeivé, Isten ellenségeivé lettek, s az egyház egyeteméből kiválva alávetették magukat az emberi nem ellenségének. Végül is az ördög segítségének és hatalmának birtokában látszólagos erényekkel és hamis csodákkal kezdtek ékeskedni, hogy a kétségbeesés csúcsára eljutva és minden gonoszságukban megátalkodva gyorsabban és készségesebben engedelmeskedhessenek az uralkodó sátán parancsainak, és annak kénye-kedve szerint veszítsék el lelküket. A szentség látszata miatt kapták harmadik nevüket: bálványimádóknak hívják őket, és azok is.

A Jelenések könyvének 13. részéből* kiviláglik ennek a szektának eredete. Ebben a részben a végső megpróbáltatás formája egy, a földről fölemelkedő fenevad, amelynek a bárányhoz hasonlóan két szarva van és a sárkányhoz hasonlóan szól. Ez a fenevad azért emelkedik föl a földről, mert a katolikus hit szilárdságából és erejéből származik. A bárányhoz hasonlóan két szarva van: a jámborság külszíne alatt rejtőzködő gonosz irigység és az engedelmesség látszata alatt rejtőzködő gyalázat. Sárkányhoz hasonlóan szól, mert sátáni erővel viszi végbe a hamis csodákat. És lám, mennyire tartja magát mindenben az Antikrisztus egyháza Krisztus egyházához, csakhogy fonákul. A krisztusi egy-

ház ugyanis a legszentebb Szentháromság művén alapul, és mindegyik személynek különleges sajátosságot tulajdonít. Mert az egyház elsőbbségét a Szentháromság műveként az atyának, a megtestesülés és engedelmesség példamutatását a Szentháromság műveként a fiúnak, a csodatételt a Szentháromság műveként a Szentléleknek tulajdonítjuk. Ettől a hármasságtól származik minden, ami a lélek üdvösségéhez tartozik, ettől a hármasságtól származik mindaz, amit fentebb az Antikrisztus egyházának kezdetéről mondottunk, s ami szükségszerűen az ember elkárhozásához vezet.

3. Milyen félelmetes a törökök szektája?

Korunk sok, csaknem legtöbb eseménye és jelensége aggodalomra int, és a világ végét félnünk figyelmeztet, mert bizonyosan mi vagyunk azok, akikre a világ vége rászakad. A szentírásban az ó- és újszövetségre, kiváltképpen a Jelenések könyvére, Dániel és Ezékiel próféta félelmetes és borzalmas jeleneseire bízta az Úr mindazt, amit az utolsó ítélet veszedelmeiről nem annyira tudnunk és megértenünk, mint inkább rettegnünk kell. Ha ezek a leírt szövegek önmagukban is elég félelmetesek, bízvást hinnünk kell, hogy hatásuk még sokkal félelmetesebb lesz. A világ elöregedését, közeli végét világosan bizonyítja minden rendbéli ember rossz-

ra való hajlama, jóra való restsége, vágya az elsőbbségre, lassúsága az engedelmeskedésben, a szabad művészetek divathóbortja, a felesleges épületek sokasága, a tudományok gyanúsnak tetsző újdonságai, a régit mindenben lefitymáló új hiábavalóságok. De a legfőbb aggodalmat a vérengző fenevadnak, vagyis a törökök szektájának kell kiváltania belőlünk, mert folytonos növekedése, szüntelen csatái és zaklatásai, fennmaradása elkerülhetetlenül óriási veszedelmet és megbotránkoztatást, szorongattatást és végső nyomorúságot jelent. Mindezzel bizonyára azért nem törődünk, mert rejtve van szemünk elől, amint Joakim apát* a Jelenések könyvének 13. részéről írva bizonyítja. Mi lehet hasonló ehhez a fenevadhoz – kérdi –, és ki veheti fel vele a harcot? Jaj, ki született erre a földre, aki nem megy keresztül ennek a szerencsétlenségnek szorongattatásain, melyek szeme előtt most még elrejtvék? Boldogtalan anyák, akik szülitek, boldogtalan emlők, akik szoptatjátok őket, nyomorult szülők, akik számukra gyűjtitek a kincseket, tudván, hogy az Úr szemében gonoszok a föld gazdagai. Halljátok, esedezve kérlek benneteket, halljátok mindnyájan, akik szeretitek gyermekeiteket, halljátok mindnyájan, akik gondosan tápláljátok kicsinyeiteket! Tanítsátok meg fiaitokat, hogy lakjanak erdőkben, hogy éljenek pusztaságban, füvek gyökerén, hogy mond-

janak le a gyönyörökben való dúskálásról, kerüljék a húsételeket; tanuljanak meg a vadállatokkal együtt lakni, amíg ez a felháborodás el nem múlik a fejük fölül. Biztosan hiszem, hogy amint Noé idején a hitetleneket hirtelen lepte meg a vízözön, úgy válnak az óvatlanok majd most is a meg nem váltható, örök és egyetemes isteni felháborodás áldozataivá. Az Üdvözítő az evangéliumban arra is megtanít, hogyan térjünk ki és menekedjünk meg ez elől a végső kényszerűség elől, mondván: „Ne féljetek azoktól, akik a testet ölik meg," és utána: „féljetek attól, aki minekutána megöl, arra is van hatalma, hogy a gyehennára vessen."* Nyomatékosan mondja, hogy megöl, de nem határozza meg, hogyan. Mert ez az üldözés nem emberi, hanem ördögi módon öl. A közönséges gyilkosság a testet és a lelket elválasztja egymástól, de az embertelen és ördögi gyilkosság megöli a lelket, és mint valami oszlásnak indult hullát beletemeti az élő testbe, hogy bűzével másokat is megfertőzzön. Amint ugyanis a választottak példaszerű erénye a testükben lakozó Krisztus szent lelkének jó illata, és a lélek épülésére szolgál, ugyanúgy szolgál a kárhozottaknál az erény színlelése, az élő testben rejlő lélek bűze a lélek megtévesztésére. Ezek azok a fényes sírok, amelyeknek hitetlen bűze megfertőzte egész Keletet és már a nyugati földrészre

is átterjedt. De milyen félelmetes, ami Krisztus mondásában ezután következik: „arra is van hatalma, hogy a gyehennára vessen". Hallatlan gonoszság, minden ördögi ravaszságot megszégyenítő aljasság! Ugyan ki hiszi el, hogy a sátán rossz cselekedetre kényszerítheti az embert? Ez a gonosz szekta nem alkalmaz erőszakot, hanem hosszú ideje szabad akaratuktól fosztja meg az embereket: megtöri a szív állhatatosságát, legyőzi a kitartást, és az ember értelmét olyannyira elvakítja, hogy hitét, amelyért korábban kész volt meghalni, most megfertőzötten és legyőzötten kénytelen gyalázatosan megtagadni. Ki kerülheti el ennek a gonoszságnak hatalmát? Hiszen olyan kegyetlen és olyan heves, hogy egy csapásra megöli a testben lakozó lelket, és az embert a gyehennára veti. Hogyan állíthatnók ugyanis, hogy él az ember, aki annyiszor veszíti el önmagához való jogát, ahányszor halálos veszedelemnek van kitéve, vagy ahányszor pénzért eladják; vagy hogyan állíthatnók, hogy él az az ember, aki oly sokszor kívánta és kereste a halált? Ha hitelt adtok nekem, tapasztalt embernek, megmondhatom, hogy anynyi halált szenvedtem el, ahány napot a törökök között éltem. De ezzel még nem mondtam eleget. Mert ha a bárány órányit sem élhet a farkas karmaiban, pedig ők csak a természettől ellenségei egymásnak, hogyan élhet a keresztény

a török kezében, amikor közöttük az ellenségeskedés természetfölötti, illetve szellemi természetű? Ajánlom minden keresztténynek, kerülje ezt a veszedelmet, mint a tüzet. Tanácsolom minden hivőnek, tartsa magát távol ettől a bűztől, mert oly nagy a feszítőereje, hogy behatol a szív legmélyére. Még lelkének külső burkát se engedje megfertőzni tőle.

4. Miben különbözik a test és a lélek üldözése? Lássuk, miben különbözik az egyház első és ama végső üldöztetése, amire jól illik a Jelenések könyvének 13. része. Két fenevadról esik szó e részben: az egyik a tengerből emelkedik föl, a másik a földről. A tengerből fölemelkedő fenevad külsőleg félelmetes ugyan, valójában azonban nem az. A földről fölemelkedő külsőleg nem félelmetes, de valójában sokkal inkább az. És amiként Isten tisztelete is kétféle, tudniillik külsőleges és lényegi, úgy az Isten tiszteletének üldözése is szükségképpen kétféle, amint ez a két fenevad megjelenéséből teljesen nyilvánvaló. Az igaz Isten tiszteletét először kívülről támadta meg a bálványimádás, ezért az első fenevadról írottak a külsőségekhez tartoznak. Isten külsőleges tisztelete az erkölcsök kapcsolatából áll, az alázatosságból és szerénységből, az önmegtartóztatásból, tisztaságból, becsületességből, józanságból, fogadalmakból, áldozatok-

ból, alamizsnából, a templomok felépítéséből, látogatásából és megőrzéséből meg efféléкből. Ezek ellen a pogányok külső, anyagi eszközökkel fegyverezték fel magukat. Ezért az első fenevadat úgy írják le,* hogy tíz szarva van tíz koronával és hét feje, rajtuk a káromlásnak neve. Ezt a tíz szarvat a földi dolgok megszerzésére, kormányzására, a velük való sáfárkodásra, kiadásukra és megőrzésükre szóló hatalomnak és a hozzá tartozó teljes pompának foghatjuk fel. A szarvak koronáit a teljes pompa, dicsőség és fény eredményének foghatjuk fel, amelyet a pogány rómaiak az egész világ fölötti uralommal szereztek meg maguknak. A hét fej következésképpen mindazt a szorgalmat, okosságot és kitartást jelenti, amellyel olyannyira kitűntek más népek alávetésében és kormányzásában. Mi mást mondhatnánk a káromlások nevéről, mint hogy az általuk tisztelt démonok védnökségét, segítségét és kegyét, valamint az egyházzal szemben kifejtett gonoszságukat jelentik. Röviden, ennek a fenevadnak alakja teljes egészében magában foglalja azt a gonoszságot, amely elsőnek támadt az egyház ellen, és amely az Isten tiszteletének megsemmisítésére törekedett. A fenevad halálosan megsebzett, majd begyógyult feje pedig azt jelenti, hogy az első zaklatás semmiképpen sem érhette el gonosz célját, mert amikor

az igaz Isten tiszteletének megszüntetése érdekében rettenetes kínzásnak vetette alá a vértanúk testét, nemcsak hogy nem ért el semmit, hanem még nagy szolgálatot is tett a szentek lelki és testi örök életének. Halálos sebéből pedig azért gyógyult meg, mert az egyház imái megakadályozták benne, hogy bűne végletessé váljon, ő maga Isten ellenségévé szegődjön, s ezzel halálos sebe gyógyíthatatlanná legyen, akkor ugyanis már az egyház imái sem segíthették volna a sátánnal szemben. Így történt, hogy a pogányság végül az egyház üldözésének jutalmaként kiérdemelte Krisztus hitének befogadását.

A másik üldöztetésnek lelki fegyverekkel kellett felöveznie magát, mert Isten tiszteletének lényege ellen irányul. Isten tiszteletének lényege ugyanis a lélekben és a lélek hatalmában rejlik. Ezért igen helyesen úgy magyarázzák a második fenevad bárányhoz hasonló két szarvát, hogy az erény és a szentség színlelését fejezik ki a lélek két hatalmával szemben, azzal pedig, hogy sárkányhoz hasonlóan szólónak mondják, azt jelzik, hogy csalárd csodajelekkel és az erény színlelt gyakorlásával a lélek harmadik hatalma ellen fordul. Találó az a magyarázat, hogy a tűz lelopása a mennyből a földre a természetfeletti tapasztalatok és az Isten titkainak kifürkészése iránti rendellenes vágyat jelenti, amely akkortájt elborította az együgyűek lelkét. Ezt a ma-

Van deme quaden thyrāne Dracole wyda·

gyarázatot adhatjuk a fenevad képéről és jelleméről, mert aki jótettéért kinyilatkoztatást vagy lelki jelenéseket vár vagy kap, az jobbján és homlokán a fenevad bélyegét viseli. És amiként az első üldöztetés az egész világot a bűnbe vitte, hiszen a rómaiak is kiterjesztették bálványimádásukat az egész világra, a második üldöztetés is megfertőzi dögvészével szinte az egész emberiséget. Mert akad-e olyan egyszerű vagy együgyű ember, aki ha már kicsit is ájtatos, nem vár tüstént isteni kinyilatkoztatást vagy jelenést, nem akar isteni titkok tudója lenni? És mit mondjak az egyházi méltóság és tisztség iránti rendellenes vágyról és sóvárgásról? Találsz-e embert, akinek ha egyházi javadalmat ajánlanak fel, nem fogadja el azon nyomban, késlekedés nélkül és – bár tudatlan és alkalmatlan – aggálytalanul? Azokról pedig, akik a javadalmakat önkényesen elfoglalják, pénzért megveszik vagy más illetéktelen módon bitorolják, azokról csak annyit merek mondani, ami eljárásukban már benne is van! Csak az adhat el és vehet meg egyházi javadalmat, akire már úgy is rá van sütve a fenevad bélyege. Hiszen a fenevad szinte ujjal mutat a romlott egyházra, amelyet valósággal ellepett a szimónia* bűne. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a törökök között sem mindenki bűnös személy szerint, a kárhozottak pedig nem maradnak el tőlük a bűnben.

5. Milyen gondot fordítanak a törökök a keresztények felkutatására és elragadására?

Amint az előző fejezetben mondottuk, a két üldözés különböző, sőt ellentétes, ezért a felhasznált eszközök is szükségszerűen különbözők és ellentétesek. Az első üldözők nem sokat fáradoztak a keresztények felkutatásán, a keresztények önként feladták magukat, mert ha önként üldözőik kezére adták magukat, nagyobb érdemeket szereztek, mintha elfogták őket vagy valami rejtekhelyen rájuk bukkantak. Az evangélium azt tanítja, hogy az üdvösség elnyerése érdekében menekülni kell a lélek üldözőitől. Meg is jelöli őket, mondván: „megmondom néktek, kitől féljetek."* Mert bűn a lelket túlságos veszedelemnek kitenni. Ezért vegyük most szemügyre, milyen ügyességre, álnokságra és gonoszságra tettek szert a törökök ördögi ösztönnel a keresztények felkutatásában és elfogásában.

A nagy török király reguláris seregén kívül még egy különleges sereget tart, húsz-harminc-ezer, nem annyira bátor, mint inkább ravasz emberből, s élére a seregében található legtapasztaltabb férfit állítja. Ennek a seregnek tagjai latrok módjára működnek, jobbára éjszaka, és nem nappal. Egyetlen évet sem hagynak ki, évente legalább egyszer kivonulnak zsákmányszerzésre, néha kétszer vagy háromszor is, ha alkalom nyílik rá. Olyan titokban és csendben dolgoznak,

hogy még a szomszédaik sem veszik észre visszaérkezésüket az alább elbeszélendő okok miatt.

Sikerük titka szélsebes lovaglásuk. Ezért nagy gonddal, ügyességgel és fegyelemmel úgy készítik fel a feladatokra lovukat és saját magukat, hogy akár egy álló héten át képesek legyenek éjjel-nappal nagy iramban vágtatni. Pihenőidőben bőségesen táplálkoznak, a lovakat is gondosan etetik, hogy meghízzanak és erőre kapjanak. Amikor aztán elérkezett az indulás ideje, kivonulás előtt hét-nyolc nappal bizonyos rend szerint csökkentik a magukhoz vett étel és ital mértékét, ettől hirtelen súlyukat vesztik, lefogynak, de a táperő megmarad bennük, így lesznek képesek kitartóan, gyorsan lovagolni.

Kivonulásuk előtt elhíresztelik, hogy hová tartanak és milyen úton járnak majd. Valójában persze nem oda tartanak, csak így akarják félrevezetni az esetleges kémeket. Nem indulnak el egy vagy két megbízható vezető nélkül, akik mint a tenyerüket, úgy ismerik annak a földnek útjait és ösvényeit, ahová menni akarnak. Olyan iramban, olyan sebesen lovagolnak, hogy egyetlen éjszaka három-négy napi utat is megjárnak. Cselből teszik ezt, hogy ha valaki észrevenné őket, ne tudjon elébük vágni és érkezésüket hírül adni. Lovaik természetét és állapotát úgy ismerik, mintha mind tanult orvosok

volnának. Egy pillantással képesek felmérni a ló minden hibáját és előnyét, meg hogy mire használható, milyen korú, mennyit ér. Arról nem is beszélek, hogy mennyire nem törődnek a téli hideggel meg a nyári hőséggel, az időjárás és az évszak viszontagságaival, hogy mennyire nem riadnak vissza, mennyire nem kedvetlenednek el a nehéz tereptől, a hosszú úttól és – ami még csodálatosabb – hogy ételből, italból, fegyverből és ruházatból semmit nem visznek magukkal, ami terhükre volna, hanem kevéssel, szinte a semmivel beérik, hatalmas távolságokat végiglovagolnak, és addig nem tágítanak, amíg a vigyázatlanokat meg nem támadhatják és zsákmánnyal megrakodva vissza nem térhetnek.

Csak röviden szólnék azokról a hihetetlen dolgokról, amiket róluk beszélnek. Az igazat meg-

vallva, magam sem hittem volna, amit róluk hallottam, ha nem tapasztaltam volna, nem láttam volna saját szememmel. Őszintén szólva, ha ravaszságukról és tetteikről kellene írnom, több könyvet is megtölthetnék. Ki tudja elképzelni, milyen irtózatos rémület és kábulat fogja el azokat, akikre meglepetésszerűen rátörnek? Bizony elszáll az erejük, még ha szívük vasból vagy acélból van is. Mit tegyen, hová forduljon, aki hirtelen és váratlanul halálos ellenségét pillantja meg, amint kivont karddal feléje tart? Hallani is elég borzalmas, hát még átélni, én pedig mindezt a szörnyűséget tulajdon szememmel láttam.

De mivégre mindez? Csak arra, hogy meglepetésszerűen, vérontás és gyilkolás nélkül élve kerítsék kézre azoknak testét, akiknek lelkét akarják megölni. Semmiképpen sem vetemednének ilyesmire, és nem is tudnák megcselekedni, ha az ördög nem állna mellettük segítséggel és tanáccsal. Nagy veszteségnek tartják ugyanis, ha embert kell ölniük. Ezért a nagy török, bármilyen hatalmas is, bármennyi szigetet és tartományt foglal is el fegyverével, kerüli az emberölést, mert inkább akar élő adófizetőkön uralkodni, mint vérontással győzelmet aratni. Ezért semmiképpen sem akarnak embert ölni, hacsak a végső szükség, tudniillik az önvédelem vagy a menekülés nem kényszeríti rá őket. Min-

dent elkövetnek, hogy élőket fogjanak el, így ugyanis egy ember kétszeres zsákmányt jelent, mert a török eladja a foglyot és testével kapzsiságát elégíti ki, a sátán pedig elveszi hitét és a gyehennára viszi.

6. Hogyan őrzik és adják-veszik a rabokat?

Hogy a rabok őrzése könnyebb és kényelmesebb legyen, minden városban kijelöltek néhány kereskedőt az emberek vételére és eladására. Ezeknek, amiként a többi kereskedőnek, királytól kapott kiváltságuk, hogy ha bárhol és bárki rabot ejt, megvehessék, eladhassák, elzálogosíthassák, kiválthassák az erre vonatkozó királyi rendelkezések szerint. Nemcsak a városokban működnek ezek a kereskedők, hanem láncokkal fölszerelkezve együtt vonulnak a sereg táborával, és a rabokat a már foglyul ejtők kezéből megveszik. Mert aki foglyot ejt, rögtön el is adja, hisz nem tud rá vigyázni. A vételár nagyobb vagy kisebb, aszerint, hogy bővében vagy szűkében vannak-e a foglyoknak. Mert némelykor olyan rengeteg foglyot ejtenek, hogy – mint tőlük hallottam – süvegért adják az embert.

A kereskedők, mihelyt megvették a foglyokat, tízesével-tizenkettesével láncra fűzik őket. Nincs az az orvos vagy felcser, aki felérne egy kereskedővel az emberek testalkatának és állapotának megítélésében. Csak ránéznek valakinek az ar-

cára, és tüstént megmondják, hogy mit ér, menynyit tud, milyen sors vár rá. Nemcsak a felnőttekre és idősebbekre van jó szemük, hanem a fiatalokra, sőt még az anyatejet szopó csecsemőkre is. Ha olyanra lelnek, akit a fogolyszerzők el szoktak dobni, mert csak útjukban volna, iszákba teszik, és nagy gonddal, csodálatra méltó buzgósággal táplálják.

Mint a többi árunak, az emberek adás-vevésének is van külön piaca a városokban. Ide hurcolják a láncra vagy kötélre fűzött szegény rabokat, mint a birkákat a vágóhídra. Meztelenre vetkőztetik és megvizsgálják őket, az Isten képére alkotott értelmes teremtményt fillérekért úgy adják-veszik, mint az oktalan barmot, a férfiak és nők szemérmét mindenki előtt megtapogatják és nyíltan mutogatják. Kényszerítik őket, hogy mindenki előtt meztelenül lépkedjenek, fussanak, járjanak és ugráljanak, mert meg akarnak győződni róla, hogy beteg-e a rab vagy egészséges, férfi-e vagy nő, öreg-e vagy fiatal, szűz-e vagy megrontott. Ha pedig valakit pirulni látnak, annál inkább ragaszkodnak hozzá, vesszővel verik, pofozzák, így kényszerítik megtennie, amit önként mindenki előtt szégyellne megtenni. Minderről azonban még mérséklettel beszéltem. Itt az anya szeme láttára és szomorúságára adják el a fiút, a meghökkent fiút félretolva veszik meg az anyát, az elvörösödő férj

előtt mint kurvával játszanak a feleséggel. Itt a kisgyermeket kitépik anyja öléből és a bódult anyát elválasztják tőle. Itt nincsenek tekintettel sem méltóságra, sem állásra, a felszentelt papot és a közembert egyformán taksálják, a lovagot és parasztot ugyanazzal a mértékkel mérik.

És lásd, mi következik a bajok kezdetére. A foglyot eladják, valami hitvány paraszt, nyomorult földtúró szolgálatára vetik, mint közönséges tulajdont örök rabságra ítélik. Nincs többé reménye szabadulásra vagy pihenésre, vigaszra vagy megnyugvásra, nagy keserűségében szégyenszemre vállára teszik az egész ház és a benne lakók minden terhét. Ha pedig hibázik, megverik, mint a szamarat, s a veréssel Krisztus keresztje és szenvedései gyalázatát mérik rá. Nem is beszélek az elviselhetetlen testi munkáról, az éhezésről, a szomjúságról és a meztelenség szégyenéről. Csak annyit mondok, hogy a szolgaságban a lélek és a szellem olyan keserű gyötrelmeket visel el, amikkel a halált sem lehet összemérni. Hová legyen a szerencsétlen lélek, amelyik tudván tudja, hogy minden jótól el van zárva és minden rossznak ki van téve? Úgy látja, hogy Krisztus keresztje ellenségeinek karmaiba került, úgy látja, hogy agyonnyomják a nehéz testi munkák és a rettenetes szenvedések; úgy érzi, kitépték Krisztus nyájából, és farkasok torkába vetették. S végül azt látja, hogy örök

börtönbe zárták, hogy a szabadság reménye füstbe ment; úgy látja, hogy Isten elhagyta, és a sátán tette rá a kezét. Ha választása lehetne, biztosan a halált választaná, és nem az életet. Jaj, hányan szöktek meg hetvenhétféle halálnak kitéve magukat, s pusztultak éhen-szomjan a hegyek között meg az erdőkben, emeltek kezet önmagukra – pedig az aztán igazán nagy bűn –, és vagy kötéllel szorították ki az életet magukból, vagy folyóba ugrottak, s úgy veszejtették el egyszerre testüket-lelküket.

7. A törökök mohó vágya, hogy szolgákat és szolgálóleányokat birtokoljanak. A rabok szökéséről és szabadulásáról

Olyan mohó vágy él bennük, hogy szolgák és szolgálóleányok legyenek birtokukban, hogy egész Törökországban elterjedt az az egybehangzó vélemény: aki csak egy szolgát vagy szolgálóleányt is mondhat a magáénak, az többé nem szenved szükséget. Nem is tévednek. Biztosra veszem, hogy tettükért Isten átka száll házukra, és az örök üdvösség reményétől megfosztva, a földi boldogsággal kell beérniük. Mert szívüket olyan kielégíthetetlen mohóság veszi birtokba, hogy ha van már egy szolgájuk vagy szolgálóleányuk, teljes szívből második szolga után kezdenek tüstént sóvárogni, a második után harmadikra, a harmadik után negyedikre vásik a foguk.

A bűn nőttön-nő, az áhítozás pedig végtelenné válik, olyannyira, hogy sokan egész falvakat alapítanak szolgálóleányokkal és szolgákkal, úgy, hogy összeházasítják őket, családot alapíttatnak velük, és a tőlük származó fiúk és lányok némileg csillapítják olthatatlan vágyukat. Alig találsz egész Törökországban olyan házat, ahol ne akadna legalább egy szolga vagy szolgálóleány. Ezért aztán bármennyire megszaporodik a rabok száma, értékük és áruk sohasem csökken; sőt inkább csak emelkedik. A fogolyszerzők és a kereskedők leleményességét is szítja, ha látják, hogy árujuk értéke és ára nem csökken a bőségtől, hanem éppen hogy növekszik. És amint az urakban mohó vágy él, hogy szolgájuk legyen, éppúgy él erős vágy a rabokban, hogy kezük közül megszabaduljanak. Mert egymás közt másról sem tanácskoznak, másról sem gondolkodnak és beszélgetnek, mint arról, hogy hogyan szökhetnének, hova menekülhetnének. De ha az urak megszimatolnak valamit, ha a rabok állandó egymás közti pusmogásából gyanút fognak, rögtön kevesebb élelmet adnak, nehogy a fölöslegből útravalót készíthessenek a szökésre.

Sokféle módon meg lehet szökni, de mivégre? Mert szökéssel nemigen menekülhet meg rab, főképp azok nem, akiket tengerentúlra hurcolnak. A törökök ezerféle módot találtak ki, hogy

megakadályozzák a szökést, felkutassák és visszaszerezzék a szolgákat. Ha a szökött rabokat megtalálják és visszaviszik, nyomorúságuk megkettőződik. Ha másodszor is megszöknek és rájuk lelnek, többé már nincs bocsánatnak helye, irgalmatlanul verik, gyötrik, kínozzák őket. Ha megmakacsolják magukat a szökésben, eladják őket, vagy különféle módon akadályozzák meg szökésüket. Egyesek nem adnak nekik ételt, italt, ruhát, és kivárják, míg meghalnak, mások hatalmas vasat vernek a lábukra, láncot vetnek a nyakukba, elégetik az inukat, hogy megsántuljanak, levágják orrukat-fülüket, hogy semmirevaló, torz megbélyegzettek legyenek, karddal kegyetlenül lekaszabolják vagy elemésztik őket.

Van erre a bajra is orvosság, de nem mindenki ismeri, csak a bölcsebb és szelídebb törökök. Hogy a rabok szökését megakadályozzák és helyhez kössék őket, felhívást intéznek hozzájuk, hogy kössenek szabadulási szerződést. Ha a rabok elfogadják a felszólítást, az illető helység bírája elé viszik őket, megállapodnak velük bizonyos határidőben meg pénzösszegben, erről szerződést kötnek a bíró és tanúk előtt, írást készítenek róla, s ez szabadulásuk záloga. Mert amikor a szolga megfizette a szerződés szerinti összeget, a bíró a császártól ráruházott hatalmá-

nál fogva ünnepélyes oklevélben örökös szabadsággal adományozza meg, amit senki sem merészel megsérteni. Én is így szabadultam. Régebben teljes szabadságot adományoztak, méghozzá úgy, hogy a felszabadított, ha akart, Törökországban maradhatott, ha akart, visszatérhetett hazájába. Azóta azonban korlátozták a szerződést, és a felszabadítottnak nem szabad visszatérnie hazájába, hanem Törökországban kell maradnia. Így a szabadság elnyerése után is nagyon nehéz kimenni az országból, mert a király a kikötőkben, az utakon, mindenütt meghagyta, hogy ne engedjék hazájukba visszatérni a felszabadítottakat.

Más módjai is vannak a szabadulásnak, közülük főképpen kettővel élnek gyakran. Az első: akinek alkalma van pénzt keresni, vándor- és csavargó papoktól felszabadító levelet vehet és azzal eltűnhet észrevétlen. A másik: rabszolgakereskedőnek öltözött tolvajok járják a tartományokat, és ha szökni akaró szolgára vagy szolgálóleányra akadnak, nagy titokban ellopják és valami távoli vidéken eladják. Ha találnak olyat, aki kapható rá, megegyeznek vele, hogy ha ily módon háromszor vagy négyszer eladták, felszabadító levéllel szabadon engedik. A felszabadítottak közül azonban igen kevesen térnek vissza hazájukba, mert sokan már családot

alapították, meg aztán nehéz is visszatérni, ahogy már mondottuk.

8. Azokról, akik felszólítás és kényszer nélkül, önként teszik ki magukat ennek a veszedelemnek

Ha ez a szekta minden áldott nap legyőzöttek, akaratuk ellenére kényszerítettek tömegeit csatolja magához, támaszra lel bennük, gyarapodik általuk, milyen mérhetetlen gonosztettet követnek el azok, akik képesek – akár a száraz fa – ellenszegülés nélkül belevetni magukat ebbe az olthatatlan tűzbe. Milyen romlásba döntik saját magukat és a körülöttük élőket azzal, hogy minden áldott nap tömegesen vállalkoznak hitük megtagadására! Északon négy vagy öt olyan ország van, amelynek népét legyőzte a török, földjét birtokba vette, de a terület oly nagy, hogy még nem tudta törökökkel benépesíteni. Ezekben az országokban, Boszniában, Örményországban, Szlavóniában és Albániában az odavalósiak a mai napig török uralom alatt élnek. Az évi adó, a háborús terhek és a sok elszenvedett kár miatt olyannyira elszegényedtek, hogy alig tudnak megélni. Ezért aztán nagy szükségükben évente a dologidőben kirajzanak a török városokba, hogy napszámosként, verítékes munkával enyhítsék nyomorukat. Ha az időjárás viszontagsága nem aka-

dályozza meg őket, úgy elözönlik a városokat, hogy a betevő falatért is kénytelenek napszámot vállalni, de még így is könnyű rávenni őket, hogy ne menjenek haza. Így aztán ennek a hatalmas tömeggé duzzadt népnek a nyelve annyira elterjedt – főképpen a királyi székhelyen, Adrianopolisban –, hogy férfiak és nők, kicsik és nagyok megtanulták ezen a nyelven beszélni. Még a királyi palotában is ritkán hallani török szót, mert az egész udvar és a mágnások nagyobb része is ennek a népnek renegátjai közül kerül ki.

A nagy török királynak minden zsákmányból és martalékból tized jár. Amikor úgy találja, hogy bővében van rab, megparancsolja, hogy minden húszéves vagy fiatalabb ifjút adjanak neki tized fejében. Az uralma alá tartozó országokban is sokan vannak a régi görögökből meg más nemzetekből, akik várakban és városokban laknak, fel vannak mentve más urak szolgálata alól és a király rendelkezésére kell állniuk, az ő udvarához tartoznak. Ötévenként szétküldi hírnökeit, és magához rendeli ezeknek húszéves vagy fiatalabb fiait, szétosztja őket mágnásainak udvarába, hogy megtanulják és gyakorolják az erkölcsöket, a fegyverforgatást és harcászatot. Amikor az ifjak elérik huszadik évüket vagy annál idősebbek lesznek, a király saját udvarába és zsoldjába fogadja őket, és

neki szolgálnak. Az ilyet az ő nyelvükön janicsárnak* hívják. A királyi udvarban harminc-negyvenezer van belőlük. Ruháikon is jelvényeket hordanak, de főképp a fejükön, ugyanis fehér kalapot vagy süveget viselnek, amit senki sem merészel hordani a királyi udvarhoz tartozó személyeken kívül.

A janicsárok közül választják ki azt az öt- vagy hatezer íjászt, akik az íjat bal karjukon hordják, ezért *csolaklar*nak,* vagyis balognak hívják őket. Olyan erős íjuk van, hogy nyilaik minden pajzson és páncélon áthatolnak. Közvetlenül a király előtt vonulnak, és amikor táborba száll, valósággal várfalnak használja őket. A király nem bocsátkozik csatába, még ha egész serege megsemmisül is, csak ha a győzelem forog kockán, akkor ugyanis beveti saját seregét. Így hallottuk ezt arról a három nap, három éjjel tartó ütközetről, amelyet a lengyel királlyal vívott,* ahol egész seregét szétzúzták és már-már legyőzték, mikor végül a saját seregével megszerezte a győzelmet.

A méltóságviselőket a szolgák közül emelik ki kiválóságuk alapján. Így aztán a mágnások és fejedelmek az egész országban tiszttartók, nem pedig urak vagy birtokosok módjára kapnak kinevezést a királytól, aminek következtében a

Keruaſoria

király az ország egyedüli ura, birtokosa, törvényes sáfárja és kormányzója, a többiek pedig csak akarata és parancsa szerint működő végrehajtók, tiszttartók és igazgatók. Az urak között kettő nagyobb, ezek a többiek elöljárói. Az egyik a tengeren innen, a másik a tengeren túl köteles a király akarata és parancsa szerint intézni az ország ügyeit. *Beglerbég*nek* hívják őket, tehát az urak urának. Ők vigyáznak rá, hogy bár az országban megszámlálhatatlan tömeg él, ne támadjon lázadás vagy ellenállás, hanem egy emberként mindenki a király parancsát lesse, fáradhatatlanul szolgálja, és az ő döntése nélkül ne merészeljen semmit sem tenni. Ha pedig valaki mégis arra vetemedne, hogy valamit – jelentéktelen apróságot vagy nagy dolgot – elkövessen, az eleve megfosztja önmagát minden javadalmától, a király visszarendeli korábbi helyére az udvarba, szolgaságra veti, hacsak nem szab ki rá súlyosabb büntetést. A király kénye-kedve szerint megölheti, börtönbe zárathatja, eladhatja és szolgaságra vetheti a bűnöst, tekintet nélkül állására és személyére. Ebből mindenki megértheti, hogy amikor a gonoszok és a rosszak valamennyien teljes odaadással és iszonyú félelemmel alávetik magukat a legkegyetlenebb önkényúr fennhatóságának, és csak neki szolgálnak, nem véletlenül, nem külső indítékok hatására cselekszenek, hanem maga-

tartásuk lényegükből fakad és belsőleg megalapozott. Saját bűneik miatt kerültek a jóról való lemondás és a rosszban való megátalkodás állapotába, s ebben az állapotban mintegy megrészegedve, valamilyen ördögi sugallat bilincsébe verve ürítik az igaz bíró haragjának kelyhét, veszik magukra megbotránkozását, amikor pedig álnok aknamunkájukat, romlásba döntő tevékenységüket egy pillanatnyi megállás nélkül, a végsőkig folytatják, uruknak, a sátánnak, az Antikrisztusnak helyét készítik elő. Mikor aztán gonoszságuk beteljesedett, és önmagukban egyesítették minden gonosz és kárhozott ember Isten egyházát támadó indulatát, úgy érzik, a tetőpontra jutottak, és önmagukat istenként imádhatják. „Akkor a mi urunk Jézus Krisztus szájának lehelletével megöli őt, hogy tagjaiban érezze a büntetés szigorát, amiért Isten türelmét oly soká megvetette."*

9. Azokról az érvekről, amelyek ennek a szektának érdekében szólnak, azt a keresztény hittel szemben előnyben részesítik, és ezeknek az érveknek sokféle fajtájáról

A szekta és tévelygései érdekében szóló érvek kétfélék: természetesek és természetfelettiek. A természetesek ismét kétfélék: általánosak és különlegesek. Az általánosak is kétfélék: sejtésből fakadnak vagy tapasztalatból származnak. Sejté-

sek azok, amelyeket távoli és csak hallomásból ismert dolgokról gondolunk, a tapasztalatot pedig látással és érzékeléssel szerezzük meg. A sejtés érveiről mondja Joakim apát a Jelenések könyvének 13. részével kapcsolatban: És az egész föld csodálkozik a fenevad megjelenése után, bár saját napját be kell töltenie. Mégis csodálkoznak és már-már meginognak, mondván: elhihető-e az az ítélet, hogy ekkora tömeg fordult a hit ellen, és hogy Isten megengedte, hogy a hitetlenek száma felülmúlja a keresztényekét? El lehet-e hinni, hogy ezer és ezer ember ugyanúgy elítélendő, mint egyetlenegy? Hihető-e, hogy Isten ok nélkül engedi meg, hogy ilyen végtelenül megszaporodjanak a hitetlenek? A szerencsétlenek, akik így szólnak, eltántorodnak a hittől, nem tudván, hogy írva vagyon: „Mely nagyok, Uram, a te műveid, igen mélységesek a te gondolataid! A balgatag ember nem tudja, a bolond pedig nem érti meg ezt. Hogy mikor felsarjaznak a gonoszok, mint a fű, és virágoznak mind a hamisságcselekedők, mindörökké elvesszenek ők. Te pedig, Uram, magasságos vagy örökké!"* Bizony ezt nem tudják az együgyűek, akik a fenevad megjelenése után csodálkoznak, elhagyják Krisztus hitét, a fenevadnak adják magukat, áttérnek tisztátalanságára, és az ő hűtlenségének örököseivé lesznek. Így szól Joákim, és itt négy érvvel magyarázza a sej-

téseket. Az első: hallva a török hatalmáról, a keresztények felett aratott győzelmeiről és mindennap elkövetett megbosszulatlan gonoszságairól, elcsodálkoznak, és azt mondják, ha ekkora tömeg tántorodik el a hittől, holott az igazság hatalmasabb a hamisságnál, és mindenki inkább az igazságot szereti és kívánja, tehát lehetetlen, hogy ilyen sokan küzdjenek ellene, nyilvánvalóan ahol a tömeg, ott az igazság. A második érv: hogyan lehet valaki erősebb az igazságnál, amikor Isten mindig az igazságot segíti, vagy azokat, akik az igazság mellett állnak, ennélfogva az igazság azok oldalán van, akik erősebbek. A harmadik érv: hogyan sokasodhatnak meg a hitetlenek, hogyan növekedhet számuk, amikor a hamisságnak nincs alapja, és ezért nem sokasodhat meg. A negyedik érv: hogyan engedheti meg Isten, hogy ekkora tömeg vesszen el, holott minden embert üdvözíteni akar. Ezekre az érvekre és elképzelésekre válaszol Joakim apát a zsoltáros szavaival, mondván: „Mely nagyok, Uram" stb. Azt állítja, hogy a természet a kis mag megőrzésére hatalmas szárat és pelyvát növeszt, és mégsem téved soha, miért csodálatos tehát, ha Isten néhány igaz kedvéért sok kárhozottat tűr és tart meg? Ezt azonban a balgák nem fontolják meg, mert saját elmeszüleményeik és gondolataik segítségével akarnak megfoghatatlan isteni dolgokról ítélkezni.

A tapasztalati érvek kétfélék: általánosak és különösek. Az általános tapasztalati érvekről megjegyzendő, hogy a látásból keletkező kísértések sokkal erősebbek, mint a hallásból és megsejtésből származók, amelyekről már röviden szóltunk. Most a látásból és tapasztalatból származó érvekkel kell behatóbban foglalkoznunk. Ennek a tárgynak alapjaként azt kell figyelembe vennünk, hogy az emberek külsőleg megnyilvánuló erkölcsei között egyformán van jó és rossz, csak a szándékuk nem azonos, mert a jók mindent jóra, a rosszak viszont mindent rosszra fordítanak. Ezért ha a jók jó erkölcsökkel tűnnek ki, az erény példaképévé lesznek, ha azonban rossz erkölcsökkel élnek, a belső erény vagy az alázatosság megőrzése végett teszik. A kárhozottak viszont a jó erkölcsöket a hivők lelkének félrevezetésére, a rosszakat tönkretételükre használják. Ezért mondják az előbbiekre, hogy beszédük az olajnál lágyabban csorog, ők maguk pedig mint a dárda, az utóbbiakról, hogy a rossz társaság megrontja a jó erkölcsöket.

Kérdem, van-e olyan egyszerű, sőt van-e olyan bölcs ember, aki ne rendülne meg, látva a hitetlenek erkölcsi erejét? Minden cselekedetükben, mozdulatukban, ruhájukban és tárgyaikban úgy kerülik a léhaságot, mint a tüzet, és úgy utálják, mint a dögvészt. Mikor látják a keresztények léhaságát a ruházkodásban, lovaglásban

és más dolgokban, nevetnek rajtuk, és kecskének meg majomnak nevezik őket. Férfiak, nők, felnőttek, gyerekek, udvari emberek és parasztok egyformán tisztességesen, jámboran öltözködnek, és olyan közönségesek, olyan egyszerűek, hogy semmiféle illetlenségen, cicomán, újdonsághajhászáson nem kapni rajta őket. Hát még az ájtatosabbak és vallásosabbak! Külsejük, tetteik, mozgásuk, öltözködésük olyan egyszerű, olyan példaszerűen egyforma, hogy hihetnéd, mint valami szerzetesrend tagjai, fogadalmat tettek. Nemcsak az egyszerű emberek, hanem a mágnások sem szeretik a harsány paripákat, a csörömpölő lószerszámokat, úgyhogy szinte senki sincs közöttük, aki ne herélt lovon járna. Még ha százezer ló van is a seregben, nem hallani harsány lónyerítést, sem csörömpölést. Nyergükön és kantárjukon semmi divatos, hivalkodó cicoma, lószerszámuk is a lehető legegyszerűbb formájú. Senki sem száll fegyveresen táborba, fegyvereiket a tevék és öszvérek hátára málházzák fel, senki sem izgágáskodik, senki sem ugratja a lovát, ahogy a keresztények között szokás.

A mágnások és fejedelmek olyan egyszerűek, hogy alig lehet megkülönböztetni őket a többiektől. Egyszer láttam a szultánt, amint a palotától jó messzire levő templomba két apróddal ment, máskor ugyanígy láttam fürdőbe menni.

A templomból a palotába visszatérőben sem merészelte senki sem kísérni, az utcára sem szaladtak ki, s nem kiabálták – mint nálunk szokás –, hogy „éljen a király", vagy valami hasonlót. Láttam őt imádkozni is a templomban, de nem ült ám széken vagy trónuson, hanem mint a többiek, földre terített szőnyegen. Sem föléje felfüggesztve, sem melléje odaállítva, sem alája kiterítve nem díszlett ott semmiféle jelvény, de még a ruháján meg a lován sem volt semmi különleges, amivel kirítt volna a többiek közül. Láttam őt az anyja temetésén is, de meg nem ismerem, ha nem mutatják meg. Szigorúan tilos elkísérni őt vagy elébe menni az úton az ő külön engedélye nélkül. El se mondom mindazt a sok csodálatos dolgot, amit hallottam róla, hogy nyájas a társalgásban, megfontolt és jóindulatú az ítélkezésben, bőkezű az alamizsnálkodásban, jóakaratú egyéb cselekedeteiben. A perai barátok* mesélték, hogy egyszer elment a templomukba, és beült a szentélybe, hogy végignézze a szertartást, megismerje az istentisztelet rendjét. A barátok a szultán jelenlétében és kívánságára misét mondtak, úrfelmutatáskor pedig szenteletlen ostyát mutattak fel, hogy kíváncsiságát kielégítsék, de ne vessék a gyöngyöt a disznók elé. Aztán elbeszélgetett a barátokkal a keresztények törvényeiről és szertartásairól, s mikor meghallotta, hogy az egyházak élén püspökök

állnak, azt kívánta, nyomban hozzanak el egy püspököt a keresztények vigaszára, és megígérte, hogy mindennel ellátja, amire csak szüksége van állásában, kegyeivel halmozza el, segítséget nyújt neki. Ki gondolta volna – ha csak valamit is hallott a szultán győzelmeiről, hadjáratairól, mérhetetlen seregéről, dicsőségéről és fenségéről –, hogy ilyen egyszerű, vagy ha gondolta volna is, ne csodálná?

10. A tapasztalati és különös érvekről

A különös érvek kétfélék, tudniillik belsők és külsők. A külsők elsősorban a tisztasághoz tartoznak. A törökök minden külsőségben olyanynyira szeretik a tisztaságot, hogy minden használati tárgyat tisztátalannak gyanítanak. A házukba, ahol esznek, a világért sem engednének be tyúkot vagy kutyát, és ha a kutya vagy a tyúk véletlenül a fazékhoz vagy a tálhoz ér, soha többé nem esznek belőle. Ha tyúkot akarnak enni, hat vagy hét napon át megkötve tartják, és tiszta maggal etetik. Ha egy állat megdöglik, és a torkát nem vágták el karddal vagy vassal, s a vére nem folyt ki teljesen, húsát egyáltalán nem eszik meg.

Olyan nagy gondot fordítanak a testi tisztaságra, főképpen amikor imádkozni mennek, hogy sem ruhájukon, sem testükön nem tűrnek meg egyetlen makulát sem. Az imákat megelőző

mosdásról alább a 13. fejezetben szólunk. Ugyanebből az okból kifolyólag nem isznak bort és nem esznek disznóhúst, mert azt tartják, hogy az tisztátalanná teszi az embert. Természetes magömlés után senki sem szólhat hozzájuk, lehetőleg még azt is elkerülik, hogy lássa őket valaki, mielőtt egész testüket vízbe nem mártották vagy le nem öntötték volna. Ezért a városokban mindenütt fürdők vannak. Ahol pedig nincs fürdő, ott a házon belül titkos helyet készítenek, hogy tüstént lemoshassák magukat vízzel, mielőtt a házból kilépnének. Mert a magömléses embert *tschumup*nak,* vagyis tisztátalannak hívják, és nagyon utálatosnak találják.

A belső érvek az étvágyhoz és a testi vágyhoz tartoznak. A törököknél először a házakban található végtelen egyszerűség tűnik fel. Semmi gyönyörűséget nem találnak díszes épületek vagy házak emelésében és építésében, és bár gazdagok, bővében vannak aranynak, ezüstnek, pénznek, annyira utálnak mindenféle cicomát és újdonsághajhászást, hogy hihetnéd: szegénységi fogadalmat tettek. A nagyurak házát, a templomot és a fürdőt kivéve kevés a kőépületük, a házakat általában fából és földből építik. Amelyik török látott keresztény épületeket, meg van botránkozva a házak cicomáján. Ha pedig elmondják azoknak, akik nem láttak keresztény épületet,

utálkozva jegyzik meg: azok az elvetemült pogányok azt hiszik, örökké élhetnek.

Ha nem kell hadba menni, a nagyurak nyáron valami kellemes helyre vonulnak ki, sátrakban laknak, idejüket vadászattal és szórakozással töltik. Van egy nemzetségük, amelyik csak állatok őrzésével, etetésével foglalkozik, és megtartotta atyáik ősi életmódját. Olyan mérhetetlenül nagy ez az egész Törökországban szétszóródott nemzetség, olyan sok jószáguk, marhájuk van, hogy csak nagy üggyel-bajjal tudnak maguknak földet foglalni. Arra, hogy házat vagy épületet emeljenek, nem gondolnak, hanem körüljárják földjüket, és ott telepednek le, ahol legelőt és más alkalmatosságot találnak állataiknak. Télen lejönnek az alacsonyabban fekvő, melegebb helyekre, nyáron fölmennek a magasabb legelőkre. Olyan gazdagok és hatalmasok, hogy akár egyőjük is egész hadsereget szerelhetne fel és állíthatna ki embereiből és vagyonából, mégis a leggyatrább sátrakban és kunyhókban élnek, bizonyítva, hogy csupán vándorai, és nem lakói ennek a földnek. Ezek az emberek természetes ösztönből teszik azt, amit a keresztényeknek Isten előtt fogadott ígéretük szerint Krisztusért és hitükért kellene tenniük.

Egyszerűségük második feltűnő vonása, hogy a festett és faragott ábrázolásoktól úgy iszonyodnak és úgy utálják őket, hogy a keresztényeket,

akik ilyesmikben gyönyörködnek, bálványok és démonok imádóinak nevezik, és annak is tartják őket.

Amikor Chióban* voltam, és a török küldöttek odajöttek az adót beszedni, bevezettük őket a templomba. Mikor meglátták a képeket, mindenáron meg akartak bennünket győzni, nem nyugodtak, minden érvelésünket visszautasították, és megrögzött makacssággal csak azt hajtogatták erősen: bálványokat imádtok. Üldözik a pénzben folyó játék összes módjait, a szerencsejátékokat, és ha valakit rajtakapnak, csúfosan megszégyenítik és megbüntetik. A keresztényeknek, főképpen Itália népeinek az a babonás szokása, hogy címerüket, nevüket és jelvényüket szeretik felfestetni, kifaragtatni, felíratni, annyira idegen a törökök nemzetségétől, hogy náluk effélét még véletlenül sem lehet találni. Sem a király okleveleire, sem másokéira nem nyomnak pecsétet, sem más, akár csak kevéssé feltűnő jellel nem jelölik meg őket, hanem csupán ha a levél küldőjének nevét hallják, vagy fölismerik az írás vonásait, adnak hitelt neki. Mindentől, ami cicoma vagy ahhoz hasonló, irtóznak, mert hívságosnak, haszontalannak és fölöslegesnek tartják. Ez az oka annak is, hogy tilos náluk harangozni, még a közöttük élő keresztényeknek sem engedik meg a harangozást.

Hogyan tudjam elmondani, milyen egyszerűen

ülnek? Nemcsak a parasztok meg a köznép, hanem az összes fejedelmek, mágnások, az összes méltóságviselők, bármilyen rendű-rangú emberek, sőt még maga a császár is, étkezéshez vagy más ügyek intézéséhez nem használnak zsámolyt, széket, támasztékot, hanem gyerek módjára, de tisztességesen és illendő komolysággal a földre ülnek, engedve a mindenkinek egyformán parancsoló természet törvényének. Asztaluk legtöbbször közönséges bőrből vagy nyíratlan szarvasbőrből készül, leginkább a nagy, vagy öt tenyér széles kerek formát szeretik. Az asztal széle vaskarikákból áll, ezekbe fűzik a bőrt, és az egészet erszény módjára nyitják-csukják, hordják magukkal. Senki nem lép be a házba vagy a templomba, ahol le akar ülni, csak ha levetette a cipőjét, mert illetlenségnek tartják, ha valaki cipővel a lábán ül le. És hogy ez könnyebben menjen, valami könnyen levehető-felhúzható papucsfélét hordanak, főleg a nők, amit nyelvükön *bathmag*nak* neveznek. A házakban és templomokban általában gyapjúból, kákából vagy sásból készült szőnyegekkel terítik le a padlót, ahol pedig a hely nedves vagy piszkos, ott fatáblákat raknak a földre.

Nem hallgathatom el, ámbár némi tartózkodással mondom, hogy milyen tisztességesen viselkednek, ha házon kívül, mások szeme láttára, például a táborban kell természetes szükségletü-

ket elvégezniük. Bő, hosszú szárú ruhát hordanak, amely elöl nyitott, így ha a sereg kellős közepén guggolnak is a földre, ruhájukat pedig belülről kifelé terítik és a belső szárnyakat kihúzzák, úgy tudják elvégezni természetes szükségletüket, hogy testüket nem kell lemezteleníteniük, és alig lehet észrevenni, mit csinálnak. Arra is vigyáznak, hogy közben ne forduljanak arccal délnek, amerre imádkozás közben szoktak fordulni. Ha valaki a keresztények módjára egyenesen állva vizel, eretneknek és kiátkozottnak ítéli mindenki.

11. Azokról a vonzó érvekről, amelyek a tévelygőket megerősítik

Vannak érvek, amelyek nemcsak vonzóak, hanem a tévelygőket bátorítják, erősítik is. Négy ilyen érv van. Az első az a nagy szenvedély, amellyel a törökök szektájukat védik és harcolnak érte. Következésképpen amikor a sereg gyülekezését elrendelik, olyan készségesen és gyorsan jönnek és gyűlnek össze, hogy hihetnéd, nem is háborúba, hanem lakodalomba vonulnak. Alig tudják kivárni, amíg eljön a kivonulás ideje, sokan korábban érkeznek meg. Ha pedig valakivel megesik, hogy távol kell maradnia a háborútól, annak nagy utálatban van része. Nemcsak azok vonulnak be, akiket összeírtak, önként is sokan odasietnek, ezért aztán a török

nem is sokat vesződik a sereg toborzásával, csak hírnököket meneszt az elöljárókhoz, hogy megvigyék az időt és a napot. A városok és kisvárosok elöljárói rögtön kihirdetik az időpontot, és a katonák egy hónap múlva összegyűlnek, mégpedig úgy, ahogy összeírták őket, külön a gyalogosok és külön a lovasok, mindegyik a maga parancsnokával, abban a rendben, ahogy táborba és csatába szoktak menni. Zászlót nem hordanak, a parancsnok jelvénye hosszú lándzsa, tetején valamilyen festett szőr lóg, erről ismerik meg a katonái. Mindegyik parancsnoknak van egy nagy dobja és egy sípja, hogy szükség esetén ösz-

szehívhassa és harcra buzdíthassa övéit. Ezeket a parancsnokokat *csubasi*nak* hívják, mindegyik alatt több vagy kevesebb százados szolgál, attól függően, hogy mennyire van szüksége a seregnek, de legkevesebb négy és legfeljebb tíz. Ezeket *csorbasi*nak* hívják, mindegyik száz lovas élén áll, akiket *czingeri*nek* neveznek. Ugyanez a gyalogosok rendje is. Amikor visszatérnek a csatából, minden egyes katona, akár kicsi, akár nagy, megjelenik a jegyző előtt, aki a mágnások közül való, hogy a hiányzók helyére be lehessen írni mást. Ha a török azt látja, hogy a háború súlyosabbá válik, azonnal hírnököket küld szét országszerte, és minden negyedik vagy ötödik embert kivonultat a visszamaradók költségén. Az ilyen sereget hívják *ceribor*nak.* Így a török végtelen nagy sereget tud összehívni. Közben pedig oly hatalmas a lelkesedés, hogy egyik ember a másik elébe tolakszik, és aki kimarad, úgy érzi, igazságtalanság történt vele. Mert azt tartják, hogy az a szerencsés, aki nem otthon, az asszonyok könnyei és nyögése közepette, hanem a harcmezőn, az ellenség nyilai és dárdái között hal meg. Akik így halnak meg, azokat nem is gyászolják, hanem szentnek és győztesnek nyilvánítják és nagy tisztelettel övezik.

A második érv az, hogy állandóan győzelmet aratnak a keresztényeken. Egyesek szemében ez sokat nyom a latban, de – mint a 8. fejezetben

már mondottuk – ez az érv kevéssé bölcs, amint alább az érvek magyarázata során kiderül. Ez a hiedelem is erősíti és bátorítja ezt a szektát, ezért merészelik győztesnek nevezni magukat és az egész világ legyőzőiként dicsekedni. Állandóan imádkoznak a győzelemért a gyülekezetekben, főképpen az evés utáni hálaadáskor. Dölyfösködnek is felettébb, és a keresztényeket megvetően asszonyoknak csúfolják, önmagukat pedig férfiaknak nevezik. Hogy minél lángolóbb legyen a lelkesedésük, megírják, énekbe foglalják, dicsőítik és fennen hirdetik őseik győzelmeit.

A harmadik érv az, hogy számuk folytonosan és erőteljesen növekszik, nemcsak azok által, akiket legyőznek és elhurcolnak, akiket elrabolnak, vagy akik önként ajánlják fel magukat – amint fentebb a 7. fejezetben mondottuk –, hanem azok által is, akik közöttük születnek. Törvényeik szerint minden férfi tizenkét törvényes feleséget tarthat, ágyast pedig számolatlanul, amennyit csak akar. Ugyanazon törvény szerint a férfiak ágyasaik összes fiait és leányait feleségeik fiaival és leányaival egyenlő módon mindenben örökösüknek tekintik. Ezért a kereskedők, a hatalmas és gazdag urak minden városban, ahol csak valami dolguk szokott lenni, házat tartanak, ahol feleségük, fiaik és leányaik élnek. Vannak aztán, akik annyira viszik, hogy ti-

zenkét feleségük van, de egy házban két feleséget csak kevesen tartanak, nehogy összevesszenek és civakodjanak az asszonyok. A férfiaknak ugyanazon törvény szerint megvan az a kiváltságuk, hogy valakit feleségnek fogadjanak el, aztán elbocsássák, megtartsák vagy ne tartsák meg, kényük-kedvük szerint, úgy, hogy nem kell tekintettel lenniük semmire sem. Ez annak a következménye, hogy a házasság – amit *kebni*nek* neveznek – szerintük a férfi és nem a feleség érdekében köttetik. Bár a férfi tetszése szerint bonthatja fel házasságát, megkötni csak a pap előtt kötheti meg.

A negyedik érv, hogy hatalmas tömegek térnek át erre a szektára, éspedig nemcsak az együgyűek, hanem a bölcsek is és minden fajtájú, minden rangú és rendű ember. Az áttérő keresztények közül a szerzeteseket és papokat jobb bánásmódban részesítik, hogy áttérésük másoknak példaként szolgáljon. Ismertem egy franciskánust, aki a királyi kamarától nagy illetményt kapott, mert megtagadta hitét. Hallottam egyszer egy domonkos rendi renegát barátról, aki egy török hajón tartózkodott, mely a keresztények ellen indult. A hirtelen szeszélyessé vált tenger lesodorta a hajósokat, ő pedig elnyerte árulásának méltó jutalmát, az örök kárhozatot, és a hajóval együtt elsüllyedt. A törökök senkit sem kényszerítenek hitének megtagadására, nem

nagyon törekszenek rá, hogy valakit meggyőzzenek, de nem is nagyon becsülik a hitehagyottakat. Láttam egy embert az egyik török udvarházban. Gyermekkorában a tudománynak szentelte magát, később igen jó pap és plébános lett belőle. Megnősült, gyerekei születtek, de a nagyúr halála után, mivel az nem bocsátotta szabadon, vetélytársai el akarták adni fiaival együtt. Nem is menekült volna meg, ha a nagyúr utódainak kegye meg nem szabadítja.

12. A török asszonyok tisztességéről

Ha valaki józan ésszel el akarja hinni, amit most mondok, az kérdezze meg önmagát, és tanúm lesz rá, hogy egy jottányit sem térek el az igazságtól. Mert ha a józan ész megítélése szerint a fejből indul ki minden, ami a testben történik, akkor biztosan mondhatjuk, hogy amit az asszonyok viselkedésében erkölcstelennek, tisztességtelennek és illetlennek találunk, a férfiak szemérmetlenségéből és bujaságából származik, mert a szentírás tanúsága szerint az asszony feje a férfi.* Bizony csak nagy elismeréssel tudok a török nők tisztességére gondolni, különösen ha megfontolom a keresztény asszonyok szemérmetlen öltözködését, elítélendő erkölcseit. Amit láttam, az általánosan érvényes Törökország minden helységére, és egyetlen városban nem láttam mást, ahol megfordultam. Amit a keresztények

között tapasztaltam, nem annyira általános, hogy sommás ítéletet kelljen alkotnom, hanem csak néhány nem is férfit, hanem inkább elasszonyosodott embert érint. Ezek minden gondolatukkal elmerülnek a testiségben, úgyhogy nem veszik észre, mi válik hozzátartozóiknak közösen üdvére, hanem csak arra törekszenek, hogy szemük és testük szemérmetlen vágyát kielégítsék asszonyuk bujaságával. De nem menthetők fel az asszonyok sem, akik tetszeni ugyan tudnak férjüknek, de engedelmeskedni nem hajlandók nekik az üdvösségre vezető dolgokban, és rászolgálnak a közmondásra: minden asszony a férfiak szeretője. Kétségtelen, hogy bűnük súlyosabb a férfiakénál, amikor féktelen szemérmetlenségüket nem fogják vissza a különbségtevés fékjével. Jaj, átkozott, ördögi szemérmetlenség! Mivel az egyes testrészeket nem tudja birtokba venni és megrontani, szemmel és vonzalmak keltésével próbál beléjük hatolni, hogy elzüllessze őket. Még a bordélyházak örömlányai is szerencsésebbek azoknál a szemérmetlen asszonyoknál, akik a városban járkálnak, hogy lelküket elveszejtsék. Jaj, te minden fajta közt legszerencsétlenebb asszony! Azt hiszed, megőrizheted a házasság állapotát, mikor annyiszor követsz el házasságtörést, ahányszor mezítelen melledet és válladat, repdeső tekintetedet, szelíd arcodat, büszke nyakadat és leomló hajadat szemérmet-

len tekinteteknek mutogatod? És te, aki férje vagy ennek a szemérmetlen mindenki asszonyának, te a sátán bordélyosa vagy, gazdádként a sátánt szolgálod és táplálod, nem gondolván vele, hogy milyen sok bűnről kell majd számot adnod, mert ahogyan a szentírás mondja: „... valaki asszonyra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében."*

De térjünk vissza írásunk céljához. Nem véletlenül mondtam a törökökről, hogy tarthatnak ugyan tizenkét asszonyt is, de egyikük iránt sem éreznek szenvedélyes szerelmet, hanem gyermekek nemzésére és nevelésére használják őket. Az pedig, hogy egyetlen férfi kormányoz tizenkét asszonyt, ennek a szerencsétlen fajtának hasznos voltát és a Teremtő ítéletét bizonyítja, aki azt mondotta az asszonynak: „férjed pedig uralkodik terajtad."* Így aztán méltán véljük, hogy azok, akik heves vágyakozásuk miatt hagyják fejükre nőni az asszonyokat, bizony nem férfiak, hanem ocsmány gyilkosok és az ördög segédei a lélek elvesztésében.

Nagy szégyene a férfinak, ha felesége az ő házában vagy az utcán fátyolozatlan arccal jelenik meg. Az asszonyok nagyon egyszerűen öltözködnek, nem törődnek a divathóbortokkal és a cicomával, fejükön süveget hordanak, amely illendően és gondosan fátyollal van bevonva. A fátyol vége az arc jobb oldala mellett lóg le, és

ha kilép a házból az asszony, vagy a házban férfiak előtt jelenik meg, rögtön eltakarja vele az arcát, csak a szemét hagyja szabadon. Mindenki így viselkedik, a falusiak és az egyszerű emberek is. A városokban nagy szégyennek tartanák, ha jelesebb ember felesége úgy menne ki a házból, hogy nem volna egész arca finom selyemmel letakarva, hogy ő ugyan mindenkit lásson, az ő arcát viszont senki.

Az asszonyok sohasem merészelnének megjelenni a férfiak gyülekezetében, még az is illetlenségnek számít, ha kimennek a piacra, hogy vegyenek vagy eladjanak valamit. A nagyobb templomokban van ugyan elkülönített helyük, szigorúan elválasztva a férfiaktól, amelybe senki sem láthat vagy léphet be, de ezt a helyet is csak a nagyurak feleségei kereshetik fel, és azok sem máskor, csak a péntek déli ima idején, amely náluk az ünnepélyes ima alkalma.

Férfi és nő a nyilvánosság előtt ritkán beszél egymással, egy évet töltesz közöttük, hogy egyszer is láss ilyesmit. Szörnyűségesnek tartják, ha egy asszony illetlenül ül vagy lovagol. A férfiak még saját házukban sem közelednek bujasággal vagy tiszteletlenséggel feleségükhöz sem tettben, sem mozdulatban, sem beszédben. A férfiak oly fegyelmezettek, hogy egész házuk népe félelmet és tiszteletet érez irántuk, az asszonyokkal szemben tanúsított ridegségük pedig sohasem enged

fel. Mivel a nagyurak nem lehetnek mindig feleségeikkel, őrzésükre eunuchokat alkalmaznak, akik olyan figyelemmel őrködnek, hogy az asszonyok férjükön kívül egyetlen férfival sem érintkezhetnek.

A többit rövidség okáért elhagyom. Ahogy utolsó gazdámnál, akinél egyfolytában tizenöt évig voltam, viselkedtek az asszonyok – saját szememmel láttam –, hosszú lenne részletesen elmondani, művem terjedelme azonban azt sem engedi meg, hogy teljesen elhallgassam. Mert a gazdám fiának feleségét sohasem láttam a férj apja jelenlétében fedetlen, fátyolozatlan arccal enni vagy beszélni, pedig ez az asszony már húsz évet töltött abban a házban, és fiai meg leányai is voltak. Ez a szigorúság aznap kezdődött, amikor a házba lépett, azóta sem enyhült, de az illemszabályok szerint nem is szándékoztak rajta enyhíteni. A hasonló rendű házakban általános ez a szokás. Van egy másik szokásuk is, amit ugyanilyen szigorúan megtartanak. Ha egy fiú és egy leány eljegyezték egymást, a vőlegény az esküvő napjáig nem merészel a menyasszony szüleivel és rokonaival találkozni vagy beszélni, hanem amennyire csak tudja, elkerüli őket és elvörösödve kitér az útjukból. Ugyanezt tartja a menyasszony is a vőlegény szüleivel és rokonaival szemben.

13. A természetfeletti és lelki érvekről, éspedig először a törökök vallásáról és törvényéről

A törökök hitvallása és törvényük alapja: *layl lala bil lallach* Mehemet erczullah.* A magyarázók közös véleménye szerint ez azt jelenti, hogy „Egy az Isten, és Mohamed az ő nagyobb prófétája". A vélemény nehézségét a hitvallás módja okozza. Ha ugyanis valaki bizonyítani tudja, hogy egy Isten híve, akkor könnyen terjesztheti tévelygésének mérgét az ájtatosság leple alatt. Ez az a botránykő, amelyhez hozzáütődve sokan estek a lelküket elvesztő csapdába. Ez az a taposómalom, amelynek jármát felvéve sokan merültek a kétségbeesés örvényébe. Mert amikor az egyszerű ember hallja, hogy a törökök átkozzák a bálványokat, hogy minden szobrot vagy képet úgy kerülnek, mint a gyehennát, és hogy állhatatosan vallják és hirdetik az egy Isten hitét, eloszlik benne a gyanakvás, sőt még a bölcsebbje is úgy véli, hogy ez a szekta a többi szektával és eretnekséggel szemben azért maradt fenn, mert utálja a bálványokat és egy Istent imád. De ha jobban megfontoljuk, amit a szentírás a kárhozottak fennmaradásáról ír, nagyon meggondolatlannak látszik ez a felfogás. Isten ugyanis azért tanúsít türelmet a kárhozottakkal, hogy az ítélet napján összes bűnüket megbüntesse, akiket azonban gyorsabban visz el innen a földről, azokat felmenti az ítélet alól, és mind-

kettőt azért teszi, hogy szelídebben bánjon velük. A kegyelmet váró bűne a kárhozat megvetése. Amikor az örökkévalóságra törekszik, mi mást tesz, mint hogy az igazságos bíró vele szemben megnyilvánuló haragját gyógyír és szabadító nélkül várja és fogadja el? A 17. fejezetben szólunk róla, hogy hogyan kell ezt a hitvallást magyarázni, itt most azt kell szemügyre venni, hogy mit jelent a hitvallásból fakadó törvény.

A törökök nézete a törvényről majdnem teljesen egybehangzóan a következő. Először is azt állítják, hogy Mózes volt az első nagy próféta, neki nyilatkoztatta ki Isten a törvényt, neki adta a *tefrit** könyvét (amit mi *penthatentum*nak hívunk), és mindazok, akik akkortájt ezt a törvényt megtartották, üdvözültek. Egy idő múltán azonban az emberi gonoszság és hanyagság megrontotta a törvényt, erre a hitszegés gyógyszeréül Isten rögtön kiválasztotta a második nagy prófétát, *Dait*ot* (akit mi Dávidnak nevezünk), és a *czabur** könyvét adta neki (amit mi a Zsoltárok könyvének mondunk). Ezt a törvényt is megtartották eleinte, miként az előbbit, majd elrontották, s ekkor következett a harmadik próféta, *Yesse,** azaz Jézus, akinek az *ingil** könyvét adta Isten (amit mi evangéliumnak hívunk). Idővel ezt is elhagyták az emberek, erre Isten negyedik prófétának Mohamedet válasz-

totta ki, aki Istentől az *Alkorán*nak* nevezett törvénykönyvet kapta. Erős hittel, kételkedés nélkül vallják és hirdetik, hogy mivel az előző törvényeket elhagyták az emberek, mindaddig egyedül ez vezet az üdvösségre, amíg más könyv nem adatik.

A Korán könyvének első parancsa, hogy addig egyik nembeli ifjú sem hagyja el családja körét, amíg nagykorúvá nem válik. A nagykorúság elérése után mindkét nembelieket egyforma szigorral kötelezi imádkozásra, amelyet napjában ötször, meghatározott időben és órában kell elvégezni. Az első ima időpontja a napkelte, nem pontosan óra szerint, hanem csak nagyjából, mert az időt nem mérik, csak ösztönszerűen, becslés alapján állapítják meg. Az első ima négy *erket*ből* és két *czalamat*ból* áll. Az erket két meghajlás és két földre borulás, a czalamat pedig az a halk ima, amit ülve mondanak el minden erket után, közben jobbra és balra köszönnek, és magukra veszik a békét, méghozzá úgy, hogy mindkét kezüket az arcukhoz emelik. A második ima ideje dél körül van, tíz erketet meg öt czalamatot tartalmaz. A harmadik ima napszálltakor, a mi vecsernyénk idején esedékes, nyolc erketből és négy czalamatból áll. A negyedik, öt erketet és három czalamatot magában foglaló imát napnyugtakor kell elmondani. Az ötödik és utolsó, a többinél hosszabb

imában tizenöt erket és nyolc czalamat van, ezt vacsora után, a késői órákban végzik. Az első imát nyelvükön *dangnaniasnak*, a másodikat *orlenaniasnak*, a harmadikat *kyndinaniasnak*, a negyediket *achsam naniasnak*, az ötödiket *iaczinaniasnak* nevezik. Ezeket az imákat a plébános irányításával mindenkinek abban a templomban kell elmondania, amelyikbe tartozik, hacsak valami elfogadható ok nem akadályozza. Akadályoztatás esetén bárhol elmondhatja őket. Az időpontra is áll a felmentés, hogy amit egyik időpontban elmulasztottak, a következőben pótolhatják. Pénteken – ami náluk ünnepnap – figyelmesebben imádkoznak, de nem tartóztatják meg magukat semmiféle munkától.

Minden városban van egy-egy ünnepi alkalomra használt fő templom, amelyet *enemesgitnek** hívnak, ide gyűlnek össze pénteken mindnyájan, eljön a király is, ha otthon van, és eljön a többi fejedelem is. A déli ima ünnepélyes elmondása után prédikációt tartanak, és kiosztják a király alamizsnáját. Hosszú lenne elmondani, milyen rendesek, tisztességesek, csöndesek a templomban a törökök, milyen ájtatosan viselkednek, csak annyit mondok el röviden, hogy amikor a törökök egyházában uralkodó csendre és a keresztény egyházakban ima idején tapasztalható zajos nyugtalanságra gondolok, nagy csodálat támad bennem a dolgok rendjének fordí-

tott volta miatt, mert amott ájtatosság, emitt meg istentelenség látható, holott a dolgok rendje és a józan ész szerint fordítva kellene lennie. Inkvizítoraik is vannak, ezek becstelennek nyilvánítják azokat, akik sok imát elmulasztanak, nyakukra lelógó farkasfarkakkal ellátott táblát akasztanak, és pénzbírságot is mérnek ki rájuk, főképpen, ha nagyböjtben találnak imát mulasztani.

Imához készülve háromféleképpen mosakszanak. Először vízzel leöntik egész testüket olyan gondosan, hogy szemernyi hely sem maradjon szárazon. Ez a víz azonban hatástalan, ezért gyakran és igen gondosan ledörgölik szőrzetüket, kivéve a férfiak szakállát és az asszonyok fejét, de a hajukat is gyakran mossák és fésülik közben, hogy a víz jól átjárhassa. Körmüket kezükön és lábukon igen gondosan nyírják, és azt hiszem, ugyanebből az okból alkalmazzák a körülmetélést is, amint alább a 21. fejezetben elmondom. Erre a mosakodásra – amint a 10. fejezetben elmondottam – minden magömlés, *czoagirmeg** után is szükség van. A második mosakodást *tachrit*nak* nevezik, és akkor esedékes, ha valaki természetes szükségletét végzi, sőt ha hasából szelet enged ki, ilyenkor valami félreeső helyen meg kell mosni nemi szervüket és feneküket. A harmadik mosakodás neve *amptas* vagy *abdas*,* ilyenkor az öt érzékszervet kell

megmosni. Először a kéz kerül sorra, amelyet alkarjukkal együtt könyékig mosnak meg, azután a száj és az orr következik, majd a szem és az arc, végül a két fül. Ezután a török a kezében tartott vízzel felülről leönti fejét, aztán áttér a lábra, lemossa lábfejét és lábszárát, és ezzel fejezi be. Ezt a mosdást mindenhol el lehet végezni, és nem kell az imát megelőznie, hacsak valami tisztátalanság nem teszi szükségessé. Ha az első ima után el lehet kerülni mindenfajta tisztátalanságot, az összes többi imához már nem kell mosakodni; vannak azonban, akik ájtatosságból vagy óvatosságból mégis megteszik.

Az év tizenkét rendes holdhónapjából egyet végigböjtölnek, és mivel a napév hónapjai nem egyeznek a holdévvel szökőnapok nélkül, ők pedig a nap szerinti számítást nem ismerik, évenként tizenkét holdhónappal számolnak, így a böjt hónapja egyszer télre, egyszer nyárra esik. Böjt idején nappal megtartóztatják magukat mindenféle ételtől és italtól, éjszaka azonban mindenfélét összevissza esznek, mégpedig annyiszor, ahányszor csak kedvük tartja. A böjt végén húsvétot tartanak, ilyenkor meglátogatják halottaik síremlékét, és ott imádkoznak; aztán megeszik, amit magukkal hoztak, megcsókolják egymást, és azt mondják: *baaram glutioczong*,* azaz jó húsvétod legyen. Ezt a szokást tartják a második húsvétkor is, amit az elsőt követő hatvanadik napon ünnepelnek, ekkor zarándokolnak el Mekkába, és végzik el a zarándoklással kapcsolatos szertartásokat.

A szekta tagjai – de nemcsak a törökök, hanem más nemzetiségűek, arabok, szaracénok, tatárok – hatalmas tömegben látogatják meg minden évben Mohamed sírját egy Mekkának nevezett helyen,* amely Jeruzsálemtől hatvannapi járóföldre fekszik. Csak teveháton mehetnek oda, mert az út száraz és homokos, ezért a szultán tevéket tart készenlétben a zarándokok szállítására. A Mohamed sírjához zarándokolókat nagy tiszteletben és megbecsülésben tartják, *hat-*

*schilar*nak* hívják őket, és sokféle kiváltságot élveznek, például tanúskodásukat a bíróság előtt három más ember tanúságával egyenlő értékűnek fogadják el. Kétféle ispotályt tartanak fenn kedvükért, az egyiket az utakon, a másikat a városokban, az út mellettieket *czeuuenczerey*nek* nevezik, ezek nagy épületek az utasok és zarándokok befogadására. A városban levő ispotályokat *ymarat*nak* hívják, ezek nagy egyházak, amelyeket királyok és fejedelmek építtettek, és sok kinccsel-gazdagsággal láttak el, amiért is ezeken a helyeken mindennap kétszer adnak enni az érkezőknek, egyszer a zarándokoknak, másodszor az oda tartozó deákoknak, s ha marad valami az étkezések után, az ott levőknek osztják ki, minden különbség nélkül. Ez naponta kétszer ismétlődik: reggelinél és vacsora idején.

Az egyházhoz tartozó papok és deákok kötelesek különleges istentiszteleteket tartani, mégpedig a legtökéletesebb gondossággal, annak a lelki üdvéért, aki az egyházat alapította és javaival ellátta. Van sok nagy iskolájuk, ahol a királyok által az ország kormányzására kiadott világi törvényeket tanítják. Azokat a tanulókat, akik kitűnnek, bírónak vagy akár kormányzati tisztségviselőnek nevezik ki. Kétféle fokozatuk van, az alacsonyabbat *mimetschum*nak* hívják, a magasabbat *umderis*nek,* a kevésbé képzett

tisztviselőket pedig *talisman*nak* nevezik, ezektől csak annyit várnak el, hogy jól tudják a Koránt, az imához tartozó szertartásokat és a törvény megtartásához szükséges dolgokat; ennek megfelelő ellátásban is részesülnek. A bírók, a jegyzők és a *kalifá*nak* nevezett jogtudósok kivételével, akik nem lehetnek távol, a többieknek nincs ellátmányuk, csak annyi a kiváltságuk, hogy szabadok, mentesek a szolgaságtól és a köznép által teljesítendő szolgáltatásoktól.

Papjaik nem foglalkoznak lelkipásztorkodással, gyóntatással, a szentségek kiszolgáltatásával, betegek látogatásával, temetésével. Egyházaikat nem tömik tele ereklyékkel, ruhákkal, szent edényekkel és oltárokkal, nincs is bennük ilyesmi, de nem is törődnek vele. Egyházaikat nem tudják beszennyezni vagy megszentségteleníteni, mert nem is szentelték föl. Nincs ugyanis semmi különbség papjaik meg a köznép, templomaik meg a közönséges lakóházak között. Az imákat a papok ugyanúgy elmondhatják munkájuk elmulasztása nélkül, mint a közemberek. A papok nem elmélkedésre vagy az írások tanulmányozására, hanem feleségükre, fiaikra és házuk népére fordítják idejüket. Nem tartják illetlennek és nem tiltják papjaiknak, hogy állatokkal, földműveléssel foglalkozzanak, madarakkal és kutyákkal vadásszanak, mert amilyen a törvény, olyan a pap, s amilyen az istentisztelet, olyan a

lelkész. Sok mindent lehetne még mondani erről, de az már meghaladná írásom terjedelmét. A lehető legrövidebbre fogtam elbeszélésemet, hogy módot adjak más dolgok kikutatására és alapos kifürkészésére. Amit láttam és hallottam, szégyellem elmondani, meg undorodom is tőle.

14. A természetfeletti és vallásos érvekről

Szent Ágoston* Isten országáról írott művében, a XX. könyv 19. fejezetében a csodákról és hamis csodajelekről szólván mondja, hogy a jelenségeket és csodákat kétféleképpen minősíthetjük csalárdaknak. Először azért, mert ördögi képességgel és művészettel csapják be az ember érzékeit, amikor elhitetik, hogy megtörtént valami, ami a valóságban nem történt meg: ilyenek az álmok. Másodszor, hazugságot hitetnek el a hívővel, mert azt hiszi, hogy isteni erő segítségével történt meg valami, holott az az ördög cselekedete volt, vagy azt hiszi, hogy valami üdvösségére válik, ami a valóságban kárhozatára van. Így amikor tűz szállt alá az égből, és elpusztította Jób családját és állatait, az nem volt hazugság, noha az ördög praktikája volt, amelyet Isten megengedett.

Minden hivőnek hinni kell, hogy az álnok török szerzetesek számtalan csalárd jelenést és csodát tesznek életükben és haláluk után. Mert akkora az ördög hatalma bennük, hogy már őket

magukat is inkább tarthatjuk ördögnek, mint embereknek. Ördögi képességük mértékét különböző öltözékeikkel jelzik. Vannak olyan szerzetesek, akik nem akarják rejtegetni magukat, ezért nem is viselnek más ruhát, csak ágyékkötőt. Egyikük-másikuk olyan tökéletességre tesz szert, hogy szinte teljesen közömbös, és semmiféle külső hatást nem érzékel. Ezek a legnagyobb téli hidegben is mezítelenül járnak, és nem érzik a hideget, de ugyanígy vannak a nyári hőséggel is. Megpróbáltatásuk számtalan bizonyítékát és igaz türelmüket a testükön látható különböző stigmák, égések, hegek és vágások bizonyítják. Ha valamelyik próbának akarja alávetni magát, tüzet vettet magára vagy húsát karddal vágatja meg. De csak annyit érez, mint a kő, amikor tüzet raknak rajta, vagy a fa, amikor karddal vágják meg. Némelyek az önmegtartóztatásban tesznek szert nagy tökéletességre, állítólag csak igen ritkán esznek vagy isznak, a néhány legtökéletesebb pedig teljesen étel és ital nélkül él. Mások a szegénységben jeleskednek, a földi dolgokkal – mondják – egyáltalán nem törődnek, és nem gyűjtenek semmit a következő napra. Ismét mások örök hallgatást fogadnak – nevük *czamutlar**, néma –, és elkerülik azokat a helyeket, ahol emberek beszélgetnek, nehogy meg kelljen szólalniuk. Magam csak egyet láthattam közülük, de azt nagy csodálattal bámultam. Vannak,

akiknek látomásaik vagy kinyilatkozásaik vannak, mások elragadtatásban vagy természetfeletti önkívületben élnek. Nincs is a *dervisler** rendjének – mert ez a neve a természetfeletti állapotban élőknek – egyetlen tagja sem, akinek ne volna különleges lelki élménye, s ne vonna le ezekből az élményekből határozott következtetést, magyarázatot.

Nemcsak lelki és természetfeletti élményeik különböznek egymástól, hanem öltözékük és életmódjuk is, mert mindegyik szerzetes magán viseli hivatásának jelvényét. Akinek a fején tollat látsz, az az elmélkedésnek és kinyilatkoztatásnak él. Ha olyat látsz, aki különböző színű posztókból összevarrt ruhát hord, arról tudhatod, hogy szegénységet fogadott. Aki fülbevalót hord, az szellemnek engedelmeskedik és gyakorta van elragadtatása. Aki nyakán vagy karján láncot visel, annak erős és heves önkívületei szoktak lenni. Akik meztelenül járnak, végtelen türelmüket fejezik így ki, és így tovább.

Más és más az életmódja azoknak a szerzeteseknek is, akik kevesebbet foglalkoznak a lelkiekkel, az elragadtatással és egyéb jelenségekkel. Vannak, akik közönséges életet élnek, nem különülnek el az emberektől. Mások egybegyülekeznek, és úgy telepszenek meg, mint a falvak népe. Némelyek egyedül élnek a ligetekben és remeteéletet folytatnak, mások a városokban

vendégszeretetet gyakorolnak, *tekije** nevű házaikban vendégeket fogadnak, és ha vendégeiknek nincs mit enniük, étellel kínálják őket. Vannak, akik abból élnek, hogy örökösen csak koldulnak, ismét mások vízhordással foglalkoznak a városokban, tömlőkben körbeviszneк valami jobb fajta vizet, mindenkit megkínálnak friss ivóvízzel, és nem kérnek érte pénzt, csak azt fogadják el, amit az emberek önként adnak. Vannak, akik híres szentek sírja mellett laknak, azt őrzik, és a nép jámbor adományaiból élnek. Nem sikerült megtudnom, hogy mindegyiknek van-e felesége, ők ugyanis nem törődnek a törököknek azzal a törvényével, amely minden férfi mellé feleséget parancsol, felfogásuk eltér a törökökétől, amint erről majd a 20. fejezetben szólunk. Nem tartják meg a törvénynek az imára, a mosdásra és más effélékre vonatkozó szabályait sem. Hinnünk kell, hogy gyakorolják az önmegtartóztatás csodáit, hiszen más lelki erények is megvannak bennük.

Nagy csoda – mendemondák terjengenek róla –, hogy sokuk férfi magja nélkül fogant és jött a világra. Ezeket *nefesoglі*nak* nevezik, a következő fejezetben elmondandók alapján méltán hihetjük róluk, hogy olyan asszonyoktól születtek, akiknek megrontatlan a teste, de az is lehet, hogy anyjuk pap felesége, aki az önmegtartóztatás csodájaként nem természetes úton, ha-

nem az ördög segítségével, emberek számára megfejthetetlen módon tud fiakat szülni. Ezért a törököknek semmi hihetetlen nincs abban a keresztény állításban, hogy Mária Krisztust emberi mag nélkül foganta és hozta a világra, sőt ők maguk is mondják és vallják. Bár az ilyesmi náluk is szokatlan és csodálatos, de nem lehetetlen, főképpen ha tekintetbe vesszük, hogy az ördög hatalma mi minden egyebet művel velük.

A szerzetesek is tartanak bizonyos ünnepeket, vagy a nép fogadalmának kedvéért, vagy az elhunyt ősök emlékezetére, vagy azért, hogy a köznép kívánságára esőt kérjenek vagy napsütést. Ilyenkor összegyülekeznek a közelben lakók, közös étkezést tartanak, ha van állatuk, leölik, ha nincs, főzeléket vagy rizst készítenek, meg valami italt – kinek mije van. Az étkezés befejezése után a szerzetesek vezetője dobot ragad és ritmust ver ki rajta, a többiek pedig rendben elkezdenek táncolni. Ünnepeiket *machiá*nak,* táncukat *czamach*nak* nevezik. A táncot szabályos és ütemes testmozgással, illendő, méltóságteljes, kecses és harmonikus taglejtésekkel járják a hangszereknek ehhez fogott ritmusa szerint, a végén pedig gyorsan pörögnek vagy körbeforognak, és így éri el a tánc a tetőpontját. A hevesebbje olyan gyorsan forog, hogy a nézők meg sem tudják különböztetni, ember-e vagy szobor. Ezzel azt is igazolják, hogy a testük szinte ember-

feletti gyorsaságra képes. Ha akad is ember, aki a tánc többi mozdulatát utánozni tudja, a forgásban nem érheti utol őket, bármennyire alkalmas is rá, bármilyen mozgékony is. Először egyenként táncolnak, aztán valamennyien felkelnek, a rendet felborítva egyszerre táncolnak, és fohászokat kiáltoznak azoknak az üdvösségéért, akik a fogadalmat tették vagy alamizsnát adtak nekik.

Vannak szövegeik, amelyeket elődeik hagyományoztak rájuk. Lelki elragadtatásban vagy önkívületben hallották egykor ezeket a szövegeket, amelyeket könnyű megjegyezni, könnyű mondogatni, tárgyuk szerint pedig hosszabbak vagy rövidebbek. Van, amelyik hat, van, amelyik tíz vagy ennél több, illetve kevesebb versből áll. A török törvények szertartásait lelki értelemben magyarázzák. Volt nekem is sok ilyen szövegem, emlékezetemben is sokat őriztem meg, gyönyörködtem is bennük, mert inkább a keresztények hitét bizonyították, mint a törökökét. A papok nem is tartják hitelesnek ezeket a szövegeket, azt állítják, hogy szerzőik nem értették meg, amit hallottak, mert elragadtatásban vagy önkívületi állapotban nem lehettek érzékeik birtokában.

Ha a szerzetesek az emberek között járnak, sűrűn igyekeznek tökéletességük vagy elhivatottságuk jelét adni, de egyetlen más magamuto-

gató cselekedetükkel sem tudnak akkora ájtatosságot felszítani, akkora lelkesedést kifejezni, mint a táncukkal, amelyből nem hiányzik a misztikum sem. Hiszen a régi próféták is ilyen táncot jártak ünnepélyes istentiszteletükön; Dávidról és az ótestamentum más prófétáiról is tudjuk, hogyan táncoltak a frigyláda előtt. Egyszer egy szerzetes nálunk vendégeskedett. Vacsora után felkelt, felövezte magát, táncolni kezdett, és amíg forgott, olyan hangokat hallatott, hogy az egész háznép megrendült, és alig tudta visszatartani könnyeit. Máskor egy másik szerzetesnek elragadtatása volt vacsora közben, és minden érzékét vesztve, akár egy halott, ült ott, meg sem mozdult, nem is érzett semmit. A nálunk vendégeskedő szerzetesek gyakran vigasztalgatták hallgatóikat a fentebb említett szövegekkel.

A szerzetesek minden szava, tette, szokása, mozdulata annyira példamutató, hogy már nem is embernek tetszenek, hanem angyalnak. Arcukon a lélek jelenlétének jele tükröződik, úgyhogy, ha sohasem látod őket többé, akkor is emlékszel arcvonásaikra.

Eleget beszéltünk már külső megjelenésükről, most végezetül lássuk, hogyan ismerhetjük fel őket gyümölcséről, miként az Üdvözítő mondotta* Máté evangéliumának 7. részében. Ha valaki mondásaikat és tetteiket részletesen vizsgálja,

akkora önbecsülést, oly nagy hiúságot, a lelki gőg olyan mérgét találja bennük, mintha az ördög angyala saját dicsfényük angyalává alakult volna át. Azt állítják magukról, hogy Isten választotta ki őket a többiek közül, Isten barátaiként kell őket tisztelni, és mivel Isten kegyelmét másoknál előbb nyerték el, senki sem üdvözülhet másként, csak az ő kegyük segítségével. Ezért mondják, hogy a néptől tisztelet és alamizsna jár nekik, ha pedig valaki akár csak egy kicsit is megsérti őket, rögtön Isten bosszúját és haragját kérik a sértegetőre. Egyszer az egyik szerzetes egy gazdag ember házába érkezett vendégségbe azon a környéken, ahol én is laktam. Esős volt akkortájt az idő, ezért a gazdag ember a faluszéli házában nem a vendéggel foglalatoskodott, hanem cselédségével előbb az állatokat láttatta el. A szerzetes tüstént kiment a házból, és nagy hangon Isten haragjáért könyörögve eltávozott. Abban az esztendőben olyan Isten csapása sújtotta azt a házat, hogy sem ember, sem állat nem maradt meg benne, mindnyájan elpusztultak. Még sok ilyen történetet hallottam, ezért aztán nagyon óvakodik mindenki, hogy valami csekélységgel is megsértse a szerzeteseket. Nyilvánvaló, hogy ez nem Isten barátainak állapota, hiszen Isten minden embert üdvözíteni akar, hanem az ördög barátainak állapota, aki csak az emberek elvesztésére tör. Erről még a következő

fejezetben is szólunk, most mindehhez csak anynyit szeretnénk hozzáfűzni, hogy én bizony ezekben a szerzetesekben találtam meg minden gonoszságnak, az ördögi csel minden furfangjának és a sátán aljas tudományának tökélyét.

15. A természetfeletti érvekről, a hamis csodákról és jelekről

A szekta egyes tagjai haláluk után hamis csodák és jelek által lettek híressé, és híresek még ma is, közülük a legelső és egész Törökországban a legnagyobb hírnévnek-tiszteletnek örvendő

egy bizonyos *Sedichaschi,** akinek neve szent győzőt vagy győzedelmes szentet jelent. Sírja az othmani és karamani tartomány határán fekszik, és bár a két nép gyakran háborúzik egymással, gyakorta megtámadják egymást, a sírnak és a körülötte levő földnek még a közelébe se merészkednek, mert – tapasztalták nemegyszer – aki a sírt megsérti, súlyos büntetésben részesül. Mindenki azt tartja, hogy Sedichaschi sohasem csalta meg azok reménykedését, akik bármilyen szükségben, a tengeren vagy a csata forgatagában hozzá fordultak. Bizonyság erre az a rengeteg fogadalmi ajándék, állat és egyéb tárgy meg az a sok pénz, amit a király, a fejedelmek és a nép minden évben a sírjához visz. Az ő híre a legnagyobb nemcsak a törökök, hanem a szektába tartozó többi nép között is. Csodái, csodajelei – meg kell mondanom – jobban elhírhedtek a mohamedánok között, mint Szent Antaléi a keresztények között.

Van egy másik szentjük, *Hatschi Petteschnek** hívják, őt a zarándokok segítőjének tartják. Sokan hívják segítségül, sokan tisztelik, főképpen a zarándokok, akik azt állítják, hogy sokszor tapasztalták már a segítségét.

Van egy harmadik is, *Asik* pasa*. Nevét a szerelemtől kapta, mert azt mondják, a szerelem védnöke. A házasságban élőknek nyújt segítséget, ha a szülés veszedelmeitől félnek, ha gyere-

ket kívánnak, ha a férj és a feleség veszekszik, vagy más hasonló szükségben.

Aliyan pasa* az örökségen civakodókat egyezséggel oltalmazza. Azt mondják, a megzavarodottaknak és a nyomorultaknak a hol ifjú, hol öreg képében megjelenő *Sejk* pasa* a vigasztalója. Azokon a részeken, ahol én éltem, sok szentet tartottak még számon, és bár nevüket sem tudták, sírjukat nagy tisztelettel gondozták. Mert ha bőséges eső kellett vagy napsütés, vagy más szükség gondja merült fel, összegyűltek a helybeliek ezeknél a síroknál, fogadalmat tettek, imádkoztak, és abban a reményben tértek haza, hogy kérésük meghallgatásra talál. Én is gyakran részt vettem ilyen szertartáson, abban a reményben, hogy majd csak hozzájutok valami jó falathoz a sok ennivalóból.

Két szentként tisztelt halottnak tudják a nevét arrafelé, az egyiket *Boivelmirtschin*nek,* a másikat *Brcsan* pasának* hívják, csodás cselekedeteiket a szóbeszéd jobbára a marhák és az állatok őrzésével hozta kapcsolatba, kiváltképp Boivelmirtschint. Úrnőm gyakran mesélte, menynyit köszönhet neki, mert segített megóvni a borjait, ezért minden évben egy rakás vajat ajánlott fel és vitt neki. Hozzátette még: aki megfeledkezik fogadalmáról vagy elhanyagolja, nyomban nagy baj éri. Engem is rábeszélt, hogy Boivelmirtschint hívjam segítségül, ha farkas támadna

a legelésző birkákra. Van egy történet, amit gazdám többször elmondott, én sem hallgathatom el. Egy nap a mezőről hazatérő gulyából hiányzott egy bika, mire összehívta minden szomszédját – így szokás azon a vidéken –, azok pedig, mintha vadászatra indulnának, nyíllal, íjjal felfegyverkezve és kutyákkal bejárták a mezőt és az erdő innenső szélét, de a bikát nem találták meg, így hát hazamentek. Másnap is ugyanúgy átfésülték a legelőt, de nem mentek semmire. Harmadnap, amikor fáradtan és reményvesztetten hazafelé tartottak, az én gazdámnak egyszer csak eszébe jutott, hogy ha a bikát megtalálják, fogadalmat tesz szent Boivelmirtschinnek, és a fogadalom értelmében *poslamát*, meleg vajas kenyeret fog enni a zarándokokkal együtt. Hirtelen nagy zaj támadt, és íme, ott állt a bika, szarvával egy fába fúródva. Ez pedig annál csodálatosabb volt, mert már három álló nap arra keresgéltek, többször el kellett volna menniük mellette, de meg a bika a vadállatok miatt sem maradhatott volna életben. Amikor a gazdám elmondotta a társainak, hogy fogadalmat tett, mindnyájan bámulatba estek, hálát adtak Istennek, magasztalták Boivelmirtschin nevét és érdemeit, és nagy vígan hazatértek. Nemcsak azért örültek, mert megtalálták a bikát, hanem azért is, hogy ilyen csodát tapasztaltak.

Van egy másik szentjük is, *Chidirelles** ne-

vezető, aki főképpen a szükséget szenvedő utasnak van segítségére. Oly nagyra becsülik őt Törökország-szerte, hogy alig akad, aki szükségben ne érezte volna segítségét, vagy legalább ne hallott volna róla történetet. Mesélik, hogy szürke lovon ülve, utas képében szokott megjelenni annak, aki hívja, vagy annak, aki, nem ismerve az ő nevét, Istennek ajánlja magát. Elmondom egyik csodáját, mert nyilvánvalóan igaz. Olyan emberektől hallottam, akik még kételkedtek felőle, hogy szentnek ismerjék-e el. Valamikor a velünk szomszédos helységben szerzetesek éltek, akik felségárulás gyanújába keveredtek, ezért a király nagy haragjában parancsot adott, hogy vessék máglyára mindnyájukat. A legtekintélyesebbjük megpróbált mentséget találni és felmentést szerezni maguknak, de mivel nem tudta a király haragját megenyhíteni, Istenhez fohászkodva ártatlanságának bizonyságaként a király színe előtt az égő máglyára lépett, és csodák csodája, a tűz elaludt körülötte, ő pedig sértetlen maradt a lángoktól. Ezzel megpuhította a király szívét, magát és övéit kiragadta a halál veszedelméből, utódainak és a szekta népének pedig nagy hatású példát nyújtott. Papucsait, amelyek meg sem pörkölődtek a máglya tüzétől, máig is őrzik arrafelé, mint az igazság bizonyítékát.

Él arrafelé ma is egy ember, sok csodatettét

nem is győzném elmondani. Ott lakott nem messze attól a helytől, ahol én is raboskodtam. Igen nagy híre volt, mindenütt szó esett róla, ahol emberek összegyülekeztek. Azt mesélték, minden elrejtett, főképp pedig elveszett vagy ellopott dolognak a nyomára jön, olyannyira, hogy a tartomány minden tolvaját és latorját bitófára juttatta már. Nem is mertek arra gonosztevők megfordulni, és bár sok csapdát állítottak neki, sohasem tudtak ártalmára lenni. Ami még csodálatosabb, sok embernek, aki fölkereste, elébe tárta titkos gondolatát, amit azok önmaguknak is alig vallottak be. Akkora hírneve volt, hogy magam is meg akartam látogatni, de akkortájt már a hazatérés, Törökországból való távozásom gondja foglalkoztatott, átjárt a szökés nehézsége miatti aggodalom, s ez akasztotta meg tervemet. Elhagytam hát ezt is, mint annyi mást, amiről még hallottam. De talán – hiszem erősen – Isten is így akarta, mert bizonnyal nagy veszedelem fenyegeti az ember hitét, ha ilyesmit megbámul vagy kíváncsiságból utána kutat.

A nefesoglinak nevezett szerzetesekből – mint fentebb mondottam – abban a nagyvárosban, amit Burszának* hívnak, mindig van kettő vagy három, s azt állítják, hogy egy szál hajuk, ruhájuk egyetlen foszlánya minden betegséget elűz. Ennyi elég is róluk. Mondják, hogy csoda mó-

don, azaz férfimag nélkül születnek, s ezért életük és tevékenységük is – így kell hinni – természetfeletti és csodálatos. Róluk az előző fejezetben már szólottam.

16. Elegendőek-e ezek az érvek a keresztény hit elhagyására?

Ha valaki megkérdezné, mi figyelmeztetett rá, hogy kételkedni kezdtem Krisztus hitében, és talán meg is tagadom, ha Isten irgalma meg nem véd, rövid válasz gyanánt hozzáfűznék szerencsétlenségemnek az előszóban megkezdett történetéhez egyet-mást, ami még ide tartozik. Első gazdámtól, aki Medrenopolisban vásárolt meg, tengerentúli kereskedőkhöz kerültem, és egy parasztnak adtak el egy Burgamának nevezett városban. A paraszt kegyetlensége voltaképpen hasznomra volt, mert gyorsabban hozzá kellett látnom szabadságom elnyeréséhez. A török szekta iránti borzalomtól eltelve, Krisztus hitében megerősödve nem is halogattam a szökést, és bár tudtam, hogy messzire hurcoltak el, bíztam Isten segítségében. Amikor első szökésem után rám találtak és visszahurcoltak, a paraszt még lenyelte dühét és irgalmas volt hozzám, de megfenyegetett, ha másodszor is megszököm, számíthatok rá, hogy kétszeresen bosszút áll. De ezzel nemcsak hogy nem riasztott el, hanem arra indított, hogy második szökésemet gyorsabban

kövessem el, hiszen szívesebben meghaltam volna, mintsem hogy éljek. Amit a paraszt második szökésem után csinált velem, arról csak annyit mondhatok, hogy nemcsak fenyegetését váltotta be, hanem olyan irgalmatlanul megkínzott, hogy épp csak meg nem ölt. Nem is bocsátott volna el a láncomról, ha nővérei közbe nem járnak értem és meg nem esküsznek, hogy többé nem szököm meg. Én azonban rá se hederítettem minderre, és az iránt sem voltak kétségeim, hogy a legkegyetlenebb halál vár rám, ha a harmadik szökés után is rám találnak. Nem sokkal később eladtam magam egy álkereskedőnek, amilyenről föntebb már szóltam, az megszabadított a paraszttól, és néhány hónap alatt ide-oda vándorolva háromszor adott el, végül aztán egy világ végi helyen szabadon bocsátott. Közben öt év telt el. Minden szökés hatalmas veszedelemmel és mérhetetlen szenvedéssel járt. Az utolsó szökésem után, amely a nyolcadik volt a sorban, az utolsó gazdám házában, teljesen elhagyatottan úgy éreztem, hogy elvesztettem már a szabadság reményét is. Gondolkodni kezdtem, és végtelenül kimerült és megtört lelkemben kétely támadt. Azt mondogattam: ha Istennek tetszenék az a vallás, amit eddig követtél, biztosan nem hagyott volna el ilyen csúfosan, hanem segítségedre lett volna, hogy megszabadulj és hazatérhess. De eltorlaszolta előtted a szabadulás min-

den útját, ezért talán jobban tetszenék neki, ha elhagynád vallásodat, csatlakoznál ehhez a szektához és itt keresnéd az üdvösségedet. Kezdtem elhanyagolni az imákat és zsoltárokat, amiket leírtam magamnak és azelőtt gyakran mondogattam, rákaptam a törökök imáira, kezdtem szertartásaikat megtanulni és tőlem telhetően, amennyire a szolgaság terhe megengedte, szorgalmasan mondogatni, mégpedig jobbára éjjel, nem pedig nappal. Fontolóra vettem a föntebb említett szerzetesek tanait, akiket szertartásaik és törvényeik a szellemi érzékelés felé vezetnek, és akik voltaképpen a keresztény hitet bizonyítják és erősítik. Gyakran meghánytam-vetettem magamban ezeket a gondolatokat.

Hat vagy hét hónap telt el ilyen kétségek közt, egy szép nap azonban Isten segítségével hirtelen megváltoztak gondolataim, elhagytam a török szekta szokásait és szertartásait, újrakezdtem régebbi imádságaimat, és valamint az elveszett, majd megtalált drachmát, jobban szerettem, állhatatosabban megtartottam és gondosabban megőriztem a katolikus hitet, mint azelőtt. Az alatt a tizenöt év alatt, amit szabadulásomig még ott töltöttem, erős maradtam, és sem külső, sem belső érv nem zavarhatott meg, mert mindazt, amit ezután láttam vagy hallottam, csak az ördög őrjöngésének és szemfényvesztésének tekintettem. Ennek a kis megingás-

nak az lett a haszna, hogy az isteni kegyelem eztán megsegített, többé soha nem tántorodtam meg, és a keresztény hittel szemben semmiféle kétségem nem támad, még ha száz évet kellett volna is köztük maradnom.

Bárki levonhatja ebből a példából azt a – kérdésünkre vonatkozó – következtetést, hogy nincs érv, amely a hivő keresztény lelkét megingathatná, hanem éppen ellenkezőleg – ha Isten úgy akarja –, mindent saját javára fordíthat. Nem tántoríthatnak el ezek az érvek a keresztény hittől, és nem vehetik el az üdvösség reményét. Az én megzavarodásom sem azért következett be, mert elvesztettem az üdvösség reményét, hanem mert szabadságom reménye foszlott szét. Azt hittem, Istennek tetsző, ha a törökök törvényét fogadom el az üdvösség írjaként, hiszen Isten elválasztott a másik törvénytől, holott csak azért tette, mert én hagytam el, én kezdtem a másik hitet szeretni és benne keresni az üdvösséget. Nem így cselekszenek az istentelen renegátok, bizony nem így, mert nem valamilyen ármányos érvtől megtévesztve, hanem saját gonoszságuktól és aljasságuktól vezérelve tagadják meg hitüket, és nem azért tagadják meg, hogy a másikat megtartsák, hiszen a másikat is éppúgy színlelik, mint az előzőt. Mivel pedig a szigorú vallásban érezniük kell, hogy lelkiismeret-furdalásuk akadályozza go-

noszságukat, ahhoz csatlakoznak, amelyik kevésbé szigorú, hogy gonoszságukat felszabadítva elátkozott lelkiismeretük fátylát borítsák bűnökkel terhelt életükre, és elérjenek az ördögi gonoszság csúcsára, ahová semmi nem vezet el biztosabban, mint ennek a szektának a tévelygése. Akinek van reménye az üdvözülésre, azt Isten, az igazság alkotója semmiképpen sem engedi hitehagyottan és tévelygésben élni. A leghatározottabban tagadom, hogy Krisztus hitét érvektől vezettetve vagy sanyarúságtól és szükségtől hajtva bárkinek is el kellene hagynia. Szereztem én tapasztalatot annyit, amennyit és amennyire egyáltalán tapasztalatot lehet szerezni, de nem találtam senkit, aki a keresztény hitet megtagadta volna. Nemcsak erős és felnőtt férfiak, hanem gyenge szüzek és ifjak is kitartottak halálukig Krisztus hite mellett, a legválogatottabb kínzásoknak közepette is. Naponta olvassuk és prédikáljuk, milyen keményen megőrizték hitüket.

Most pedig, hogy láttuk a példákat, hallgassuk meg, mit mond a tekintély. Joakim apát a Jelenések könyvének 13. részében arról, hogy ki „hasonló a fenevadhoz", azt mondja: sokan, akik a földön laknak, megtörnek azon a rettenetes napon és félelemtől hajtva kiszakadnak a hit öléből. Mert nem tudják elviselni azokat a csapásokat, amelyek az egyház békéjét érik, és

még a legkisebb gyalázatot sem tűrik el. Arról tehát: „ki hasonló a fenevadhoz", azt mondja: azok, akik kétségbe vonják a győzelmet, mielőtt még kitört volna a harc, és megrémülve a fenevad haragjától, elveszítik hitüket, amit hiába őrizgettek a látszólagos béke idején. János pedig azt mondja levelében: „Közülünk váltak ki, de nem voltak közülünk valók; mert ha közülünk valók lettek volna, velünk maradtak volna."* Ez világosan mutatja, hogy Krisztus hitét felvették ugyan, de nem töltötték ki cselekedetekkel. Pál apostol ugyanerről azt mondja: „Kicsoda szakaszt el minket a Krisztus szerelmétől?"*

17. Az érvek magyarázatáról

Láttuk, semmilyen érv sem elegendő ahhoz, hogy a keresztény hittől megfosszon. Vegyük mégis a lehető leggondosabban szemügyre, hogyan kell a hivő számára magyaráznunk ezeket az érveket, hiszen az Antikrisztus egyháza olyan, akár az épület, s ha valaki belátja, hogy az alap nélkülözi az igazságot, azt is belátja, hogy az egész épületet romba dőlés fenyegeti. Hitvallásukat fentebb már előadtuk: „Egy az Isten, és Mohamed az ő nagyobb prófétája." Legelőször azt kell megfontolnunk, hogy ez a hitvallás semmit nem bocsát előre, semmit nem feltételez, hanem abszolút módon jelenti ki, hogy egy az Is-

ten. Vagyis nyilvánvalóan visszaél Isten tiszteletével mások javára és a maga vesztére, mert ami eleget tenne az igaz hitnek és üdvére volna, az teljesen hiányzik belőle. Mert a hívek ugyanis az igaz Isten tiszteletéről akarnak bizonyságot tenni. Amikor a keresztények azt mondják: hiszem, ebben a hit lényege nyilvánul meg, következésképpen kijelentik, hogy alattvalói annak az Istennek, akit tisztelnek. Abban pedig, hogy alávetik magukat Istennek, megmutatkozik a szeretet, ennek révén vallják, hogy az általuk tisztelt Istennel egyesülnek és egy testet alkot-

nak vele. Mindazt, ami ebből következik – a Szentháromság, a teremtés és a megváltás misztériumát –, a remény természete fogja össze, s ez bizonyítja, hogy valóban elérhető a teljes üdvösség. De ha a törökök mondják, hogy egy az Isten, mi mást akarhatnának azok az elvetemültek, mint amit atyjuk, Lucifer akart, mondván: az egeken felülemelkedem, hasonló leszek a legnagyobbhoz, és megvalósítom a gonoszság misztériumát. Az a kijelentés pedig, hogy egy az Isten, talán annak hozzáadásával értendő, akit tisztelek és imádok. Micsoda káromlás következik ebből a kijelentésből! Hiszen fejedelmeik és elöljáróik – látjuk jól –, miközben istenük tiszteletét hirdetik, nemcsak az igazi istentiszteletet támadják teljes erővel, hanem még azt is megkívánják, hogy a tulajdonukba vett és elnyomott emberek őket is istenként tiszteljék. Így aztán valóban az Atyaistent káromolják, mert bár tőle kapják a hatalom jótéteményét, ezzel a hatalommal őt sértik, őellene fordítják. Papjaik úgy tesznek, mintha rendelkeznének a bölcsesség adományával, pedig azzal, hogy Isten tisztelőinek mondják magukat, a valóságban Isten fiait káromolják, aki maga is a bölcsesség Istenének fia: az igaz Isten tisztelete ellen harcolnak, és miközben romlott tévtanaikat hirdetik, magukkal rántják a hivők lelkét a pusztulásba. Úgynevezett szerzeteseik, a dervisek talán kevésbé go-

noszok, ők viszont előnyben részesítik az ördög szellemét, és azt állítják, hogy az erények mutogatásával Istent tisztelik, a valóságban azonban a Szentlelket, az igazság ihletőjét és tanítóját káromolják, és teljes erővel az igaz Isten tiszteletének elhagyására akarják rávenni az embereket. Az igaz Isten híve most már láthatja, hogy ezt az ördögi szektát teljes egészében a gonoszságra alapozták. Isten egyházának régebbi üldözői közül egyesek az egyház ellen harcoltak, mások ellene küzdve az egyház követőit gyötörték, a többiek legfőbb törekvése az volt, hogy Isten tisztelete megszűnjön. De az egyház imái mindenkit megakadályoztak a gonoszság véghezvitelében, ezért a Jelenések könyve az ördögöt úgy írja le, mint akit az egyház könyörgései gúzsba kötnek – és ez mind a mai napig érvényes. Ez a szekta azonban kitűnik minden eddigi szekta közül, és a gonoszságnak olyan fokára ért el, hogy már az egyház sem lehet segítségére az üdvösség elérésében. Az ördög pedig láncairól elszabadulva immár zavartalanul művelheti fortélyos gonoszságát olyannyira, hogy misztériumában a kárhozottak álarcát felöltve imádtatja magát. Nem kétséges azonban, hogy rövid idő múlva leveti az álarcot és maga fog erre vetemedni.

A törökök szektájára minden korábbi szektánál inkább vonatkozik Isten haragjának három

megnyilvánulása. Először is Isten megengedi, hogy visszaéljenek az istenhivő névvel, jóllehet ezt végtelenül gyűlöli, ami abból is kiviláglik, hogy szívesebben eltűri, hogy az elkárhozottak bálványt imádnak, mintsem hogy azt az Istent imádják, akinek misztériumát nem ismerik, mert kisebb bűn a bálvány imádása, mint egy látszólagos Istené. Ennek következményeként a bálványimádók közül már többen befogadták Krisztus hitét, a látszólagos Isten tisztelői közül azonban még soha senki nem tért meg Krisztus hitére, miként föntebb mondottuk. Ha mégis akadna ilyen megtérő, a dolgok rendje szerint az inkább tőle volna csodálatra méltó tett, főképp a mi korunkban. Megjegyzendő, hogy Isten megbotránkoztatásának három fokozata van. Az első fok a megbántás. Ennek az a következménye, hogy Isten elfordul az isteni kegyelmen kívül állóktól, vagyis a hitetlenektől és a halálos bűnt elkövetőktől. Az ilyenek azonban a szabad akarat képességével még megtérhetnek Istenhez, ha bűnbánatot tartanak. Isten megbotránkoztatásának második fokára azok jutnak el, akik bűnt bűnre halmoznak: az eretnekek, a képmutatók és a hamis Istent imádók. Az ilyenek eltávolodnak az isteni tisztességtől, kihívják Isten haragját maguk ellen, és önmaguk nem is engesztelhetik ki, csak közbenjárók segítségével. A harmadik fokozatot azok érik el, akik nemcsak

hogy megvetik Istent, de még gyalázzák is. A kétségbeesők fajtája ez, akik Isten dicsőségére pályáznak, de közben azzal dicsekszenek, hogy gonoszat cselekszenek. Lelküket az ördög örökre hatalmába kaparintotta, és sugallatára olyan végtelenül megbántották Istent, hogy sem a maguk erejéből, sem közbenjárók segítségével nem térhetnek meg hozzá, hacsak a végtelen isteni hatalom és kegyesség meg nem könyörül rajtuk. Bár a korábbi időkben a török szektának kárhozottjai közül többen áttértek Krisztus hitére, miként a rendünkhöz tartozó Szent Vincéről* is olvashatjuk, hogy több szaracént térített meg; de következtetésem alapján azt kell hinnem, hogy manapság bűnük oly nagyra növekedett, hogy Isten megbotránkoztatásának második fokozatából a harmadikba kerültek, és az ördög megdönthetetlen hatalma segítségével olyannyira kihívták maguk ellen Isten haragját, hogy már sem a maguk erejéből, sem közbenjárás segítségével nem kerülhetnek az üdvözülés állapotába. Ha mégis megtörténnék, csodának kell tartanunk, mint alább a 20. fejezetben elmondom.

Isten haragjának második megnyilvánulásaként szentek módjára viselkednek, hamis csodákat és jeleket tesznek. Az igazak ugyanis felismerik, hogy a tisztességet csak a minden jót adó Isten segítségével lehet elérni, és nem kívánnak, nem óhajtanak, nem hajszolnak semmiféle

természetfölötti tapasztalatot, épp ezért bizonyára jogosan gondoljuk Isten felháborodása és gyűlölete megnyilvánulásának, hogy a kárhozottak oly sok hamis jelet és csodát tesznek. Cselekedeteikre rendezetlen vágyaik serkentik őket, csak hiú dicsőségre, feltűnésre törekszenek, hogy elhalványítsák az igazi jelek tényét, megrontsák a szentek csodáit, kisebbítsék Isten dicsőségét, rávegyék az embereket az istentisztelet misztériuma és a szentségek elhagyására, és a kárhozatba taszítsák önmagukat.

A harmadik megnyilvánulás ősi következtetés, amely a többi szekta történetéből vonható le. A 13. fejezetben és ebben a fejezetben is szóltam már róla. Egyetlen szektának sem volna szabad Isten megbántásától megvetéséhez, megvetésétől gyalázásához eljutnia, miként ezzel a szektával hihetőleg megtörtént, és a történetnek még nincs vége. Mert ez a szekta nemcsak hogy megveti Istent, hanem már gyalázza is, amint fentebb mondottam. És aki a kezdetet látta, a bűn növekedéséből is levonhat némi következtetést, miként a következő fejezetben elmondom majd. Isten ugyan türelmesen titkolja megbotránkoztatásának fentebbi három fokozatát, mégis bízvást hihetjük, hogy megátalkodott gonoszságuk miatt egyszer csak föltámad benne a gyűlölet és el fogja ítélni őket. Méltán indul meg minden teremtett lélek, látván, hogyan hagyják

el Isten tiszteletét – holott Isten saját dicsőségére teremtette a mindenséget –, és hogyan hívják ki az igaz bíró haragját megátalkodottságuk ellen. Amikor Isten tiszteletének elhagyásáról beszélünk, az istentisztelethez tartozó járulékos elemekre gondolunk, nem pedig a lényegre. Isten eltűri, a kárhozottak pedig gonoszságukkal elérik, hogy szinte már nincs hely az istentisztelet szertartásainak elvégzésére, ezért a kárhozottak balgán azt hiszik, hogy legyőzték Istent, lerombolták Isten tiszteletét. Isten tisztelete azonban a világ végéig sem szűnik meg, sőt egyre csak erősödik olyaténképpen, hogy ama végső kor kiválasztottai magukba fogják gyűjteni minden előttük élt szent tökéletességét, és bár kevesen lesznek a kiválasztottak, barlangok mélyén és odukban rejtőzködnek majd, ők fogják méltó tisztelettel imádni az élő és igaz Istent.

Fentebb mondottam, hogy a kárhozottakon már nem segítenek az egyház imái. Ehhez még megjegyzendő, hogy a vértanúságot, az önkéntesen vállalt és teljesített bűnbánat formáit, valamint a bűnbánat egyéb cselekedeteit az egyház katonájának fegyelmezettségével kell elszenvedni. Sok szentet meg sem érintett az üldöző kardja, mégis fejére tehette a vértanúság koronáját, mert szenvedni akart és kemény bűnbánatot tartott. Így a pogány üldözők voltaképpen a vértanúk javát szolgálták, hiszen végtelen nagy

dicsőséghez segítették hozzá őket. Mondhatnók, ők juttatták el Isten tiszteletét a tökéletesség csúcsaira, és ezzel mintegy hálára kötelezték a mártírokat, és az egész egyetemes egyházat is. Éppúgy imádkoztak értük, miként a többi ellenük vétkezőkért, és az ima meghallgatásra talált, az üldözők lassacskán megszelídültek, míg végül az egész pogány emberiség áttért az igaz Isten tiszteletére. A megigazulás nem az emberi, hanem az isteni igazságszolgáltatás körébe tartozik, nem földi, hanem égi fegyelem hozza létre, a bűnhődést sem önként vállalja vagy tűri az ember, hanem az igazságot szolgáltató Isten méri ki rá. Az üldöző is, valamiként a megigazult lélek is csupán eszköz, nem pedig cselekvő vagy szenvedő alany. Ebből következik, hogy az elkövetett bűn valamilyen szolgálat, jótétemény fejében – amit a megigazult bűnös szolgáltat – elnyerheti bocsánatát, és amikor az egyház azt mondja az imában, hogy „bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek", nem lehet javára azoknak, akiknek semmivel sem tartozik. A törökök bűneit nem az igazak növelik, hiszen azoknak semmit nem árthattak és hasznukra sem voltak, hanem a renegátok, akiket tévhitükre csábítottak és kárhozatra juttattak. Így aztán, ha leomlik az egyház imáiból felépített akadály, az ördög elszabadul bilincséből, kezébe kaparintja a hatalmat, és

bosszúját az emberi természetre építi, amiként nyilvánvaló ez a kárhozottak sorsából, akiknek lelkét szüntelenül, egyre nagyobb hévvel veszejti bele abba a szektába. Hogy pedig milyen érdemekre van szükség a szekta önkéntes megigazulásához, az alább a 18. fejezetből derül ki, ahol is az égi fegyelem állapotáról és erényéről lesz szó, amely a természetes dolgokat mesteri módon természetfelettivé változtatja.

18. A szekta alapjából következő eljövendő nagy előrehaladásról

Amiként az előző fejezetben mondottuk, ez a szekta elkezdte Istent gyalázni, kihívta maga ellen Isten felháborodását, amelyben, akár a tüzes kemencében, el fog pusztulni. Isten bosszújának végrehajtója, az ördög pedig barlangjából szabadult oroszlánként felövezte magát hatalmas gonoszsággal és ravaszsággal. Ki képes tehát elnézni az örök tűz perzselését, ki tudja kiállni a végrehajtó haragját? Iszonyú lesz a tűz perzselése, borzalmas a végrehajtó fenyegetése, hogy megremeg belé menny és föld, reszketve elhalványul a csillagok fénye, fenekestül felfordulnak a tengerek és vizek, az egész teremtett világ megrendül a kegyetlen végrehajtótól való félelmében, belezavarodik a végtelen hatalomba, amely rátelepedett, érzi, hogy nincs hova menekülnie, a szokatlan megrázkódtatások

feldúlják, elsorvasztják, elgyengítik. Ne indítson meg, hűséges lélek, amit eddig láttál, amit a bajok kezdetén tapasztaltál. Készülj fel jó reménnyel, gyakorold a szeretetet, erősítsd meg szívedet Krisztusban, nehogy megrendítsenek az eljövendő borzalmak, amikhez képest vigasznak tetszik mindaz, amit régebben rettentőnek hittél. Talán hallottál már a törökök csatáiról és győzelmeiről, talán magad is találkoztál már velük, talán elborzadtál, de tudd meg, mindez csak kezdete a bajnak. Mert várj még egy kis időt, és olyan önkényét, oly hatalmas győzelmeit tapasztalhatod a szektának, amelyekhez sem Nagy Sándor, sem a rómaiak győzelmei nem mérhetők, pedig azok meghódították az egész világot. Ebben az eljövendő háborúban nemcsak a testet ölik meg, mint azok a régi zsarnokok, hanem a lélek örök pusztulása is bekövetkezik, mégpedig mind a négy táján a világnak. Csodálkoztál, milyen szenvedéllyel hirdeti és terjeszti hitét a török, de még nagyobb dolgokat is látsz majd, ha a szekta merészsége és bátorsága az ördögi lélek lángjától meggyulladva hatalmas lobogással fog égni, bámulatba ejtve az egész emberiséget, úgyannyira, hogy csodálata az égig is eljut. Most bámulod, milyen gyorsan sokasodnak, de gondold csak meg, milyen mértékben sokasodnak a jövőben, és mostani sokasodásukat csekélységnek látod, mert bizony több-

ben lesznek, mint a levegő atomja, a föld pora, a tenger homokja, és sáskarajként ellepik az egész földet. Azt mondod, hogy sokan térnek át a hitükre? Várj, és meglátod, minden népből, nemzetből és nyelvből annyian csatlakoznak majd hozzájuk, hogy Istennek alig marad néhány tisztelője a föld barlangjaiban és üregeiben, akik fenntartják és megőrzik az élő Isten tiszteletét. A törökök mostani csodái és jelei csak a gonoszság apró magvacskái, épp csak megmutatják, milyen lesz az ördögi munka aratása, előrevetítik azt az időt, amikor a sátán emberi alakot öltve készségesen vállalkozik minden aljas munkára, amelyre a kárhozottak maguk közé hívják; amikor nem lesz olyan gonosz szándék, amely ne valósulna meg rögvest. Látni fogod, amint a holtak feltámadnak, meggyógyulnak betegségek, a szívek titka feltárul, évszázadok óta rejtett kincsek előbukkannak, és nem lesz olyan gonoszság, amit a kárhozottak kényükre-kedvükre el ne követnének. A színlelt szentség és vallásosság a jövőben látszólag felülmúlja a szentatyák, sőt az apostolok szentségét. A színlelt erkölcs s a színlelt erények akkora hírre és becsületre kapnak majd az emberek közt, hogy azt fogják hinni, nem volt hasonló a világ kezdete óta, s nem is lesz a világ végéig. Mert ugyan hiányozhat-e az erény azoknak, akikben gonosz lélek lakozik, és mind színre,

mind tetteikben csodálatosnak mutatja őket olyannyira, hogy istenként övezi őket a tisztelet?

Ennyit akartam mondani gonosz gyümölcséről a rossz fának, amely oly szilárdan eresztett gyökeret, s amelynek gyökeréből úgy megkóstoltam és megtapasztaltam a keserűséget, hogy szentül hiszem, nemcsak azok a rémségek következnek majd be, amit elmondtam, hanem sokkal rettentőbbek is, amiket nyelv nem mondhat el, értelem nem foghat fel. A bölcs ember mind sejti, mi fog bekövetkezni, hiszen módjában van alaposan és komolyan megfontolni a kereszténység mindennapos romlását és a török szekta állandó növekedését. Mert ha a gondolkodó ember látja, hogy a keresztények félvállról veszik az istentiszteletet, a hittel és a szeretettel szemben a közönyösségben, a bűnben és a gonoszságban viszont megátalkodnak, nem lehet kétséges előtte, hogy kezdetét vette az ördög hatalma, és rövid idő múlva úgy szétárad és úgy elterjed az emberek gondolkodásában az istentelenség, hogy a keresztény vallásnak írmagja sem marad a mindenféle rendű emberek között. Külsőleg ugyan névleg még fennmarad a kereszténység látszata, de az elmét belülről már nem Krisztus, hanem a sátán foglalja el, méltán nevezik az ilyeneket antikrisztusnak és nem krisztushivőnek. A keresztények sok helyütt még a törökök megérkezése előtt megátalkodottságból önként

megtagadják Krisztust. Van-e itt még érvekre szükség? Ki nem veszi észre, mekkora hatalma van és lesz az ősi ellenségnek, ha ily rövid idő alatt ekkora sikereket ért el? Amit mondottunk, legyen bizonysága jövendölésünknek és oltson belénk félelmet, nehogy óvatlanul kezükbe kerüljünk: onnan már semmi mód menekülésre.

19. A többi érv magyarázatáról

A fentiekben láttuk vallásuk alapjának, hitvallásuknak magyarázatát, most a többi érvről kell még beszélnünk. Ennek a tárgynak bevezetéseként meg kell jegyeznünk, hogy mindaz, amit az érvek magyarázatairól mondottunk és mondunk, az egyszerű érvekre vonatkozik, a külsőt és a külső megítélését érinti. A szellemi ember mindenről ítéletet alkot, de felette senki sem ítélkezik, nincs is szüksége magyarázatokra. Mert minden, ami kívül történik, egyformán jó és rossz, a cselekedeteket a szándék alapján lehet megítélni és megkülönböztetni. Ha a szándékot felismertük, minden cselekedetről könnyen megállapítható, hogy milyen célt követ. Ha a szándék szerint ítélünk, látjuk, hogy a keresztényekben lakozó Isten és a törökökben lakozó ördög harcot vív egymással. De Isten akaratából az ördög gonoszsága visszahullik rá a világ kezdete óta. Mennél hevesebben és mennél kegyetlenebbül zaklatja az ördög az egyházat, annál dicsőségesebben vezeti

Isten az egyházat éppen az ördög gonoszsága segítségével a csúcsok felé, és fordítja gonoszságát az egyház javára. Mivel pedig a világ kezdete óta nem volt még üldöztetés, amelyben annyi gonoszság és ördögi ravaszság lett volna, mint most a törökökében, biztosak lehetünk benne, hogy egyetlen korábbi üldöztetésből sem érlelődött akkora gyümölcs Isten egyháza számára, mint a mostaniból.

Térjünk át most már a dolgok gyakorlatibb részére, és vegyük szemügyre, mi a különbség az Isten és az ördög szándéka között. A törököket – szektájuk győzelmével – arra veszi rá az ördög, hogy elfogják, üldözzék, nyomorgassák, adják-vegyék, változatos szorongattatásoknak és bajoknak tegyék ki, ezerféleképpen büntessék és sanyargassák a keresztényeket, s mindezzel az a szándéka, hogy eltántorítsa az emberiséget Isten tiszteletétől, és most megszerzett hatalmát jog szerint is kikövetelje magának Istentől. Isten szándéka egészen más. Isten nem akarja, hogy tisztelete megszűnjék, hanem éppen hogy növekedjék, hogy az egyháznak korábban juttatott kegyelem érdeméhez a dicsőség érdemét is hozzáadhassa, hogy az egyházat mint ágyára és ölelésére méltó menyasszonyát feldíszíthesse és makulátlanul megőrizhesse. Isten így akarja az emberi akaratot megtörni, a testi szeretetet a lelki szeretettel felváltani, és száműzni az emberi-

ség szívéből a bűnre való hajlamot. Nézzük meg ezt a kérdést részletesebben. Az első büntetés a bűn szándékában éri a bűnöst, így a bűnhődésével bűne el is töröltetik. Másodszor az érzékelésben bűnhődik és eltöröltetik a bűn büntetése, harmadszor pedig már az egyetértésben éri a bűnhődés, hacsak nem tetszik a bűn erénynek. Negyedszer bűnhődéssel lakol a cselekmény, amely csak akkor érdemszerző, ha nem vétekből és bűnből, hanem erényből fakad. Ki ne csodálkoznék hát, hogy a bűn vétke egyetlen cselekedettel eltöröltetik, hogy az érdem elfedi az erényt. De mindjárt nem csodálkozunk, ha ala-

posabban szemügyre vesszük az égi fegyelem erényét, amiként egy kissé alább fogjuk tenni. Hogy mi minden kell e fegyelem megvalósításához, azt csak a legfőbb mester tudja, aki csodálatos művének végrehajtásához csodálatra méltó eszközt is teremtett. Ha a törököket győzelmeikért dicsőítik, sokkal méltóbbak a dicsőítésre a keresztények, akiket Isten a törökök győzelme által ragad ki a sátán hatalmából és helyez saját fiainak szabad állapotába, a törököket viszont aláveti a sátán szolgaságának és örökre megfosztja a szabadságtól.

A buzgóság magyarázataként meg kell jegyeznünk, hogy az emberiség ellensége felgerjeszti a gyűlölet és irigység lángját a kárhozottak szívében, és szakadatlanul serkenti őket a hivők üldözésére. Isten ezzel szemben azt a legszentebb szeretetet gyújtja lángra választottaiban, amely az ellenséget is szereti. Képessé teszi őket rá, hogy hűségesen szolgálják, becsüljék az ellenséget, engedelmeskedjenek neki, kormányozzák házukat, táplálják fiaikat és leányaikat, önmaguk károsodása nélkül szolgálják őket, önfeláldozóan elviseljék a rájuk szórt szidalmakat, a verést, és a sértéseket, kenyerüket könnyek között egyék, italukat sóhajok közt igyák, Istentől elhagyatva meghajtsák fejüket a kárhozottak előtt, térdre boruljanak előttük és fáradtan szinte kikönyörögjék a sérelmeket. A megfáradtnak nincs

pihenése, hanem visszatérvén a szántóföldről, a szőlővel kell foglalatoskodnia, és ha minden munkát elvégzett, a házon kívül vagy az ajtó mögött száraz kenyeret és vizet vetnek neki oda, mint a kutyának, nem hogy jóllakassák, hanem hogy visszatérjen ereje, aztán újra dühösen parancsolgatni kezdenek neki, nem kérik, hanem hajszolják, hogy erősebben dolgozzék, hogy ne lopja idejét pihenéssel, hogy minél gyorsabban fejezzen be valami elmaradt munkát. Efféle sors nyomja a Szentlélek buzgalmától megszállt keresztény hivőt, hogy végül elérhesse az örök dicsőség érdemét.

A sokasodás magyarázataként meg kell jegyezni, hogy a kárhozottak számban ugyan sokasodnak, érdemben viszont fogyatkoznak. A kiválasztottak ugyan szám szerint fogyatkoznak, érdemük viszont olyan megszámlálhatatlanul megsokasodik, mint a mennybolt csillagai. Mert ahány különböző lélek és test, annyifajta érdemszerzés. Mert az égi fegyelmet nem korlátozza tér vagy idő, mindent egyszerre ölel az fel, egy cselekménnyé olvasztja össze a kezdetet, a középpontot és a véget, egy pillanattá teszi a múltat, jelent és jövőt, nem szalad fel a mélységből a csúcsra, hanem szétválasztván őket szüntelenül jár fel és alá. Az érzékek szándékát, a beleegyezést és a cselekvést nem választja el egymástól ugyanabban a cselekményben, a létben a létet

és a nemlétet, az emlékezetben a tudást és a tudatlanságot, a képességben a tehetséget és a tehetetlenséget, az akaratban az akarást és az ellenkezést úgy kapcsolja össze egymással, hogy ami az egyikből hiányzik, azt a másikban pótolja. Semmit nem hagy meg hibásnak vagy hiányosnak, a kedvező és a kedvezőtlen, a boldogság és a szomorúság, a keserű és az édes, egyszóval a jó és a rossz, mindaz, ami az emberi indulatban előfordulhat, együttműködik az érdemszerzésben. Semmiképpen sem mérhető össze a kárhozottak számbeli növekedése és az érdemek sokasodása.

Lássunk most már valamit a hamis csodák és csodajelek magyarázatából is. Megjegyzendő, hogy akik oly kíváncsiak és okosak, hogy az ördög nem tudja őket külső és anyagi érvekkel behálózni, azoknak hazug csodajelek segítségével kell csapdát állítania, mert mindenkinek a maga ízlése szerint gondoskodik csalétekről. De hiába vetné oda az ördögi kísértés a madárfogó hálót, ha nem ütné át a kárhozottak nyila a hit páncélját, nem hatolna a hivők szívébe, és nem gyöngítené meg szellemük éleslátását, hogy az ördögi szemfényvesztést isteni vigasznak tekintsék. Azt képzelik, hogy tekintélyes emberek lévén, önmagukat mások elébe helyezhetik, a valóságban azonban az egyház ősi ellensége seregének elöljáróivá és vezéreivé lesznek. Az iga-

zak ezzel szemben Isten segítségével elkerülik az ördögi csel gonoszságát, s ezzel nagy győzelmet aratnak, és felérnek az egyetemes egyház, tehát a harcoló és a győzedelmes egyház csúcsaira. A dicsőséges győzelem koronáját mellékes jutalomként szerzik meg. A kárhozottak majd megtapasztalják, milyen elkeserítő örök kárhozatban lesz részük a pillanatnyi vigaszért, amit azonban az igazak itt a földön vigaszban veszítenek, az örök vigasz során százszorosan visszakapják.

Lássuk most az elhagyatottság módjait. A földi élet teljes pusztaságában az igazaknak olyannyira hiányzik a vigasz, hogy úgy tetszik, már nem is a természetben, hanem a természet ellenére élnek, annyira híjával vannak mindenfajta megbecsülésnek, hogy mindenki kineveti, megveti és gyalázza őket, és már nem is az élők, hanem a holtak közé számíttatnak, lenézik és kivetik őket, miként az agyagot és szemetet. Az emberfia szemében csak olyanok, mint a föld, amelyet sarkukkal taposnak. És nemcsak az emberek győzik le őket, hanem saját szenvedésük is, olyannyira, hogy önmaguk sem tartják már magamagukat embernek, hanem állatnak, zavarodottságukban nem mernek megjelenni az emberek között, hanem amennyire lehet, kerülik őket, és látatlanul maradnak. Mélységes szégyenükben azt hiszik, nem méltók emberi tekintetre. De azért Isten akaratából gyakran megesik

– és ez még nagyobb zavart támaszt bennük –, hogy akaratuk ellenére az emberek közé küldetnek, akiknek társaságát szerénységből elkerülik. És ha valaki mégiscsak odavet nekik valami csekély megbecsülést, az sem szolgál vigasztalásukra, hanem csak azért jut osztályrészükül, hogy egy csöppet enyhüljön szörnyű megvetettségük, és ne zuhanjanak a kétségbeesés örvényébe. Van-e olyan kiváló ember, aki úgy fogja fel ezt a teljes elhagyatottságot, mint amire majd tízszeres kárpótlás lesz eljövendő? Bizony senki.

A képmutatóknak arról a vonásáról, hogy szentséget és vallásosságot színlelnek, meg kell jegyezni, hogy az ördög a kárhozottak bűneit a szentség és vallásosság mázával vonja be, nehogy bűneik napfényre kerüljenek és kitudódjanak. A kárhozottakban lakó ördög a maga és mások romlására azt hiteti el róluk kifelé, hogy szentek és jó emberek. Ezzel csak növeli a kárhozatukra szolgáló bűnök halmazát, mert önmagukat oly nagyra becsülik, hogy mások felett ítélkeznek, önmaguk igazolására pedig elítélnek másokat Isten és ember előtt. Mások parányi bűneit mérték nélkül és határtalanul felnagyítják, de ezzel lerántják a leplet saját hatalmas bűneikről, amelyek miatt méltók az igazságos bíró ítéletére. Az igazakat ezzel szemben minden teremtmény ócsárolja, olyan gyarlók és olyan kö-

zépszerűek, hogy nemcsak tetteiket, hanem gondolataikat is felróják nekik. Kiváltképp a természetes ösztön hagyja cserben őket, megvonván tőlük mindazt, ami másokban általában megtalálható. Ha virrasztani akarnak, gyakorta elnyomja őket az álom, ha aludni vágynak, gyakorta kerüli, s ez más dolgokkal is így van. A természet erőteljesebben hatalmában tartja őket, mint másokat, és így szinte még arra is érdemtelenné válnak, hogy kenyeret egyenek. A természet más szükségleteiket is megtagadja, mintha minden kárhozottnál és bűnösnél rosszabbak volnának. Nem áll rendelkezésükre a jót és roszszat szolgáló négy elem, és a test meg a lélek fenntartásához szükséges lényeges dolgok is csak elhagyatottságukat és zavarukat fokozzák. Sokkal gyengébbek, torzabbak, nemtelenebbek, formátlanabbak, gyávábbak, kislelkűbbek másoknál, elméjük gyengébb, hibákban bővelkednek. Leplezetlen és nyilvánvaló bűneik és fogyatékosságaik azért jutnak mindenki tudomására, hogy ostorozzák és csepüljék őket, de majd az isteni ítéletben méltán nyernek feledést és felmentést bűneik. Az isteni igazság is úgy kívánja, hogy Isten házában kiváltképp azok élvezzék a gyönyört és a szabadságot, akik már torkig vannak a gyalázat és zavar okozta szenvedéssel.

A törökök látszólagos egyszerűségéről és erényeik bőségéről szólva meg kell jegyeznünk,

hogy a külsőségek az ember belsejéből nyerik hatásukat és tulajdonságaikat. Ha a külső tulajdonságok bűnösek, tisztátalan és testi indulatból erednek, botrányt keltenek, bármilyen szépen elrendezettek is. Ha azonban tiszta és jó indulatból származnak, a felebarátok épülésére szolgálnak, akármilyen szabálytalanok és hibásak is. A kárhozottak erkölcsei tehát hiába tetszetősek szemre, az indulataikban lakozó méreg – miként valami taposómalom – beleforgatja önmagukat és felebarátaikat a kétségbeesés örvényébe. A választottakat viszont – bármilyen hibásak, bármilyen torzan erőltetettek is erkölcseik – tiszta indulataik miatt az égi fegyelem finommá és pehelykönnyűvé teszi, s így sasként szállnak a magasba, és mindhalálig töretlenül el tudják szenvedni a földi élet hiúságát, tévelygését, kétségét és viszontagságait.

20. A törökök tévelygésétől visszatartó érvekről

A török rabságban háromfajta keresztény él. Az első tiszta egyszerűségben maradt meg, nem is törődik a törökök tetteivel, nem is érti őket, csak azt tudja róluk, hogy pogányok, és ezért – amennyire azt a rabság és a szolgaság járma lehetővé teszi – kerüli őket és vallásukat, óvakodik tőle, hogy tévelygésüknek hitelt adjon, és lehetőségéhez képest igyekszik Krisztus vallását megtartani. Ez a legegyenesebb út. Magam is

láttam olyanokat, akik szilárdan megmaradtak egyszerűségükben, mindvégig szerették a keresztény hitet, gyűlölték a törökök erkölcseit és tetteit, sokszor megszöktek, türelmesen viselték a szenvedést, és végül vagy meghaltak Krisztus hitében – amiért vértanúnak tartom őket –, vagy visszanyerték tényleges szabadságukat.

A másik fajta vigyázatlanul és kíváncsian belebocsátkozik abba, hogy megismerje és kikutassa tetteiket, közben pedig nem ügyel a felmerülő veszélyekre. Az ilyenfajta ember veszélybe sodorja ugyan magát, de ha Isten segítségével van rá elegendő ideje, hogy titkaikat kikutassa, megvannak a megfelelő szellemi képességei, hogy kifürkészhesse, és értelme, hogy megmagyarázza őket, nemcsak a maga, hanem az utána következők számára is leszedte a biztonság gyümölcsét. Én magam is efféle ember vagyok, sokat szenvedtem, veszélyes utakon jártam, hogy leleplezhessem és megismerhessem a vallás külszíne alatt lapuló tévelygést. Isten kegyelméből szándékom nem vallott csúfot, hanem minden jóra fordult.

A harmadik fajta a középúton jár, mert vigyázatlanul fontolgatja a törökök tetteit, de nem tud rajtuk áthatolni és nem képes helyesen magyarázni őket. Az ilyen ember megtéved, és tévelygését igazságnak hiszi, a hitét csak színleg őrzi, valójában elveszti, és beállva a törökök té-

velygő szektájába, veszélyes példájával nemcsak magának okoz kárt, hanem másoknak is. Ezek végtelenül sokan vannak. Fentebb a 7. fejezetben már részletesen elmondottuk, hogyan sokasodtak meg, hogyan szerezték meg az elsőbbséget, az uralmat az egész ország felett, hogyan kaparintották kézbe az ország kormányzását. Ha a hitehagyottakban volna szellemi állhatatosság és nem mennének lépre olyan könnyen a török szekta érdekében szóló érveknek, hanem ragaszkodnának hozzá, hogy alaposan kikutassák őket, kétségtelenül sok, de főképpen három olyan érvet találnának, amely visszatartaná őket a tévelygéstől, és bebizonyítaná, hogy a török valójában pogány.

Az első érv a lelki megosztottság és meghasonlás. Igaz, nemcsak külsőségekben nagy az egység a törökök között, hanem ténylegesen is egyetértenek Krisztus tiszteletének üldözésében, saját szektájuk terjesztésében és minden gonosztett elkövetésében, de az üdvözülés útjaiban, az igazság felismerésében oly nagy köztük a meghasonlás és a gonosz akarat, hogy senki előtt sem lehet kétséges: ez a szekta nem Istentől, hanem az ördögtől ered. Minden törvényük kényük-kedvük szerinti kitalálás és bevett szokás, nincs azokban semmi misztérium, semmi igazság, mindet a káromlás, a babona és az ördögi csel hozta létre. Nem annyira élnek, mint visz-

szaélnek a Koránnal, mindenféle gonosztett, lopás, gyilkosság, fajtalanság, házasságtörés, kéjelgés, latorság és ehhez hasonlók elkövetése érdekében. Ha mindazt, amit hallottam, láttam és tapasztaltam, elmondanám, undort és émelygést keltenék az olvasókban. Annyira megfertőzte, annyira elcsúfította és megrontotta őket a sokféle sorsvetés, varázslás, jóslás, hogy alig akad köztük vénasszony, aki ne ismerné és ne gyakorlaná ezeket a praktikákat. Törvényükről, a Koránról és Mohamed tanításáról összevissza beszélnek, mindenfélét, hogy ha száz embert kérdezel meg, egyik sem fogja ugyanazt mondani, mint a másik. Papjaik az emberek előtt mélyen vallásosnak mutatják magukat, titokban azonban telve vannak gonoszsággal, minden bűnre ráadják a fejüket, pénzért levelet írnak, ha bármilyen ügyben kérik is őket rá. Amiként fentebb az 5. fejezetben elmondottam, sok rabnak írnak jó pénzért felszabadító levelet, hogy gazdájuktól megszökhessenek és megszabadulhassanak kezéből. Írnak aztán levelet a harcolók részére is, amely megvédi őket kardtól, nyíltól, mindenfajta fegyvertől, az ilyen levelet *baymayly*nak* nevezik. Minden pap képes efféle gazságok elkövetésére, de leginkább a csavargó szerzetesek tesznek lóvá sok embert, mert ha átvették a pénzt, könnyűszerrel odébbállnak egyik helyről a másikra, hogy rajt ne kaphassák őket a csalá-

son. Másféleképp is hazudnak, hitegetnek, mégpedig ezerféleképpen, és annyi tévelygés között oszlanak meg, ahány ördögi csalást kitalálnak. A törvényes rítust, a szertartásokat, az intézményeket, a kultuszt és a kultusz megtartását illetően is véleménykülönbség áll fönn köztük, ezenkívül négy híres tant vallanak az üdvözülésről, amelyek mind különböznek egymástól, és mind a négyet egy-egy alszekta vallja és követi. Olyan heves köztük a széthúzás, hogy erős fegyverekkel megerősített várakban küzdenek egymás ellen, és az egész országot felforgatnák, hogy lecsendesíteni sem lehetne, ha a király nem avatkoznék közbe.

Az első csoport papjait nagy tisztességben tartják, őket tekintik a nép irányítóinak, a törvény végrehajtóinak és őreinek, doktoroknak, bíráknak, a lelki és egyházi javadalmak fejének, az iskolák vezetőinek. Az ő véleményük az, hogy csak Mohamed törvénye által lehet üdvözülni, ezt tanítják, erre próbálnak rábeszélni mindenkit. Állításukat sem az értelem, sem a tekintély, sem példák segítségével nem tudják bebizonyítani, mégis üldözik azokat, akik tagadják tanukat. A nép nagy része, főképpen a fejedelmek és mágnások közül, egy véleményen van velük.

A második csoport a derviseké. Ezeket a szerzeteseket a jelen szentjeiként, a régi szentek utódaiként, az ország megőrzőiként, Isten és Moha-

med barátaiként tartják nagy tiszteletben. A 13. fejezetben részletesen szóltunk róluk. Az ő véleményük az, hogy a törvény senkinek sincs javára, az üdvösséget az isteni kegyelem segítségével kell elérni, amely érdem nélkül is üdvösségre segít. Ezt ők *rah matallah*nak* hívják. Véleményüket ők sem értelemre vagy tekintélyre alapítják, hanem csodákkal és jelekkel próbálnak bizonyítani, amint alább elmondjuk majd. Sok hívük van, sokan tartanak velük, főképpen az ájtatosabbak, a lelki életet élők közül.

A harmadik csoportot *czofilar*nak*, azaz elmélkedőknek vagy lelki életet élőknek hívják,

ezeket is nagyra becsülik, a próféták és a szektát alapító atyák utódainak tartják és a többieknél tekintélyesebbnek mondják. Véleményüknek csak az az állítás az alapja, hogy így örökölték őseiktől a tant. Azt állítják, hogy az üdvösséghez érdemre van szükség, ez azonban már önmagában is, kegyelem és a törvény megtartása nélkül is elegendő. Ezt nevezik *parketallah*nak*. Nagy gondot fordítanak a különleges imákra és a lelkigyakorlatra, a virrasztásra és az elmélkedésre, folytonosan imádkoznak, amit *czilar altmah*nak neveznek. Éjszakánként ugyanis összejönnek, körbe ülnek, rákezdenek a *Laylah il allah*ra, és időnként meghajtják fejüket. Aztán a végén azt mondják: *hu-hu*, és újrakezdik elölről, mignem öntudatukat vesztve eldőlnek és elalszanak. Az ő nézetüknek is sok híve van, főképpen a régi nemesek nemzetségei között, akiknek neve *estiher embiher**. Ezeket tartják az eredeti nemzetségeknek, mert állítólag nem keveredtek más nemzetségekkel, és a szekta alapítóitól erednek.

A három csoportot és véleményét jól ismeri a nép. Sokszor vitatkoznak maguk közt vagy a nyilvánosság előtt, de mivel az egész nép egyformán becsüli őket, egyik véleménye sem győzheti le a másikét, kénytelenek újra s újra békét kötni és kiegyezni.

A negyedik csoportot saját nyelvükön *horifé*nek* nevezik, ami eretneket jelent. Ezeknek az

a véleménye, hogy mindenki a saját törvénye szerint üdvözül, továbbá, hogy Isten minden népnek adott olyan törvényt, amellyel eljuthat az üdvösséghez. Azt vallják, minden törvény javára szolgál annak, aki megtartja, és egyik törvény sem jobb vagy előnyösebb a másiknál. Erre a csoportra gyanakszanak a törökök, szakadároknak tartják őket, elannyira, hogy akit elcsípnek, megégetik. Ezért véleményüket nem hirdethetik nyilvánosan, hanem kénytelenek titokban tartani. Amikor Chióban voltam, összeakadtam egy emberrel, aki ebbe a csoportba tartozott. Bement ez az ember a keresztény templomba, keresztet vetett, szenteltvízzel hintette meg magát, és azt mondta: „A ti törvényetek ugyanolyan jó, mint a miénk." Ilyet egyetlen török sem mondott volna, még az élete árán sem. De hiszen ha ekkora véleménykülönbségeket lehet találni, tapasztalni, felismerni ebben a szektában, józan ésszel belátható, hogy a szekta nemcsak hogy teljességgel híján van az igazságnak, hanem az ördögöt szolgálja, babonás, alaptalan, és méltán rászolgál mindenki megvetésére.

21. A törökök tévelygésétől visszatartó második és harmadik érvről, azaz a tudatlanságról és a makacsságról

A második érv, a tudatlanság, azt bizonyítja, hogy ez a szekta hitetlen. A törökök ravaszok, ha valami rosszat kell elkövetni, a természetes dolgokban szinte természetfeletti gyakorlatra és tapasztalatra tettek szert, de az üdvösség és szellem dolgainak felismerésében olyan ostobák és idétlenek, hogy valósággal eszetlen állatoknak tetszenek, a szellemi világban pedig értelmetlen kövek módjára viselkednek. Mit sem tanítanak iskoláikban a szabad művészetekből, de a többi tudomány is oly idegen számukra, hogy elnevezésük sincs rájuk, nem is ismerik őket. Ugyan mit érthetnének meg Isten tetteiből, a misztériumokból, a szentségekből, a lélek nemességéből vagy az üdvösségből? Ha megkérdik tőlük: „miért nem iszol bort, miért nem eszel disznóhúst?", elhallgatnak, aztán vagy kiagyalnak valami hazugságot válasz gyanánt, vagy azt mondják – mint a 9. fejezetben már szó volt róla –, hogy tisztátalan lesz tőle az ember. Oly sokra becsülik a mosakodást – fentebb a 13. fejezetben beszéltünk róla –, a meghajlásokat és a többi szertartást, hogy elegendőnek hiszik őket a kegyelem, a bűnbocsánat és az örök élet jutalmának elnyeréséhez. Semmi jel sem mutat rá, hogy bármi sejtésük volna is a bűnökről, a lel-

kiismeretről, arról, hogyan szennyezi be a bűn a lelket, és hogyan tisztul meg a bűnbánattól, tehát hogyan sérti meg a bűnös Istent és hogyan engesztelheti ki. A hibákról és erényekről sem tudnak semmit sem, bár dicsőítik az alázatosságot meg a többi erényt, és szidják a gőgösséget és a többi hibát, de nem a bűnnel vagy az érdemmel, csak a természetes indulatokkal törődnek, nem a bűnt utálják, csupán azokat a bűncselekményeket viszik bíróság elé, ítélik el és büntetik meg, amelyek a közösség békéjét vagy a magánemberek nyugalmát megzavarják, mint amilyen a lopás és emberölés. A többi nyilvánvaló bűntettet, a titokban tartott, titokban elkövetett nagy és kis bűnöket nem gyónják meg, nem tartanak miattuk bűnbánatot, nem kérnek rájuk feloldozást, nem teszik jóvá, nem törlik el őket véglegesen. Ismerik a körülmetélést, de nem valamilyen bűn orvoslásaképpen használják, hiszen nem is tudják, mi fán terem az eredendő bűn, hanem csak babonából tartják fontosnak, ezért számít nagy gyalázatnak, ha valakire azt mondják: *czunetcz*, azaz körülmetéletlen. Gyakran sértegetik egymást ezzel a kifejezéssel: „ti körülmetéletlenek". De azt hiszem, inkább azért van szükség a körülmetélésre, nehogy érvénytelen legyen a mosdásuk, mert egyébként száraz maradna a bőr a fityma alatt, mikor leöntik magukat vízzel – erről fentebb

a 10. és 13. fejezetben volt szó. Valószínűleg ezért nyírják gondosan körmüket és szőrzetüket is, de akárhogyan áll is a dolog, biztos, hogy csak a babona vezeti őket. Mert sok fiúgyermek hal meg körülmetélés nélkül, úgy, hogy senki sem törődik a körülmetélésükkel, amit nem engednének meg, ha hinnének benne, hogy a körülmetélés az üdvösséget szolgálja, a körülmetéletlenség pedig akadályozza. Ha megkérdezik őket erről vagy bármi másról, közmondásokba burkolóznak, nehogy tudatlanságukat elárulják, és homályos szavakkal, mentegetőzve próbálják elkenni a dolgot. A papok is így viselkednek, ha lelki dolgokról vagy az örök életről kérdezik őket, a világiak pedig, ha ráterelődik a szó, csúfondáros fintort vágnak és kinevetik a kérdezőt. Egyesek arról kezdenek fecsegni, hogy bár csak szép feleségeink lennének, mások, hogy remélhetőleg jó ételekkel és italokkal tömhetjük meg a bendőnket, meg efféléket. Még ha komolyan hozzá akar is szólni valaki a kérdéshez, sem mond semmi olyat, ami méltó lenne a témához, hiszen könyveikben sem olvashatott semmi értelmeset sem erről, sem másról. Ezért mindegyikük, lett légyen pap vagy gyengeelméjű, saját képzelete szerint hord össze fűt-fát, mikor ezekről esik szó, és hevesen ócsárolja az Antikrisztust, akit nyelvükön *tettschet*nek hívnak. Összevissza mesélnek és fecsegnek a halottak feltáma-

dásáról meg az utolsó ítéletről is, haszontalan, ostoba és légbőlkapott történetekkel tömik tele a hallgatók fejét. Többek között azt mondják, hogy az utolsó ítélet után Mohamed mindenkit kiszabadít a pokolból, senkit sem hagy ott, akármilyen valláshoz vagy szektához tartozott is, oly nagy hatalma és tekintélye van Isten előtt. Nem akarom húzni az időt, ezért nem beszélek a többi lelki dologról, kiagyalt meséről és hazugságról, csak annyit fűzök még hozzá, hogy gonoszságuk, amiként más dolgokban, itt is cifra fátyollal van fedve, papjaik tudatlansága, akár az aranyozott réz, amelyet elrejt az arany híre és értéke. Mert bármit mondanak és parancsolnak is, elvárják, hogy mindenki Isten parancsaként teljesítse, és ne merészeljen sem ellentmondani, sem ellenállni.

A harmadik érv, a makacsság is nyilvánvalóan bizonyítja, hogy ez a szekta hitetlen. Senki sem kételkedik benne, hogy az igaz hit növeli az akarat szabadságát, és nem csökkenti. Az evangélium azért mondja a hívőket tanításra alkalmasnak, mert nem vetik meg, hanem méltányolják az értelmet, ésszel ítélve vetik el a rosszat és fogadják el a jót, a rosszból is kiválasztják a kedvezőt, és a kedvezőtlent is a maguk hasznára fordítják. Mindezt a hit szabadságában cselekszik, amely mindenkit a jóban egyesít. Az ilyen embereket hívjuk szándékuk alapján szenteknek.

Az álnok törökök nem így cselekednek, hanem miként a vadak, nem ésszel és érvekkel, de karddal és fegyverrel igyekeznek megvédeni szektájukat, mert – mint mondják – törvényük így parancsolja. Olyan elszánt makacssággal tartanak ki szektájuk mellett, mintha józan eszüket vesztették volna, folyvást csak azt bizonygatják, hogy a világ minden kincséért nem hagynák el, nem cserélnék másra. Mert lássanak, halljanak, érezzenek csak valamit, ami szektájuknak nem kedves, rögtön dühöngő őrültként kezdik ócsárolni, irtóznak tőle és akár a halálos méregtől, menekülnek előle. Lelki hatásokra nem fogékonyak, semmifajta igazság nem lehet érv számukra. Általában mind ilyenek, de a reményüket vesztett renegát keresztények még a többieknél is makacsabbak, lelkiismeretüket elvakítja a tévelygés, az ördög tüzes láncra verte őket, s ezekből a láncokból már soha nem szabadulhatnak. Ezért ha baráti beszélgetés során megkérdeztem valamelyiket: „Az Istenre kérlek, mondd meg, miért tetted?", vagy: „Mi vitt rá erre a lépésre?", semmi mást nem tudott felelni, mint hogy: „Átkozott az a nap, amikor megtettem." Vagy máskor: „Miért nem térsz hát vissza Krisztus hitére?" – kérdeztem, erre elfordított fejjel és lesütött szemmel csak azt haj-

togatta: „Nem tehetem, nem tehetem", és mást nem is mondott.

A törökök makacsságáról még egy dolgot érdemes megjegyezni. Bízvást állíthatjuk, hogy nincs nép a világon, amelyből legalább néhányan ne tértek volna meg Krisztus hitére. De hogy ebből a gonosz népségből valaki felnőtt fejjel Krisztus hitére térjen, szinte lehetetlen, ha pedig – mint fentebb a 16. fejezetben mondottuk – mégis megtörténik, valósággal csodaszámba megy. Amikor IV. Sixtus pápa* uralmának kezdetén legátust küldött a törökök elleni hadjáratba, a tengeren át több török foglyot vittek Rómába. Az előkelőbbjeiket a pápának adták át, a többieket különböző prelátusok udvarába küldték. Csaknem valamennyien megkeresztelkedtek. Néhányukat ismertem is, nagy odaadást tanúsítottak Krisztus hite iránt, és tolmácsolásommal kérték, hogy gyónhassanak és áldozhassanak. Az egyiket én gyóntattam meg, és rábeszéltem, hogy saját lelkipásztorukhoz menjen áldozni, mert nemigen hittem megtérésükben. A később történt események engem igazoltak, néhány év múlva ugyanis, mikor alkalmuk nyílt rá, mindnyájan megszöktek, bár akik a pápai udvarban éltek, jó ellátásban részesültek. Ezzel bebizonyították, hogy csak színlelésből keresztelkedtek meg. Korábbi véleményem ekkor

rendíthetetlen meggyőződéssé változott: nem lehet a törököt, egyetlenegyet sem, Krisztus hitébe befogadni.

22. Az elmondottakat igazoló jeles eseményről

A fentiek világosabb megértése céljából elmesélek egy jeles eseményt, amely ottlétem alatt történt Törökországban. Az eseménynek annál is inkább hitelt kell adnunk, mert nem titokban terjedt a híre, hanem Törökország-szerte nyíltan beszéltek róla, nemcsak a magánemberek, hanem az ország királya és az uralkodó körök is. A királyt, a jelenleg uralkodó király apját, Murat bégnek* hívták. Az esemény nem sokkal azután történt, hogy bennünket rabságba hurcoltak.

Akkoriban vita tört ki a *tamisman*nak nevezett papok és a *dervis*eknek nevezett szerzetesek között. A vitatott kérdés lényege az volt, hogy a köznép fogadalmi ajándékai, alamizsnái és felajánlásai jog szerint a papokat vagy a szerzeteseket illetik-e meg. A papok azt mondták: mi hordjuk a vállunkon a nép terhét, mi viseljük a tanácsadás, a bíráskodás, a kormányzás, a tanítás, a törvény magyarázata és megtartása gondját, így bizony minden bennünket illet. Hivatalunkra szüksége van a népnek és az egész országnak, ezért nekünk jár a nép fogadalmaiból származó jutalom. A szerzetesek viszont ezt

mondták: mi vagyunk az utódai és képviselői azoknak, akik megvetették a törvény és kegyelem alapját, akik Isten trónja körül ülnek, érdemeikkel és közbenjárásukkal elintézik a nép ügyes-bajos dolgait, elhárítják a bajt az ország felől, elhalmozzák minden jóval, segítségére sietnek, ha az emberi tehetség és erő már elfogyott, nekünk járnak hát a nép alamizsnái és fogadalmi ajándékai. Így vitatkoztak és egyetlen kérdésben sem jutottak dűlőre, ezért együttesen elhatározták, hogy a király ítéletére bízzák a kérdést, döntését és ítéletét mindnyájan elfogadják, bármilyen legyen is. Meghallgatta a király a vitás kérdést, a két fél érvelését, meghányta-vetette lelkében a dolgot, és a fenti érvelés alapján úgy döntött, hogy a papok hivatalára az országnak nagyobb szüksége van, ezért a nép fogadalmi ajándékai viszonzásképpen a papokat illetik. De amikor a király ítéletének érlelődése a szerzetesek tudomására jutott, azonnal a király elé járultak, és arra kérték, ne mondja ki az utolsó szót, amíg ők egymás között meg nem beszélték a dolgot, nehogy kiszivárogjon egy ilyen égetően fontos ítélet, és zavart okozzon a lelkekben. A király hozzájárult kérésük teljesítéséhez és hétnapi haladékot adott. Eltelt néhány nap, a király egy éjszaka a fekhelyén pihent, amikor hirtelen görcsbe rándultak a belei, rájött a természetes szükséglet.

Gyorsan felkelt, kiment az árnyékszékre, leült, és görcsök közt kínlódott. Egyszer csak eltört alatta a deszka és lezuhant, a király pedig ott maradt a helyiség közepén egy faldarabon, egy darabka fán, mint mesélték, és nem esett le a mélybe. Kiabált, de senki sem jött segítségére, mert minden ajtót kulcsra zártak. Alaposan kifáradt, hisz már vagy egy órája kínlódott, de nem ment semmire. Ekkor hirtelen eszébe jutott, hogy segítségül hívja valamelyik szentet. Meg is tette, erre nagy fény támadt a helyiségben, és egy szerzetes állt előtte, aki így szólította meg: „Uram, királyom, hol vannak a papok, országod támaszai? Miért nem jönnek segítségedre szükségedben?" A királyt megfélemlítette a látomás, és nem felelt a kérdésre. A szerzetes folytatta: „Ne félj, királyom. Azt akarom, hogy megtudd: neked és országodnak azokra van szüksége, akik végveszedelemben segítenek, akiknek erénye akkor tűnik ki, ha az emberi erő fogytán segítségül hívatnak, és ők mindenkinek segítenek." Így szólt, azután a királyt, mint egy tollpihét, könnyedén visszahelyezte ágyába és eltűnt szeme elől. Amikor a király magához tért, elgondolkodott a borzadalmas eseményeken, és bár félt és csodálkozott, mégis elégedett volt, hogy végre tisztába jött az előtte álló döntés súlyosságával. Reggelre virradóra aztán mindenkit összehívott, rendben elme-

sélt mindent, és megparancsolta, hogy hozzák elébe az összes szerzetest, akit csak föllelnek. Mikor ez megtörtént, a király trónusára ült, a trón mellé egy hordó pénzt rakatott, majd maga elé állíttatta a szerzeteseket sorjában, mindegyiket alaposan megnézte, mert fel akarta ismerni, amelyik megjelent neki, és mindegyiknek adott egy marék pénzt. Egyenként elvonultak előtte, de bizony azt nem találta, aki megjelent neki. A király elcsodálkozott, mire a legtekintélyesebb szerzetes elébe járult, és azt mondta neki: „Tudd meg, királyom, hogy aki neked megjelent, csak színre volt olyan, mintha egyikünk lett volna, valójában azonban – bízvást elhiheted nekem – mindnyájunk képviseletében jelent meg, mert mi a dolgokat közösen szoktuk megtárgyalni." Ettől a látomástól, mondhatnók, ördögi szemfényvesztéstől a király olyan téboly-ba, akkora lelki nyavalyába esett, hogy – mesélik – tízéves kisfiára hagyta a trónt, visszavonult egy Mamissa nevű városba, és úgy döntött, hogy az ott élő szerzetesek között fog meghúzódni. Így éldegélt egy darabig, közben pedig a fia ült a királyi trónon. Egyszer azonban nagy zavargás, vérontás támadt az udvariak között. Csakhamar akkorára nőtt a zűrzavar, hogy félő volt, ha nem gondoskodnak megfékezéséről, az egész országra kiterjed. A janicsárok ugyanis, akik nagy tömegben éltek a királyi udvarban,

fellázadtak a gyermek király ellen, saját emberüket választották meg királynak, hogy mindenkivel szembeszállhassanak, aki nem ért velük egyet. Megtudták ezt a fejedelmek és mágnások, hanyatt-homlok a királyhoz – a gyermek király apjához – rohantak, és kérték-fenyegették, hogy hárítsa el az egész ország fölött tornyosuló veszedelmet, és fojtsa el a bajt, mielőtt még túlságosan nagyra nőne. Vonakodott a király, de rá se hederítettek, visszacipelték régi trónjára, és kényszerítették, hogy holta napjáig uralkodjon. Az esemény elhírlett egész Törökországban, jóformán másról sem beszéltek a törökök. Több ember is elmesélte nekem az esetet bizalmas beszélgetések során, de aztán összeakadtam egy szerzetessel, aki maga is ott volt, attól részletesen megtudtam mindent. Ő mondotta el, menynyi pénzt adott a király a szerzeteseknek, milyen kivételes kegyben részesítette őket, és más efféléket.

Nem lesz fölösleges, ha egy másik, nem kevésbé jeles eseményt is elmondok, ami a mostani királlyal esett meg, annak a királynak a fiával, akiről az imént beszéltem. A keleti részeken élt egy Demireng nevű nagy tatár uralkodó, fentebb már róla is volt szó. Ebben az emberben forrt a gyűlölet, mindenáron a török király halálára tört, ezért pénzzel és kérleléssel rávette néhány honfitársát, akik mindenfajta go-

nosz ördögi praktika híres ismerői voltak, hogy hozzák el neki az ellenséges török király fejét. Siker esetére még több pénzt is ígért. A felbérelt gyilkosok többször is próbálkoztak, de sehogy sem tudták szerét ejteni a dolognak. Végül elhatározták, hogy úgy tesznek, mintha az ördögi tudományok, a fekete mágia új fogásait akarnák bemutatni a kíváncsiságtól égő király színe előtt. Nagy furfangosan azt mondták, hogy művészetüket csak akkor tudják bemutatni, ha mindenki más kimegy a teremből. Így aztán majd megvalósítják a célukat – gon-

dolták. Valami udvari ember azonban gyanút fogott, hogy miben sántikálnak a tatárok, és hogy megelőzze mesterkedésüket, figyelmeztette a királyt. Amikor tehát szerzetesnek öltözve, de ruhájuk alatt állig fegyverben a király szobája felé tartottak, lecsaptak rájuk, és azt a büntetést, amit ők szántak a királynak, a király rajtuk hajtotta végre. De a szerzetesek ezen kívül is sok gonoszságot műveltek városokban és utakon, ligetekben és köztereken, és annyira felforgatták a nyugalmat és a békét, hogy az emberek már azt kezdték mesélgetni, bűnözők és mindenre elszánt gazfickók bújtak szerzetesruhába, és azok garázdálkodnak. Megdöbbent a király, haragra gerjedt a szerzetesek gonoszságán, és nyilvános rendelettel kiűzte őket az országból. Akit szerzetesruhában elfogtak, azt becsukták, nyilvánosan megbüntették, fej- és jószágvesztésre ítélték. A király lelkét oly nagy gyűlölet és utálat fogta el a szerzetesekkel szemben, hogy nemcsak a nevüket nem akarta hallani, de még a rongyokba bugyolált szegényekre sem tudott ránézni. Ezért környezete és kísérete a világért meg nem engedte volna, hogy szegény ember járjon arrafelé, amerre a király elhaladt. Ha valami óvatlan szegény ember mégis arra vetődött, úgy lehordták, úgy elagyabugyálták, hogy nem maradhatott kétsége a király felháborodásáról. Erről an-

nál biztosabban tehetek tanúbizonyságot, mert magam is kerültem ilyen félelmetes és veszedelmes helyzetbe. Egyszer egy hajnalon mindenféle szedett-vedett szegény emberekkel a napra húzódtunk a hideg elől a királyi palotával szemben, bámultuk az udvart, figyeltük a fejedelmeket, akik ügyesbajos dolgaikban jöttek a királyhoz. Telt-múlt az idő, hat óra lett, az egész udvar visszavonult, de mi óvatlanul tovább sütkéreztünk a helyünkön. Váratlanul lovasokat láttunk kirobogni a királyi palotából, élükön a botos hírnök két apróddal, mögöttük pedig a király, aki egyenest a hátunk mögött levő fürdőbe tartott. Mindjárt meglátott bennünket, s hatalmasat ordított. A hírnök felénk vágtatott, hogy elzavarjon a király szeme elől. Nem hiszem, hogy verés nélkül megúszták, akik a király útja felé próbáltak menekülni. Én a másik oldalra ugrottam, de így is alig tudtam elkerülni a verést. A nagy ijedtség óvatosabbá tett, attól kezdve nem kerültem a király szeme elé, főképp pedig nem ücsörögtem más szegény emberekkel azon az úton, amelyen elhaladt.

Ezek a példák mindenki számára, aki meghányja-veti őket, világossá teszik, hogy mindaz, amit erről a szektáról, főképpen pedig a szektabeliek lelki meghasonlottságáról, makacsságáról és tudatlanságáról mondottam, igaz.

23. A keresztény vallás ajánlása

A fentiekben röviden összefoglaltuk, hogy a törökök szektája nélkülözi az igazság alapját, hogy gonoszul és aljasul üldözi a keresztényeket, elmondottuk, hogy a szekta érvei közül melyek szólnak önmaga érdekében, melyek tartanak vissza tőle, továbbá minden érvet megvilágítottunk és megmagyaráztunk néhány példával. Azt hiszem, ebben az utolsó fejezetben a keresztények szent vallásáról kell szólanom, hogy a hivő összehasonlíthassa a keresztény vallás igaz tanításait a török szekta tévelygéseivel, és ezután napnál világosabban lássa, melyiket kell választania és melyiket kell gyűlölnie. Bár nincs nyelv, amely a szent és dicső keresztény vallást méltó magasságokba emelhetné és érdeme szerint magasztalhatná, a most tárgyalt kérdés szempontjából mégis hét fő okot szeretnék felhozni a lehető legrövidebben a keresztény vallás ajánlására: tudniillik alapjának erősségét és szükségszerűségét, istentiszteletének méltóságát, szentségeinek szent voltát, erényeinek nemességét, tudásának magasztosságát, érdemeinek minőségét és jutalmának bőségét.

A szent keresztény vallás alapja a Szentháromság misztériuma. A világ teremtése óta szükség volt ennek felismerésére, mert nélküle nincs lehetőség az üdvözülésre, nincs mód Isten haragjának kiengesztelésére. Ezért már az

ószövetségben is csak azoknak volt reményük Isten kegyelmére vagy irgalmára, akiknek valamilyen talány vagy jel segítségével, vagy valamilyen más formában megmutatta a Szentháromság misztériumát. Ugyanígy az újtestamentumban sincs senkinek reménye Isten barátságára, ha nem hatja át valóságosan a Szentháromság misztériuma, ha hatására nincs lényegileg felkészülve. A Szentháromság a hívők lelkében kezdettől fogva olyan erőteljes hatást fejtett ki, hogy az emberi nem ősi ellensége semmiféle ravasz fortéllyal, a bűnre csábító test és a világ semmiféle ármányos csalárdságával nem tudta eleddig lerombolni a hitből, reményből és szeretetből emelt épületet, és a világ végéig sem rombolja le, még ha mostanában erőre kapott és a jövőben még nagyobb erőre kap is az ördög pártja. Üvöltözzék hát Mohamed a kárhozottak között, dühöngjön az ördög az Antikrisztusban, amennyire csak tud, gonoszságának gyümölcsét úgysem szakítja le, mert bármi aljasságot eszel is ki, Isten választottainak dicsőségét, saját maga és társai örök kárhozatát növeli csak vele.

A szent keresztény vallás kultuszának akkora a méltósága, hogy a legfontosabb cselekedetekben egyenlővé teheti a halandó embereket az ég polgáraival. Mert a keresztények kimondhatatlanul dicsérik az örök Istent és fáradhatatlanul

végzik az istentiszteletet, de az isteni felségnek sem kevésbé tetszik a szolgai tisztelet, a mindennapos hálaadó és dicsőítő áldozat, amelyet Isten valódi tisztelői, harcoló egyházának tagjai hoznak lélekben és a valóságban, cserébe azokért az ajándékokért, amelyeket a magasságokból kapnak. A többi cselekmény méltósága is túlszárnyal minden emberi cselekedetet, még a legméltóbbat és legkitűnőbbet is. Ha ugyanis tekintetbe vesszük a szent tan ingyenességét, a szent tanokat magyarázók bölcsességét, a tanítások tökéletes egyezését, a doktorok tekintélyét, a misztériumok felségességét, a szentek szentségességét, az ítéletek határozottságát, az igék éleselméjűségét, az érvek megcáfolhatatlan igazát, az érvelés biztosságát, a kétséges dolgok megvilágosodását, minden tévelygés megcáfoltatását, ha továbbá tekintetbe vesszük, hogyan elmélkednek az isteni dolgokról, mekkora odaadással végzik hivatalukat, milyen nemesek a papok, milyen méltóságteljesek a prelátusok, milyen egyszerű az alárendelt nép, mily nagy hatású az üdvösségre vezető dolgok tanítása, ha mindezeken felül tekintetbe vesszük a kegyelem bő áradását, az erények illatozását és végül minden isteni és emberi dologban az útmutatást, a hivők egyedülálló lelki vigaszát, a lelki ajándékok bővét és teljét, s hogy más dolgok is tökéletesek és a legmagasabb szinten vannak – hát azt hiszem,

ha valamennyi kiváló emberi cselekedetet összesítenének is, azt sem lehetne ennek a végső jónak egyetlen részével sem összehasonlítani.

A keresztény vallás szentségei annyira megszenteltek, hogy nemcsak az ember lényegét teszik alkalmassá az Istennel való együttélésre az eszes lényekben, hanem a hatalmasan áradó kegyelem még arra is kiterjed, hogy az ember a kegyelemtől áthatva külső képességei szerint és atyafiainak javára beszéddel, emlékezéssel, oktatással, buzdítással, tanáccsal, lelki vagy anyagi szükségben nyújtott segítséggel és az irgalmasság egyéb cselekedeteivel szolgálva megérlelje az üdvösség gyümölcsét, és minden lelket Isten szeretetére vezessen. Ha nagyobb vágytól égő szívre talál, a szentség, főképpen pedig a legszentebb oltáriszentség oly hatalmát sugározza rá, hogy eltörli bűneit és földi terheit, és még földi életében az égi haza gyümölcseinek élvezésében részelteti. Vissza tudta adni a négy elemnek, a napnak és a holdnak meg a többi teremtménynek méltóságát és nemességét, amelyek díszüket és fényüket vesztették a sokféle bálvány- és démonimádásban. Az igaz Isten tiszteletének javára tudja fordítani, meg tudja szerezni a Teremtő dicséretére és dicsőségére azokat az oktalan dolgokat, amelyeket a kárhozottak a világ teremtése óta megszentségtelenítették, elhanyagoltak és eltorzítottak hitetlen ká-

romlásukkal, és a kiválasztottak ezerszeres érdemének gyümölcsévé változtatja azt, ami különben átkozottá lett volna a világ végéig, mert káromlásra használták, s ezáltal az istentelenek kárhozatát növeli.

A keresztény vallásban az erények nemességét a szent lelkek a lelki élet javára fordítják, és természetes erények módjára és formájára az érzékelhető világ tökéletesítése érdekében szabályozzák. A lélek ugyanis az érzékeléseket a fejből a test tagjaiba árasztja szét, a szervek pedig rendeltetésük szerint működéssé formálják a cselekedeteket. Az értelmes lélekben lakozó isteni kegyelem az akarat rendeltetésének és az érzelmeknek megfelelően formálja a lelki életet. Lásd, az isteni kegyelem milyen szép gyümölcsét érlelte meg a hitnek és az érzelemnek szent Ábrahám pátriárkában, amikor Istenbe vetett hitének rendíthetetlensége rávitte, hogy bár nem túlságosan kedves, de egyetlen, elsőszülött fiát ne kímélje. Milyen szép gyümölcsöt termett a remény szent Noéban, aki mikor az egész világ romlásnak indult, nem utálta meg, hogy sok ideig egyedül dolgozzék a bárkán. Milyen szép gyümölcsöt termett a szeretet Mózesben, aki nagy tettek vágyától égve megtagadta, hogy a fáraó leányának fia, futva kimenekítette Egyiptomból a zsidókat, és nem félt attól, hogy a fáraó haragját magára vonja. Most csak in-

nen-onnan szedegettük föl néhány magocskáját az ótestamentumi atyák erényeinek. Ha az újtestamentumhoz fordulunk, a szentek bőséges aratását találjuk ott. Aki pedig tudni és érteni vágyik, milyen nemes gyümölcsöt hozott az isteni kegyelem a szentek megtisztult szellemében a teológia, valamint a sarkalatos és erkölcsi erények terén, járja végig a keresztény könyvtárakat, vegye kézbe azt a tömérdek legendáriumot, amely mind erről szól, és nem is kutatni, hanem csodálni fogja, hogy milyen nemességre emelkedett ebben a vallásban az erény.

Szorgalmasabban és odaadóan kell tanulmányozni azt a csodálatos, sőt kimondhatatlan dolgot, amely az utolsó ítéletkor irányítani fogja a kiválasztottak lelki állapotát. Abban szeretném az elmondottakat összefoglalni, hogy ami rend, tökéletesség, pompa, méltóság és kiválóság csak létezik a világban a teremtéstől a világ végéig, az mind ebből a legszentebb vallásból, mind az erények nemességéből származik. Ha ez a nemesség megszűnik, nem lesz többé rend, csak az örök borzadály és tévelygés marad meg.

Ha a tudomány fenségét akarom dicsérni ebben a vallásban, nem is találhatnék megfelelőbb hasonlatot, mint a következőt: miként a Paradicsomból kiinduló négy folyó megöntözte az egész világot, úgy termékenyítette meg a kereszt-

tény vallásból, mintegy az égi paradicsomból kiindulva a négy evangélista tudománya a már régóta elszáradt és terméketlen emberi természetet az üdvösség gyümölcsével. Mert az égi Mester – aki azt mondotta: „Ti engem így hívtok: Mester, és Uram. És jól mondjátok, mert az vagyok"* – a földre jött, tanított és megalapította a katolikus anyaszentegyházat, és nyilvánosan bemutatta a tudományt, amelyet a szentegyházakban tanított, majd utódaira hagyta, hogy továbbadják, mondván: „Mindazt, amit az én Atyámtól hallottam, tudtul adtam néktek."* Csodálatos misztérium, amely tudtul adja a földön az embereknek, hogy mit tárgyalnak meg a Szentháromság tanácsában! Mily nagy a keresztény vallás méltósága, ha átugorva az angyalok, arkangyalok és a boldog lelkek rendjét a tudományban, a cherubok és szeráfok titkos tanácsába léphet! De hát csoda-e, ha ez a tudomány az embereket istenné, a halandókat halhatatlanná teszi, amikor ilyen nagyszerű, ilyen hatalmas tanítója van. A legszentebb tudomány magasságát, mélységét, hosszát és szélességét az értelem nem fogja fel, a nyelv nem fejezi ki, a hit azonban elfogadja, a remény megtartja, a szeretet pedig megvalósítja. Akármilyen tanulatlan ember lép be ebbe az iskolába, tanultként hagyja el. De akármennyit tanult is valaki, ha ezt az iskolát elmulasztja vagy elutasítja lá-

togatni, örökké sajnálkozni fog tudatlanságának rabságán.

Vitassák csak, vonják csak kétségbe a legszentebb keresztény vallás nagyszerű érdemeit a pogányok és a szakadárok! Istent káromolják, mikor azt állítják, hogy Krisztus nem volt igaz isten, vagy pedig, hogy nem volt ember, avagy hogy csak próféta volt. A hivők hiszik és vallják, hogy Krisztus Isten fia is, földi ember valóságos fia is, aki a Szentlélektől fogantatott, Szűz Máriától született, harminchárom évig az emberek között élt, akit rengeteg szenvedés, tanítás és csodatétel után a zsidók elfogtak, megkötöztek, megkorbácsoltak, leköptek, kinevettek, kigúnyoltak, töviskoronával megkoszorúztak, igaztalanul káromoltak, végül latrok között keresztre feszítettek, és aki az emberiség üdvösségéért a legborzalmasabb halállal fejezte be életét. Ezek a hivők alázatosan imádják Krisztust, és nem vonják kétségbe, hogy a Krisztus által szerzett érdem végtelen, s ami végtelen, az már tovább nem növelhető. Hozzá kell azonban tennem, hogy nem fölösleges a dicsőséges Szűz Mária, a szent apostolok, a mártírok, hitvallók és szüzek érdeme sem, mert az is a keresztény vallás dicsőségét szolgálja.

Hogy mennyi lesz a jutalom, arról a következőt szeretném elmondani. Ugye az az igazság, hogy végzett munkád szerint pihenj, az elszen-

vedett fájdalom szerint örülj, és megszégyenülésed szerint jusson számodra dicsőség? Biztosan hisszük és egy csepp kétségünk sincs felőle, hogy ez a legszentebb vallás a végtelen szenvedésért viszonzásként az örök nyugalom, annyi elszenvedett fájdalomért cserébe az örök boldogság, a végtelen sok szégyenért és gyalázatért jutalmul az el nem múló dicsőség vigaszát nyeri el az örök és igaz bíró országában és utolsó ítéletében. Boldog, sőt százszor boldog az a lélek, aki ennek a vallásnak erős alapján áll, szertartásainak méltóságát birtokolja, a vallás szent szentségei szentelik meg, nemessége díszíti, a tudomány fensége hűségesen és jól betölti, és a vallás végtelen érdemei révén egykor majd a fenséges jutalom csúcsára fog eljutni. Amit kegyesen adjon meg nekünk a mi Urunk, Jézus Krisztus, aki az Atyával és a Szentlélekkel él és uralkodik, Isten örökkön örökké. Amen.

Kérlek, olvasó, aki a törökök szektájáról nagy és csodálatos dolgokat kívánsz tudni, ne vesd meg ezt a csekélységet, amit itt pallérozatlan stílussal, megválogatatlan szavakkal mondottunk el, mert ha az egyes részeket jól megfigyelted és megértetted, sok és nagy dolog kutatásának anyagához és a dolgok igazi rendjéhez férhetsz hozzá.

Vége

Ha az emberi dolgokban a kétséget a nagyobb tapasztalat oszlatja el, azt hiszem, a török állapotokról és szertartásokról szólók közül nálamnál senkinek sem lehet nagyobb hitele, aki a zord fogság, a borzalmas üldöztetés szörnyű lelki viharait, a szörnyű testi-lelki veszedelmeket kereken húsz esztendőn át viseltem. Nyolcszor szöktem meg, főképp azért, hogy a lélek veszedelmét elkerülhessem és Krisztus hitét megtarthassam, pedig minden egyes szökés összezavarhatja, sőt a kétségbeesés vermébe vetheti az embert. Négy szökésem után váltottak vissza, hétszer vettek meg és ugyanannyiszor adtak el. Annyira közéjük keveredtem, hogy elfelejtettem anyanyelvemet, tökéletesen elsajátítottam barbár nyelvüket, számunkra idegen és torz írásukat is olyan jól megtanultam, hogy egy magasabb rangú papjuk alkalmasnak talált saját egyházának egyik nem kis jövedelemmel járó állására – amelyet addig ő maga töltött be. Azután annyira otthonos lettem szerzeteseik erkölcseiben és szertartásaiban, úgy kitapasztaltam, hogy milyen prédikációkat szokás tartani a népgyűlésben, oly sokat tartottam fejben és leírva, hogy nemcsak szomszédaink, akik gyakran hallottak szónokolni gyűléseiken, hanem más helységbeliek is hallani kívánták előadásomat, sőt nem egy szerzetes is tőlem tanult prédikálni. Gazdám előtt oly kedves voltam, hogy

beszélgetéseinkben többször állította, egyetlen fiánál is jobban szeret, és amikor elnyertem a szabadságomat, könyörgött, busás ajándékokat ígért, csak hogy nála maradjak. Mivel tudta, hogy mennyire szeretek tanulni, azt mondtam, hogy iskolába megyek, aztán majd visszatérek hozzá. Ezzel a kifogással sikerült rászednem. Az egész család szomorkodott, Isten és Mohamed nevére kértek, hogy mielőbb menjek vissza. Talán még most is várják, hogy visszatérjek az iskolából, ami kettős öröm lenne, egyrészt, hogy én pap vagyok, másrészt, hogy teljesítettem a kívánságukat. Végül – és ez nem sok rabságba hurcolt emberrel történt meg – pecsétes császári levéllel és ünnepélyes tanúbizonyságok kíséretében Isten segítségével és irgalmából megszabadultam a kegyetlen fogság kötelékéből, sőt még a kegyetlen török szekta ördögi fertőzésétől is ment maradtam.

Adassék hát bizonyság a nagyobb tapasztalatról a világos értelem szerint, én pedig félretéve bizonykodásaimat, a többiekkel együtt teszek hitet.

BARPTOLOMÆVS

HYEROSOLYMITANVS

GYVRGIEVITS

PEREGRINVS

a török rabok és a török uralma alatt élő adófizető keresztények gyötrelmeiről, képekkel megvilágítva, valamint a törökök béke idején és háborúban követett rítusáról és szertartásairól. Szerzője Gyurgyevics Bertalan jeruzsálemi zarándok, akit két hónapon át nyakánál fogva láncon tartottak, sokszor eladtak, tizenhárom éven át szolgált a törököknél rabszolgaként, és saját tapasztalatából tanult és látott meg mindent.

A győzhetetlen római császárnak, a felséges V. Károlynak legkisebb és legodaadóbb híve, Gyurgyevics Bertalan.*

Dido mondja Vergilius költeményében: Ismerem én a nyomort, tud e szív könyörülni az árván. Mert természetes, hogy mások nyomorúságából az iránt vagy részvéttel, amit valaha magad is elszenvedtél. Én tehát, győzhetetlen császár, aki tizenhárom éven át nyögtem a török rabságot, akit hétszer adtak el, aki a saját bőrömön éreztem a rabok életének nyomorúságát, kis könyvemben az ő tragédiájukat szeretném összefogni, vázlatosan csak, mert teljességében egyetlen emberi szellem sem tudná azt előadni. Az a célom, hogy a ma még szabad emberek megértsék: minden anyagi és fizikai erejüket meg kell feszíteniük, hogy ne kerüljenek erre a nyomorúságra, és hogy gyűlöljék azokat, akik, hogy úgy mondjam, házi viszályokkal tartják vissza fegyvereidet a török elleni hadjárattól. Hiszen bizvást reméljük, és az itthon meg Törökországban keringő jóslatok is azt sejtetik, hogy te vagy az egyetlen, aki a sátánnak ezt a birodalmát megdöntheted, ha minden erődet erre a hadjáratra összpontosíthatod. Mert sokan a jóslatoktól függetlenül jutnak következtetésükben ugyanarra az eredményre, amire a jóslatok. Hetven év óta nem volt a keresztény*

világban náladnál hatalmasabb császár, senki nem aratott nálad több győzelmet, senki nem volt nálad képzettebb katona, senki nem mutatott nálad több hajlandóságot erre a háborúra. Úgy tetszik, már csak az időd hiányzik a törökök legyőzéséhez, úgyhogy aki időt rabol tőled, a lehető legrosszabb szolgálatot teszi a keresztény vallásnak. Hetven év alatt megerősödött a törökök hadereje, sohasem verték vissza őket, mert nem akadt senki, aki gazdagságban, szerencsében és akaraterőben hasonló lett volna hozzád. Fájdalom és gyalázat, hogy téged, az egyetlent más hadakozással vonnak el ettől a legszentebb háborútól. Neked bátorkodtam ajánlani ezt a kis könyvecskét a keresztények nyomorúságáról, hisz az egész világ téged tart az egyetlennek, aki ezt a szerencsétlenséget orvosolhatod, és remélhetőleg hamarosan orvoslod is. Örvendj, felséges császár, hosszú időn át jó egészségnek, s ne érjen utol sem betegség, sem halál, amíg a keresztény zászlókat Ázsiában, Afrikában és a világ minden sarkán ki nem tűzted.

Louvain, március idusán

Hogyan vesznek a törökök hadifoglyokat a keresztények közül háború idején?

Ha a török császár sereget indít a keresztények ellen, más kereskedőkkel együtt tömegestül beállnak oda martalócok meg rabszolga-kereskedők teveháton, és abban a reményben, hogy majd rabokat ejtenek, oly hosszú láncokat visznek magukkal, amikre ötven-hatvan embert is felfűzhetnek. Csata után a zsákmányt ejtőktől megveszik azokat, akiknek életét a kard megkímélte. Ha a fejedelemnek járó tizedet megadták, a többi rabot a törvény engedelmével megtarthatják saját használatukra vagy kereskedés céljára. Törökország-szerte nincs is jövedelmezőbb és gyakoribb kereskedelmi ág. Így volt ez a rómaiaknál is, akiknek törvényei kimondták, hogy ha valaki szabályosan vette meg *a mancipium*nak* nevezett árut, nem kellett félnie a tulajdon jogos visszakövetelésétől.

Mire használja a török császár a rabszolgákat?

A császár az öregeket és a mindkét nembeli fiatalokat, akiket tized címén kap meg, legelőbb széjjelválasztja, méghozzá úgy, hogy az előrehaladottabb korúakat mezőgazdasági munkásnak adja el. Ilyet azonban ritkán ejtenek rabul, mert nemigen kegyelmeznek annak, akit évei

súlya miatt már csak nagy üggyel-bajjal lehet eladni. A lányokat és fiúkat egy olyan helyre gyűjtik, amit nyelvükön *sarai*nak* hívnak, hogy ott mesterséget tanuljanak, amelyben később dolgoztathatják őket, előbb azonban megfosztják őket keresztény hitüktől, a fiúkat körülmetélik. Szertartásaikba beavatást nyernek, de előbb alaposan megvizsgálják testüket, és jellemükre következtetnek belőle. Vagy a török nép törvényeinek tanulására adják őket, vagy ha a testi erejük nagyobb, mint a szellemi, katonai kiképzésre kerülnek. A katonáknak egy napra két *akcse** zsoldot adnak, ez szerintük elég az élelemre és ruházkodásra, amíg hadba nem vonulnak. A katonai kiképzésben előbb zsenge koruknak megfelelő könnyű íjat kapnak, aztán erejük és ügyességük növekedtével egyre nehezebbet, amíg alkalmasak nem lesznek a háborúra. A mindennapos gyakorlatokat kegyetlen mester vezeti, ahányszor célt tévesztenek, megveri őket. Aztán besorolják őket a *solaclar*, azaz íjászok rendjébe. Másokat arra képeznek ki, hogy a janicsárok közé állhassanak, ezeknek is szigorú parancsnokaik vannak, akik arra kényszerítik a fiúkat, hogy minden áldott nap botokkal vívjanak párviadalt. A legborzalmasabb azoknak a sorsa, akiknek kecses alakja van, mert őket – szörnyűség! – úgy kiherélik, hogy írmagja sem marad testükben a férfiasságnak.

Ha túlélik a kiherélést, már semmire sem jók, csak a legbűnösebb kéjelgésre, amikor pedig szépségük elhervad, eunuch szolgálatra küldik őket, és asszonyokra vigyáznak, vagy lovat és öszvért őriznek, vagy a konyhán dolgoznak.

Hogyan bánnak a leányokkal és asszonyokkal?
Ágyasoknak választják, akik szépségükkel kitűnnek, a közepeseket asszonyaik mellé adják komornának. Van néhány olyan ronda feladatuk, hogy el sem lehet mondani. Mert el kell kísérniük az asszonyokat egy rocska vízzel, és amikor az asszonyok ürítenek, meg kell mosniuk azokat a részeket. Másokat mint szövőnőket, sütőasszonyokat szolgálóleányként dolgoztatnak. Egynek sem szabad a keresztény hitet megtartania, sem arra a szabadságra gondolnia, amelyben korábban élt.

Mit tesz a többi török a rabszolgával?
Eddig arról beszéltünk, mit tesz a török császár a rabszolgákkal, most arról lesz szó, hogy mit tesznek a magánemberek. Ha rabot szereznek, először is mindenféle fenyegetéssel, ígérettel vagy hízelgéssel megpróbálják rávenni, hogy körülmetéltesse magát. Ha rááll, valamivel emberibben bánnak vele. De az ilyenek számára a hazatérés reménye teljesen szertefoszlik, aki megkísérli, máglyahalállal büntetik. Akit erő-

sebbnek tartanak, és azt gondolják, hogy talán nem szökik meg, uruk várszolgálatra viszi. A várszolgálatos vagy akkor éri el szabadságát, mikor évek múltán alkalmatlanná válik a harcra, és ura elbocsátja vagy inkább elkergeti, vagy akkor, ha ura halálos veszedelembe kerül, és végrendeletileg megajándékozza a szabadsággal. A rabszolgáknak megengedik ugyan, hogy házasodjanak, de a házasságból született gyermeket az úr kénye-kedve szerint elhurcolhatják, ami az okosabbakat mégiscsak visszariasztja a házasságtól. Akik nem hajlandók körülmetéltetni magukat, azokkal rettenetesen bánnak, nincs rá szó, hogy tizenhárom éven át mennyi nyomorúságot tapasztaltam meg, milyen szerencsétlen volt az életem.

Hogyan bánnak a kézművességben járatlan keresztényekkel?

A legkeményebb sors azoknak jut, akik nem tanultak mesterséget, mert becsülete és ára csak a kézművesnek van, miért is a deákok, papok és nemesemberek, akik otthon tétlenségben éltek, a többinél is keservesebb sorsra jutnak, ha a kezükbe kerülnek. A rabszolga-kereskedők ugyanis azokra a rabokra, akiket nehéz eladni, semmit sem költenek, mezítláb, fedetlen fejjel, csaknem mezítelenül járatják őket, elrongyolódott ruháik helyett nem adnak másikat,

télen-nyáron, hóban, köveken így hurcolják őket, amíg végül meg nem halnak, vagy nem akadnak olyan ostoba gazdára, aki hajlandó rossz árut venni. Ilyen végzet sújtja a kézművességben járatlanokat. Egyébként ha valaki útközben megbetegszik, akármilyen a rangja, a kora, a képzettsége, az alakja, nem lesz olyan szerencséje, hogy elhelyezzék valahol. Eleinte korbáccsal kényszerítik, hogy tovább menjen, s ha már nem képes járni, felteszik egy állatra. Ha ülni sem tud, lógó testtel felkötözik, akár egy zsákot vagy általvetőt. A haldoklóról aztán leráncigálják a ruhát, testét pedig a legközelebbi verembe vagy árokba vetik kutyák és keselyűk prédájául.

Hogyan bánnak útközben az újonnan elfogottakkal?

Akiket együtt fogtak el, nemcsak hogy egy láncra fűzik és állandóan azon tartják, hanem menet közben még a kezüket is megbilincselik. A foglyok között egy lépés közt tartanak, hogy ne tiporhassanak egymás lábára. Erre az óvatosságra azért van szükség, hogy a foglyok ne kövezhessék meg őket. Egy-egy rabszolga-kereskedő ugyanis olyan sok rabot vezet, hogy tíz kereskedő alatt gyakran ötszáz összeláncolt ember van, és félnének a tömeg erejétől, ha a rabok keze szabadon maradna. Az éjszakai pihe-

nés alatt még a lábukra is bilincset tesznek, s hanyatt kell feküdniük, akármilyen szeszélyes idő van is. Az asszonyok helyzete valamivel emberibb, akik bírják erővel, gyalog mennek, a gyengébbet lóháton viszik, akik pedig annyira legyöngültek, hogy nem bírják ki a ló hátán való zötyögést, azokat mint a libákat, kosarakban szállítják. Az éjszaka viszont az asszonyoknak keservesebb, mert vagy bezárják őket valami megerősített helyre, vagy buján nekik esnek a rabszolga-kereskedők. A sötétben hol egy serdülő fiú, hol egy leány sír fel keservesen, mert erőszakot tesznek rajta, de még a hat-hét éves szerencsétlen csöppségek sem menekülnek meg a gyalázattól, mert ez az elvetemült népség természetellenesen és a természet megszabta idő előtt tölti ki bujaságát.

Hogyan bánnak velük a vásáron?

Amikor felkel a nap, a piactérre hajtják őket, mint a birkanyájat vagy kecskéket. Az áru köré odasereglenek a kereskedők, megállapítják az árát. Ha tetszik, leszedik ruháját, hogy jövendő gazdája tüzetesen szemügyre vehesse. Minden tagját megvizsgálják, kipróbálják, megtapogatják, hogy meglássák, nincs-e valami hibája az ízületekben vagy a forgókban. Ha az áru nem tetszik, visszaadják a rabszolga-kereskedőnek, és ez a hercehurca annyiszor ismétlődik meg,

amíg nem jön az igazi vevő. Ha az áru tetszik, a rab súlyos szolgaságba esik, földművesként vagy pásztorként kell szolgálnia, hogy rosszabbat ne is említsek. Sok szörnyűséges példája van a nyomorúságnak, bár eke elé járomba fogott embert magam sohasem láttam. A szolgálóleányokat szoros őrizet alatt tartják örökös munkában, a férfiaktól távol, még férfi rabtársaikkal sem állhatnak szóba. Akit feleségével és gyermekeivel együtt fognak el, azt leginkább a mágnások veszik meg, és majorságuk élére állítják, hogy a szántónak, szőlőnek vagy legelőnek gondját viselje; ott született gyermekeik az úr rabszolgái lesznek. Ha megmaradnak a keresztény hiten, megszabnak nekik bizonyos időt, ameddig szolgálniuk kell, s ha az elmúlt, felszabadulnak, de fiaik rabságban maradnak, hacsak ki nem váltják őket, s az úr kénye-kedve szerint vándorolnak egyik birtokáról a másikra, mert ismeretlen köztük az olyan röghöz kötés, amelynek értelmében a raboskodásnak meghatározott helye volna. Amelyik család a szabadság megszerzése után haza akar térni, menlevelet kap. Akik azonban megtagadták hitüket, azoknak szolgasága nincs időhöz kötve, nem is térhetnek vissza hazájukba, s hogy remélhetnek-e szabadságot, az csakis uruktól függ. Ha pedig egy hitehagyott elnyerte szabadságát, tizedet fizet, akár a többi török, de mentes azok-

tól az egyéb terhektől, amelyek az alávetett keresztényeket sújtják.

A pásztorokká tett foglyokról

Kemény a földművesek sorsa, de még keményebb azoké, akiket pásztorkodásra vesznek meg. Ezeknek magányosan kell élniük, éjjelnappal Isten szabad ege alatt kell robotolniuk, sátorban csak az úr és az úr felesége lakik, ők állandóan kénytelenek szemmel tartani a nyájat, ezért csak szőnyegen vagy posztódarabon hálhatnak. Minden hónapban új legelőt keresnek, megállás nélkül vándorolnak a hegyek között. Az emberségesebb gazdák adnak valami csekély bért a rabszolgáknak, afféét, amilyen a rómaiaknál a *dimensum* volt a könyvek szerint, ezt saját szükségleteikre fordíthatják vagy útravalót vehetnek belőle, amikor szabadságuk elnyerése után visszatérnek hazájukba. Ez azonban nincs mindenütt szokásban, de még ahol van, ott is csak nyomorúságosan enyhíti a szolgaságot, és csak arra való, hogy elvonja a rabszolgák figyelmét a szökés gondolatáról. Semmiféle bért nem kapnak azok, akik megtagadták Krisztust és akiket körülmetéltek, mert azok aztán biztosan nem fognak megszökni.

A foglyok szökése Európából

Könnyebben szökhetnek meg azok a rabszolgák, akik Európában élnek, mint azok, akiket tengerentúlra adtak el, mert az európaiaknak csak néhány folyón kell átkelniük, azokat pedig könnyű átúszni. A Hellespontuson* viszont már nehezebb átkelni. Akik elhatározzák, hogy megszöknek, aratás idején szoktak nekiindulni, hogy elrejtőzhessenek a gabonában és jóllakhassanak vele. Általában éjszaka vágnak neki a szökésnek, nappal erdőkben, mocsarakban vagy a gabonában bújnak meg, és szívesebben vállalják, hogy farkasok és más vadállatok széttépik őket, semmint hogy régi uraikhoz visszakerüljenek.

A foglyok szökése Kisázsiából

Akik Ázsiából szöknek meg, a Hellespontus felé veszik útjukat, mert a tengerszorost őrző Gallipoli, meg a régebben *Sestos*nak és *Abydos*nak*, most *Bogazassar*nak* nevezett várak között a tengeri út a legrövidebb. Szekercét és kötelet vesznek magukhoz, fákat vágnak ki és hordanak halomba, tutajt ácsolnak belőle, hogy azon szeljék át a tengert, són kívül semmit sem visznek magukkal, és éjjel indulnak. Ha a szél és a tenger kedvező, három-négy óra alatt átérnek, de ha egyik sem segít, vagy a hullámokban lelik halálukat, vagy visszasodorja őket a vízár az

ázsiai partokra. Ha sikerült átkelniük a tengeren, beveszik magukat a hegyekbe, és a sarkcsillagot figyelve mindig csak északnak haladnak. Van náluk só, tehát éhségüket megsózott füvekkel csillapítják, ezzel tartják fenn magukat. Ha többen állnak össze a szökésre, éjjel megtámadják a pásztorokat, megölik őket, és ami élelmet csak találnak, magukkal viszik. Persze gyakran elpusztulnak, mert vagy őket ölik meg a pásztorok, vagy visszatoloncolják őket uruknak, és így megint csak a régi szolgaságba esnek. Sokkal többen pusztulnak el a veszélyektől, mint ahányan megússzák, mert vagy hajótörésben, vagy a vadállatoktól, az ellenség kardjától hullanak el, vagy végül is éhen vesznek, ha szökés közben hosszabb időre el találnak tévedni.

A szököttek büntetéséről

A szökésnek sokféle büntetése van. Egyeseket lábuknál felakasztanak és kegyetlenül megkorbácsolják őket. Akik szökés közben embert is öltek, azoknak a talpán sok barázdát vágnak, és a vágásokba sót hintenek. Másoknak vaskalodát tesznek a nyakára, amit hosszú időn át éjjelnappal hordaniuk kell.

A görögök és örmények jóindulata a rabokkal szemben

Halálbüntetés és teljes vagyonelkobzás vár azokra, akik segítséget nyújtanak a rabok szökéséhez, az örményeket és görögöket azonban ez sem tartja vissza attól, hogy keresztény rabokat ne rejtegessenek, saját ruháikba bújtatva velencei vagy más keresztény hajókra ne menekítsenek élelemmel és minden szükséges dologgal el ne lássanak, és ezerféleképp ne nyilvánítsák jóindulatukat. Azt állítják, hogy ugyanezt a jóindulatot tapasztalják ők is a mieinktől, ha Rómába vagy Compostellába* mennek.

A szökött rabokkal szemben alkalmazott török varázslatról

Ismernek egy varázslatot, amellyel a szökésben levőt haza tudják kényszeríteni. A rabszolga nevét felírják egy cédulára, kifüggesztik a rabszolga kamrájában vagy házában, azután szidalmakat és átkokat szórnak rá. Ettől démoni erő támad, amely elhiteti a szökevénnyel, hogy oroszlánok és sárkányok állják el az útját, hogy kiáradtak a tengerek és a folyók, így minden elsötétül körülötte, megriad a rémképektől, és visszatér urához.

Krisztus emléke lassan elvész a keresztény tartományokban

Emlékeznek még néhányan Konstantinápoly ostromára, meg arra, hogyan lett török tartománnyá Görögország, Albánia, Havasalföld és Szerbia, amit a törökök Boszniának neveznek. Ezek az emberek szívósan fenntartják emlékezetükben Krisztust, de a fiatalság már nem törődik vele, és a kereszténység rövid időn belül teljesen feledésbe fog menni. Ugyanez történik Horvátországban, Magyarországon és Szlavóniában, amelyeket újabban csatoltak a török birodalomhoz.

Ahol a török tartományt szervez, ott a lakosság minden vagyona, ingó és ingatlan, egyformán prédává lesz. A nemességet, főképp a királyi családot, kiirtják. És hogy most a vajda fiát maguknál tartják, annak csak egyetlen célja van: ha Magyarországot elveszik tőlük, őt küldik oda új dolgok szerzésére; ha viszont Magyarország már biztosan a kezükben lesz, nem kétséges, hogy megölik a vajda fiát, mert ilyen dolgokban a török nem kíméli sem vejét, sem apósát, de még tulajdon testvérét sem. A klerikusokat, ha nem ölik is meg, megfosztják minden vagyonuktól és méltóságuktól, és így megkopasztva gúny tárgyává teszik, koldulásra kényszerítik őket. Minden harangot, orgonát és más templomi hangszert elvisznek, a templomokat megszentségtelenítik, és Mohamednek szentelik. A keresztényeknek a legnyomorúságosabb, ütött-kopott templomokat hagyják meg, de azokban sem tarthatnak nyilvános istentiszteletet, csak titkos, csendes misét. Nem szabad újjáépíteni ezeket a templomokat, ha földrengésben összedőlnek vagy tűzben elemésztődnek, csak ha nagy pénzösszeget fizetnek értük. Szigorúan tilos a prédikáció és az evangélium hirdetése. A keresztényeknek nem szabad közügyekkel foglalkozniuk, fegyvert viselniük, a törökökhöz hasonlóan öltözködniük vagy az élet derűsebb

részét élvezniük: színjátékot játszaniuk vagy táncolniuk. Akármilyen gyalázkodó szavakkal sértenek meg téged vagy Krisztust, hallgatnod kell, el kell viselned. Ha mégsem tudod visszafojtani felháborodásodat, és rossz szót szólsz vallásukra, akaratod ellenére körülmetélnek, ha pedig Mohamedre ejtesz rossz szót, máglyára visznek.

Milyen tiszteletet kell tanúsítania a kereszténynek a törökkel szemben?

Ha egy keresztény elhalad egy muzulmán – azaz török valláson levő – ember előtt lóháton, le kell szállnia a lóról, és alázatos tekintettel imádnia kell az ülő törököt. Ha nem teszi meg, lelökik a lóról. A jog értelmében a török futárok és küldöttek elvehetik a keresztény lovát, teljes kimerülésig használhatják, a keresztény közben gyalog lohol a nyomukban.

A keresztények adójáról

A keresztények minden termésük negyedét adják a töröknek. Ez a negyed nemcsak a föld és a legelő jövedelméből jár, a kézműveseknek is be kell szolgáltatniuk jövedelmük negyedrészét. Van még egy másik teher is, a fejadó, ez annyi dukátot jelent, ahányan vannak egy családban. Ha a szülők nem tudják megfizetni, kénytelenek eladni gyermekeiket rabszolgáknak.

Mások vasba verve vonszolják magukat ajtóról ajtóra, hogy összekoldulják adójukat, s ha még így sem tudnak fizetni, örökre bezárják őket. Ha már minden kötelezettségének eleget tett a keresztény, a töröknek még mindig joga van hozzá, hogy kiválassza a gyerekei közül a legjobbat, körülmetéltesse, elvegye szüleitől, és katonának neveltesse. Az ilyen nem is tér vissza többé szüleihez, először is, mert gyerekfővel könnyen elfelejti Krisztust, aztán szülei és rokonai képe is elhalványul benne, olyannyira, hogy akkor sem ismerné fel sajátjait, ha közöttük forgolódna. Nincs szó kifejezni, mekkora könnyhullatás, jajgatás és zokogás kíséri az elválást. A fiút elhurcolják, örök életében a tőle leginkább idegenek között kell most már élnie, elhagyja kedves vérrokonait, pajtásait és barátait, és besorolják azok közé, akiket a görögök apátlannak és anyátlannak neveznek. Az apának, aki Krisztus tiszteletében nevelte fel fiát, meg kell érnie, hogy fiát a sátán seregébe viszik, ahol Krisztus ellen fog harcolni.

A török uralom alatt élő papok és szerzetesek helyzete

A papok és szerzetesek helyzete kimondhatatlanul rossz, olyan rossz, hogy az már valóságos szentségtörés, Isten és ember megbotránkoztatása. Ünnepnap néhány öregasszony összead ne-

kik egy kis kenyeret, hétköznap azonban semmit sem kapnak. Fahordásból élnek, ott ugyanis az a szokás, hogy az erdőben kivágott fát szamár hátára pakolják, és ezzel az áruval járják az utcákat, hangos szóval kínálják a fát eladásra. Ha ezek az emberek előre tudták volna szerencsétlen sorsukat, inkább meghaltak volna, mintsem hogy eltűrjék. Ha megesett valaha, hogy a halál összekeveredik az élettel, vagy hogy az életet azért hosszabbítják meg, hogy az ember hosszabb ideig haldokoljon, mindez Törökországban megvan. Az egyiptomi szolgaság, a babilóniai száműzetés, az asszír fogság, a rómaiak pusztítása semmi sem volt ehhez a nyomorúságos rabsághoz képest, ahol minden áldott nap fölhangzanak Jeremiás siralmai, és nemcsak szóban, hanem a valóságban is.

A rabok és keresztény adófizetők felhívása a keresztény királyokhoz és fejedelmekhez

Az eget ostromolja azoknak a szerencsétleneknek könyörgése és nyögése, akik mintegy a káldeusok Hur nevű tüzes kemencéjében égnek: „Miért alszol, Uram? Kelj fel, ne vess el minket örökké!"* Az égről a földre fordítva tekintetüket, ezek a szerencsétlenek azt látják, hogy maguk is, hazájuk is rabságban él, aki pedig hazájából száműzve él, azt kívánja, bárcsak inkább otthon sínylődhetne rabságban. Már nem is a

szabadság után sóhajtoznak, hanem csak azért, hogy megváltoztathassák lakóhelyüket, aztán otthon ugyanazt a rabságot vehessék magukra, és evégett a keresztény királyokhoz, fejedelmekhez fordulnak. Azt kívánják, hogy a haza atyja, a pápa szentségének erejét fiainak megszabadítására fordítsa. Azt kívánják, hogy a győzhetetlen császár győzedelmes fegyvereit a török ellen szegezze. Tudják, hogy a háborúban szenvedélyes spanyolok, a bátor belgák, a kitűnő szellemű és erejű olaszok mind a császárnak engedelmeskednek. Tudják, hogy a császár odaadó testvére, Ferdinánd* római király már megszokta a török elleni harcot, az illírek és az Alpok lakói pedig az ő alattvalói. Tudják, hogy egész Németország, a király erejét jól ismerő választófejedelmek szívesen vetik magukat alá a császár parancsnokságának. Hiszik, hogy reményeikben nem fognak csalatkozni. Hiszik, hogy te leszel, győzhetetlen császár, Ezsdrásuk* és Józsuájuk. Nemcsak a keresztények, hanem a hitetlenek között is ez a hír járja rólad. Bárcsak megengedné a többi háborúd, hogy behatolj Törökországba, majd meglátnád, hogy egy emberként ragad veled mindenki fegyvert. Senki, semmilyen korú, nemű és rendű ember nem fogja elhagyni seregedet. Ahány embert tart a török rabságban, annyi gyilkosa lesz saját házában, annyi árulója seregében, annyi szökevé-

nye a csatában. A török katonákat minden ott élő keresztény megveti, mert tudja róluk, hogy csak a könnyű harcra alkalmasak. Az ellenséget távolról támadják meg nyilaikkal, mint a madarak, s ha az ellenség nem ijed meg és nem fut el, ők maguk erednek futásnak. Ha eltekintünk pajzsuktól és sisakjuktól, azt mondhatnók, legtöbbjük szinte meztelen, és kézitusába nem is mer belebocsátkozni. Csak távolról ejtenek sebet. Ha a velenceiek és a portugálok elhoznák flottájukat, az angol, a lengyel meg a többi fejedelem csapatokat küld, és főképpen ha a császár maga tartja kezében az irányítást, Szulejmán ugyanúgy nem tud ellenállni V. Károlynak, mint ahogyan Dárius nem tudott Nagy Sándornak*, Xerxes Themistoklesnak*, Antiochus Judás Makkabeusnak*. Így érez minden keresztény rab. Jómagam tizenhárom évi tapasztalatból tanultam meg, hogy a török csak azzal szemben erős, aki gyáván menekül, ha támadóval kerül szembe, megfutamodik. Meg kell támadni a törököt, mert természeténél fogva gyáva. A gyalázatos ember akkor is fut, ha senki sem üldözi. „Felkél az Isten, elszélednek ellenségei; és elfutnak előle az ő gyűlölői. Amint a füst elszéled, úgy széleszted el őket, amint elolvad a viasz a tűz elől, úgy vesznek el a gonoszok Isten elől."*

Adja a hatalmas Isten, hogy a te parancsnok-

ságod alatt, győzhetetlen császár, az emberi természet csúfságát, a török fenevadat visszaverjék és szétzúzzák, hogy felszabadítsd a legsúlyosabb zsarnokság alatt nyögő keresztényeket, mert Isten után egyedül benned van a szabadulás reménye.

Vége

Dicsőség Istennek.

A törökök rítusáról, szertartásairól. Eredetükről

Az örmények történetében az olvasható, hogy a törökök a zmaildan szkíta nemzetséghez tartoznak, tehát izmaeliták, és hogy egy örmény király vezette őket a Kaspi-tenger melletti hegyeken át a Kaukázus kapujához és Konstantinápoly alá, mivel elárulták katonáit és jogtalanságot követtek el velük szemben. Nem csűröm-csavarom hiábavaló fecsegéssel tovább eredetüket, csak szertartásbeli szokásaikról, békében és háborúban megtartott fegyelmükről szólok. Nem veszek át semmit más íróktól, hanem teljes hűséggel azt írom le, azt foglalom össze gyenge képességeimmel, amit saját szememmel láttam és hosszú tapasztalattal tanultam meg.

Mohamed eredetéről

Mehmet (akit *Mohamed*nek hívunk) származása igen kétséges, még azt sem állapították meg, hogy perzsa volt-e vagy arab. Valószínűleg azoknak van igaza, akik azt állítják, hogy izmaelita volt, és abból a királyi vérből származott, amelynek tagjait *othmanni sal*nak és *sultanlar*nak nevezik. Azt mondják, születésekor ötezer bálvány temploma dőlt össze, amely jóslás vagy a mi vereségeinket látta előre, vagy a mi vereségeinkből koholták.

Templomaikról

Nagy és fényes templomaik vannak, amiket nyelvükön *meschit*nek hívnak. Semmiféle képet nem láttam bennük, csak ezt az arab nyelvű feliratot: *La Illah il ellah Mehemet Iresul** – *Allah tanre bir pegamber hach**, azaz: Egy az Isten, és Mohamed az ő prófétája – Egy a teremtő és a próféták egyenlőek. Vagy ezt a feliratot: *Fila galib il ellah**, azaz: Nincs más erő, csak ami Istentől van. A sima fehérre meszelt templomban nagy halom olajlámpás van; a padlót gyékény borítja, erre díszként szőnyegeket terítenek. A templom mellett csodálatosan magas torony áll, papjuk ima idején felmászik a tetejére, és nagy hangon, fülét ujjával befogva háromszor ismétli meg a kiáltást: *Allah hechberm**, azaz: Egy az igaz Isten. Mihelyt meghallják a kiáltást, a nemesek, a ráérők, meg akik csak a jámborságnak élnek, összejönnek a templomban. Aztán a pap lejön a toronyból és velük együtt imádkozik. Ezt a szertartást ötször kell elvégezni éjjel és nappal. Akik a templomba mennek imádkozni, azoknak meg kell mosniuk kezüket, lábukat és szeméremtestüket, végül háromszor vizet kell hinteniük a fejükre, és közben azt kell mondaniuk: *Elhemdu lillah**, azaz: Dicsőség az én Istenemnek. Utána levetik a *patschmagh*nak nevezett papucsukat és a templomajtó előtt hagyják, egyesek mezítláb mennek

be, mások a *mesib*nek* nevezett saruban, amiben nem érintik a földet. Az asszonyok sohasem mennek a férfiakkal együtt a templomba, csak egy elkerített helyre, ahol férfiszem nem láthatja, férfifül nem hallhatja őket. Ritkábban is járnak templomba, csak húsvétkor és néha pénteken – a pénteket nyelvükön *gsumaagun*nak* hívják. Este kilenctől tizenkettőig, azaz éjfélig imádkoznak, és ima közben folyton mozgatják a testüket, végül kiáltozva a földre zuhannak, ott fekszenek kinyúlva, testileg-lelkileg kimerülten. Ha valamelyik ettől az időtől kezdve terhesnek érzi magát, akkor azt hiszik, hogy a Szentlélek kegyelméből fogant. Ha megszülték a gyermeket, *nefesoglu*nak, azaz a lélek vagy a Szentlélek fiának hívják. Legalábbis így beszélték el szolgálók, magam nem láttam, mert egyetlen férfi sem lehet ott ennél a jelenetnél. Gyakran voltam jelen azonban a gazdámmal férfiak imáin, amely a következő szokás szerint megy végbe. Ima közben nem teszik le kalapjukat – amit nyelvükön *tsalmá*nak* neveznek –, hanem ujjuk hegyével érintik, mintha fel akarnák emelni. Térdelnek és gyakran megcsókolják a földet. Istentelenségnek tartják, ha keresztény van jelen istentiszteletükön, mert azt hiszik, hogy az ő hitük szerint tisztátalan ember bemocskolja a templomot, hiszen a keresztények nem mosakszanak oly gyakran, mint ahogy ők szoktak. A

pap fölmegy az emelvényre, és két órán át beszél. A prédikáció befejezése után két fiú lép fel az emelvényre, és éneklő hangon elmondja az imádságot, aztán kezd el a pap az egész néppel együtt félhangosan imádkozni, oldalra hajlongva, és ezeket a szavakat ismételgetve: *La illah il ellah*, azaz: Egy az Isten. Egy félórán át csak ezt mondják és oldalvást hajlonganak. Nem mindennap van ilyen énekkel és prédikációval kísért ima és szertartás, csak nagyböjt idején és ünnepnapokon, mint amilyen a csütörtök, de ilyenkor este kilenctől tizenkettőig. Néhányan buzgón megtartják a pénteket, Mohamed állítólagos születésnapját is.

Nagyböjtjükről

Nagyböjtjük is van, amit nyelvükön *orutz*nak* hívnak. Minden évben egy hónapot és egy hetet böjtölnek, de nem ugyanabban a hónapban, hanem ha pl. ebben az évben januárban böjtöltek, a következő évben februárban, és így tovább, úgyhogy tizenkét év leforgása alatt egy évet és tizenkét hetet áldoznak Istennek tíz helyett. Böjt idején egész nap semmit sem esznek, még kenyeret és vizet sem vesznek magukhoz. Amikor aztán feljönnek a csillagok, mindent ehetnek, csak fojtott állatot és disznóhúst nem. A fojtott állatot *murdar*nak*, azaz dögnek, a disznót *domuz*nak hívják. A nagyböjt után három-

napos, óriási húsvétünnepet ülnek, az ő nyelvükön *bairamot**, ilyenkor bekenik kéz- és lábkörmüket egy *chnának** nevezett kenőccsel, amely pirosra festi körmüket. A lovak farkát és lábát is ezzel kenik. Ez a festék annyira tartós, hogy sem lemosni, sem ledörgölni nem lehet, és mindaddig piros marad körmük, amíg új köröm nem nő a körömágyból, a kézkörömről azonban a gyakori mosástól lekopik. Az asszonyok nemcsak körmüket, hanem kezüket és lábukat is bekenik ezzel a kenőccsel.

Körülmetéltetésükről

A körülmetélést, amit nyelvükön *tsunethnak** mondanak, náluk nem a nyolcadik napon hajtják végre, mint a zsidóknál, hanem amikor a gyermek elérte hetedik vagy nyolcadik évét, és részt vesz már a prédikáción. Misztériumuk szerint a körülmetélés előtt felemelt kézzel és ujjal el kell mondani a *parmachnak* nevezett hitvallást, amely a templomaikban levő feliratokon is olvasható szavakból áll, amiként fentebb már bemutattam. A gyermekeket nem viszik el a templomba, hanem szüleik házában metélik körül. Először is lakomára hívják össze barátaikat, és pompás fogásokkal kínálják őket olyan húsokból, amiket szabad enniük. A gazdagabbak ökröt vágnak. lenyúzzák, kibelezik, a belsejébe birkát tesznek, a birkába csirkét, abba meg

egy tojást, ezt tartják a nap fényéhez méltó pecsenyének. Vacsoraidőn, a lakoma kellős közepén elővezetik a körülmetélendő fiút, akinek nemi szervét egy, abban a mesterségben járatos orvos lemezteleníti, és megfogja a bőrt egy csipesszel. Hogy pedig a fiú félelmét elűzze, azt mondja, csak másnap fogja körülmetélni, és abbahagyja a műveletet, aztán váratlanul úgy tesz, mintha elfelejtett volna valamit előkészíteni, és egy hirtelen mozdulattal levágja a fitymát. Csöppnyi sót tesz a sebre és kis vászondarabbal elköti. A fiút ettől kezdve már *mutsulman*nak*, azaz körülmetéltnek hívják. Nevét nem körülmetélése, hanem születése napján kapja, aznap, mikor a világra jön. Ez a név lehet királyok neve, pl. *Tsuleiman**, azaz Salamon, *Tsultan Tselim**, azaz a béke fejedelme, *Murath beg**, azaz az óhajtott uralkodó, *Mustafa** és efélék, fejedelmek neve, mint *Pirin**, *Hairadun**, *Hader**, *Ebraim**, alacsonyabb rangú uraké, mint *Tspahalar**, *Tsauslar**, *Eminler**, *Behram**, *Memmi**, *Mehemmet**, *Alli**, *Ahmat*, *Tcielebi**, *Paiazith**, *Chatsun**, *Tchender**, vagy közönséges név, mint *Mutsa**, *Ionuz**, *Tchender**, *Perhat**, *Ferro**. A raboknak és szolgáknak túlnyomórészt a *Seremeth** nevet adják, ami bátrat és gyorsat jelent.

Ezután három napig folytatják a lakomát, a frissen körülmetéltet pedig ünnepélyes pompá-

val fürdőbe viszik. Amikor hazatér, bevezetik a vendégek közé, akik odaadják neki jó előre elkészített ajándékaikat, selyemruhát, ezüstkupát, pénzt, sőt lovat is. Az asszonyok felsőruhát, kendőt és hasonlókat ajánlanak fel. Minden vendég tetszése és vagyona szerint ad ajándékot. A nőknek nem kell elviselni a körülmetélést, csak hitet kell vallaniuk az említett igék elmondásával, és *musulmán*ok lesznek. Ha pedig akad keresztény, aki önként vállalja Mohamed hitét és hagyja magát körülmetéltetni – a rabság súlyos igája és az adóterhek miatt ez bizony gyakran megesik –, a legnagyobb tiszteletadás ezer megnyilvánulása közt vezetik végig a város utcáin, a nép pedig nagy örömmel veri az út szélén a dobot. Az ilyennek is adnak kisebb ajándékokat, később pedig felmentik a nyelvükön *baracs*nak* nevezett adó fizetése alól. Sok *urumlar*nak* nevezett görög és *arnautlar*nak* nevezett albán metélteti körül magát mohó kapzsiságában. Ha valakit erőszakkal vetnek alá a körülmetélésnek, mert muzulmánt ölt vagy káromolta Mohamedet (szemem láttára történt meg egy, a görög szektához tartozó püspökkel), semmilyen ajándékot nem kap, de azért ugyanúgy mentesül az adó alól, mint a többi *musulmanlar*, azaz körülmetélt.

Papjaikról

Papjaik, akiket az ő nyelvükön *talismanlar*nak* neveznek, nem sokban különböznek a laikusoktól, de még a szertartások vezetői – mint nálunk a püspökök – sem. Nem is kívánnak tőlük magas végzettséget, elég, ha a Koránt és a *muszáf*ot* olvasni tudják. Akik a szöveget még magyarázni is tudják, azokat különlegesen tanultnak tartják, mert a szöveget nem a török nép nyelvén írták, Mohamed arab nyelven hagyta hátra, és a nép nyelvén elmondott magyarázat írásba foglalása szentségtörésnek számítana. A főpapokat a nép választja, munkájukért a királytól kapnak bért. Feleségük van, és úgy öltöznek, mint a világiak. Ha sok gyermekük van, és emiatt nem elég a bérük, valami mesterséget űznek, de csak szabad emberhez méltó dolgokkal foglalkoznak, iskolákat vezetnek vagy könyveket másolnak. Nyomdászt egyet sem láttam közöttük, de kódexet szépen csinálnak. Vannak, akik más megélhetést választanak, és vargák, szabók vagy valami hasonlók lesznek.

Iskoláikról

Vannak *ochu machgirler*inek* nevezett oktató intézményeik – doktoraikat *hogsialar*nak* hívják –, ahol fiúkat és leányokat tanítanak, de egymástól elkülönítve, a fiúkat férfiak, a leányokat nők oktatják asztronómiára, filozófiára

és költészetre. Tanulás közben fennhangon kántálnak és testüket oldalra hajlítgatják. A művészi zenét nem ismerik, verseket azonban faragnak a következő, előre meghatározott szabály szerint: minden verssornak tizenegy szótagból kell állnia. A példa kedvéért álljon itt egy, az általuk *bethler*nek* nevezett vers*.

Birechen bes on eiledum derdumi
iaradandan istemiscem iardumi
terch eiledum zahmanumi gurdumi
ne ileim ieniemezum gunglumi.

Ezt a szerelmes verset a nyelvükön *Assich*nak* nevezett istennőnek ajánlották, magyarázata pedig szóról szóra haladva a következő: *Birechen:* egyből, *bes:* ötöt, *on:* tízet, *eiledum:* tettem, *derdumi:* nyomorúságomban.
Iaradandan: a Teremtőtől, *istemiscem:* kértem, *iardumi:* segítséget.
Terch eiledum: elhanyagoltam, *zahmanumi:* házám, *gurdumi:* meglátogatását.
Ne: mit, *ileim:* tegyek, *ieniemezum:* nem győzhetek, *gunglumi:* szellemem felett.

Szerzeteseikről

Szerzeteseiket *dervislar*nak* nevezik, különböző rendekbe tartoznak, de főképpen háromba. Az első rend tagjainak nincs semmiféle vagyona, mezítelenül járnak, csak egy szál birkabőrből készült ágyékkötőt viselnek, télvíz idején pedig birkabőrt húznak a hátukra, de az oldalukon, kezükön, lábukon és fejükön nincs semmiféle ruha. Alamizsnát gyűjtenek a keresztények meg a törökök között, mondván: *allahitsi**, azaz: az Isten szerelmére. Van egy *matsslach** nevű füvük, időnként esznek belőle, és olyan őrjöngésbe esnek tőle, hogy mellüket és karjukat átdöfve sebeket ejtenek magukon, égő taplót tesznek a fejükre, mellükre, kezükre, és nem távolítják el, amíg el nem hamvadt, de nem éreznek fájdalmat. Láttam olyan szerzeteseket is, akik átfúrták szeméremtestüket, három font súlyú vasgyűrűbe foglalták, és így járkáltak, elzárva a közösüléstől, szüzességüket őrizve. A harmadik fajta szerzetes ritkán jár kint a világban, éjjel-nappal a templomban van. A templom sarkában áll a kunyhója, saru és ruha nélkül hajadonfőtt járkál, semmit sem visel, csak hosszú inget, és azért imádkozik, hogy Isten nyilatkoztassa ki neki a jövőt. Ezektől szokott a török király tanácsot kérni, ha háborút akar indítani.

Házasságkötésükről

A házasságkötést nyelvükön *evlenmech*nek* nevezik, és a következőképpen megy végbe. Eskü nélkül kötnek házasságot, elfogadják a hozománytalan nőt is, az asszonyt meg kell vásárolniuk, de nem úgy, mint a rómaiaknál, ahol a vő szokta megvenni a feleséget, nem pedig az após. A menyasszony összes ruháját és díszét az apósnak kell megvásárolnia. Válóok az erkölcstelenség vagy a meddőség, ilyen ügyekben a bíró dönt. A rabok között is megengedik a házasságot, de a házasságból született gyermekek az úr házában született rabszolgák lesznek.

Zarándoklatukról

A nyelvükön *bagsilar*nak* nevezett zarándokok sorra felkeresik az általuk szentnek tartott helyeket. Ahogy a mieink Jeruzsálemet, úgy ők Mekkát, mert azt állítják, hogy Mohamed ott halt meg. De a zarándoklatnak nemcsak vallásos és hitbuzgalmi oka van, hanem kereskedelmi célja is. Mekkában megtekintik a *tsaroch*nak* nevezett aranyozott papucsokat, amelyek a templom tetején függnek, aztán összevásárolják a *chumas*nak* mondott legfinomabb szöveteket, és busás haszonnal térnek haza. Otthon egyesek jámborságból tömlőkben vizet hordanak az utcákon és ingyen felkínálják a szembejövőknek, mások a dolguk után mennek.

Alamizsnálkodásukról

Az *imaret*nek nevezett ispotályokban, melyeket a királyok végrendelete alapján alapítottak, enni adnak a szegényeknek és a zarándokoknak, de mindenütt mást és másképpen. Van, ahol rizst adnak hússal, ezt *pirints tsorbá*nak* mondják, másutt *boghdaias*t*, amit búzából készítenek, a főzelékhez nagy darab kenyér jár, inni pedig víz. Ezekben az ispotályokban nincs éjszakai szállás, de van egy másik nyilvános helyük, a *charvatsaurie**, amely éjszakai szállást is ad, itt a vendég ingyen szállhat meg, de ágyat nem kap, csak födelet a feje fölé, ahol szénán vagy szalmán alhat.

Áldozatukról

Az áldozást is ismerik, leginkább a török és arab nyelven egyformán *chorban*nak* nevezett áldozatot mutatják be. Betegségben vagy veszélyben megfogadják, hogy egy meghatározott helyen birkát vagy ökröt áldoznak. Az áldozati állatot nem égetik el egészen, mint a zsidók, hanem az állat levágása után bőrét, fejét, lábát és testének negyedrészét a papnak adják, aztán egy másik negyedét a szegényeknek, a harmadikat a szomszédoknak. A fennmaradt részt a fogadalmat tevők és kíséretükben levő barátaik készítik el és eszik meg. Ha nem szabadultak meg a veszélytől vagy a betegségtől, nem tartják

meg a fogadalmat, mert minden feltételes náluk: adok, ha adsz. Hasonló szokás figyelhető meg a görögök, örmények és más ázsiai keresztény népek között is.

Végrendelkezésükről és hagyatkozásukról

Ha egy muzulmán halálos ágyán elhatározza, hogy végrendeletet tesz, barátai és szomszédai jelenlétében rendszerint a következőképpen hagyatkozik: vezessék egy patak vizét jó messziről egy ispotályhoz, egy templomhoz, vagy valami más száraz helyre, amelyet az emberek *hairitsi**, azaz jámborság okáért, vagy *gsiantsi**, azaz lelkük üdvéért látogatnak. Vannak, akik azt rendelik, hogy szabadítsák fel foglyaikat vagy vásárolt rabszolgáikat. Az asszonyok, akik babonásabbak a másik nemnél, pénzt hagynak a katonákra, hogy bizonyos számú keresztényt öljenek meg, mert azt hiszik, hogy az ilyen hagyaték hozzásegíti őket az üdvözüléshez. A királyok és más hatalmasok templomok, ispotályok építését rendelik el.

A temetésről

Ha egy muzulmán férfi meghal, a férfiak gondoskodnak temetéséről, ha nő, a nők. A holttestet lemossák, finom gyolcsvászonba göngyölik, és a városon kívül készítenek számára sírhelyet, mert nem szabad a templomokba temet-

kezniük. Elöl mennek a gyertyavivők a szerzetesek által készített gyertyákkal, őket követik a papok, akik menet közben, amíg a sírhoz nem érnek, énekelnek. Ha az elhunyt szegény volt, utcánként pénzt gyűjtenek, és azt adják a szerzeteseknek fáradozásukért.

A tulbénak* nevezett sír építéséről

A királyi sírkamra fölé templomot szoktak emelni, mert a királyokat a városon belül temetik el. A gazdagabbak és szegényebbek sírja fölé oltárfélét emelnek, olyan magasan, hogy ne támadhassák meg és ne mocskolhassák be a vadállatok. A gyászolók gyakran meglátogatják a síremléket, és halotti ételáldozatként kenyeret, húst, sajtot, tojást helyeznek el rajta. A kilencedik napon pogányok módjára halotti tort ülnek, amelynek maradékát a szegények vagy az ég madarai és a hangyák fogyasztják el. Azt mondják, Istennek ugyanolyan kedves, ha valaki a szűkölködő vadállatoknak ad alamizsnát, mintha az embereknek, feltéve, hogy Isten szerelméért teszi. Sok embert láttam, amint elengedik az elfogott madarakat, de előbb megfizetik értük az értékük szerinti árat, mások a folyóba dobtak kenyeret a halaknak Isten szerelméért, azt állítva, hogy a szűkölködőkkel szemben tanúsított irgalmasságukért busás jutalmat nyernek majd el.

Egy király uralkodik mindnyájuk felett. A jelenlegit az ő szavaikkal *huncher othmanlardan sahi tsultan Tsuleiman*nak*, azaz az othmanok nemzetségéből való császárnak, Salamon sahi fejedelemnek* hívják. Ennek van egy huszonhárom éves vagy akörüli elsőszülött fia, Musztafa*, aki még elődeit is felülmúlja zsarnokságban és kegyetlenségben; gyakran sző cselt apja ellen, hogy az uralom megkaparintása kedvéért megölhesse. A király alatt a két herceg vagy satrapa áll, ezeket *tsagischbegler*nek* hívják, az egyik az európai, a másik az ázsiai részt kormányozza. Alattuk kisebb elöljárók vannak, a *timargilar** nevűek, az ő parancsaiknak engedelmeskednek a rendes katonák. Ha a katonák nem tesznek eleget a hadba hívási parancsnak, akasztással büntetik őket. Többféle *bassalar** van – a szó fejet jelent –, akik tanácsadás céljából állandóan az uralkodó kíséretében vannak: a *sulihtarlar**, akik testőreiként mindig mögötte vonulnak, a *caputsibegler**, azaz a kamarások, a *jazitsibegler**, azaz a kancellár, az *eminler**, azaz az adószedők (egyformán szedik a pénz- és a gyermekadót), a *tspahalar**, azaz a könnyűlovasok, a sok *vlachlaris**, azaz hírvivők és más hasonlók, akik állandóan követik az udvart.

Az előkelők helyzete

Egyetlen satrapa sem birtokolja örökjogon tartományát vagy városát úgy, hogy a király engedélye nélkül gyermekeire vagy utódaira hagyhassa. Ha egy fejedelem vagy herceg meg akar szerezni egy birtokot, a következő feltétellel kapja meg: először számvetést készítenek a birtok értékéről és jövedelméről, azután megállapítja a török király, hogy az évi jövedelméből hány katonát lehet egy évig élelmezni, és a satrapa köteles ennyi számú katonát állandóan készenlétben tartani parancsra várva, különben fejét veszik. A hadba vonulás alól csak a betegség menthet fel valakit, más nem. És ha a török királynak úgy tetszik, hogy a javadalmast megfossza birtokától, szabadságában áll megtennie. Ha ez nem történik meg, a birtok haláláig az adományosé. Halála után az örökösök csak akkor tarthatják meg a birtokot, ha hajlandók az egyezményt megújítani, ha nem, más kapja meg. Ha az előkelők valamelyike a királlyal beszél, szemét a földre szegezi és nem mer ránézni.

A lovasságról

A *chazilar*nak* nevezett, elszánt és a lovagi jog alapján nagyszerűen kiképzett lovasok az első összecsapásban törnek lándzsát ellenfelükkel. Egész fegyverzetük pajzs, lándzsa és hajítódárda. A mieinkéhez hasonló páncéljuk van, és ha

lándzsájuk eltört, dárdájukat már elhajították, pajzsukkal védekeznek. Bátran harcolnak, mindig az ellenfél feje és keze a céljuk, és igyekeznek minden erővel megsemmisíteni ellenfelüket. Nem tartják dicséretre méltónak, hanem éppen becstelenségnek, ha az ellenséges katonát vagy a lovát kardszúrással ölik meg. Életük és üdvösségük a szerencse istenasszonya, akit *nasup*nak *vagy ctsutará*nak* neveznek. Legnevezetesebb mondásuk: *iasilan gelur bassina**, amit a következőképpen lehet lefordítani: *iasilan:* az írás, *gelur:* teljesedik, *bassina:* a fejen; mintha azt mondanák, hogy amit a szerencse istenasszonya kinek-kinek születése napján a fejére írt, még akkor sem kerülheti el, ha megvívhatatlan várban rejtőzködik. A lovasok énekekben megírt, történetekbe foglalt tetteit mindenki mondogatja, hogy a többiek is, akiket a becsület és dicsőség vágya fűt, elszántan, bátran és félelem nélkül támadják az ellenséget. Zsoldjukat minden győzelemkor megduplázzák. Az említett lovasoknak követniük kell a királyt, a király fegyverével, lándzsával, hajítódárdával, nyíllal és buzogánnyal, néhányuknak pajzsa is van, másoknak nincs. Zsoldjukat háborúban és békében egyaránt mindig megkapják.

A gyalogosok első rendje a *solaclar*oké*, azaz az íjászoké, ezek íjjal, nyíllal és hajítódárdával harcolnak, süvegük eltér a janicsárokétól. A második rend a *janicsár*oké, ezeknek a solaclarokéhoz hasonló fegyverzetük van, de íj és nyíl helyett számszeríjjal és szekercével vannak felszerelkezve. A janicsárokat a keresztényektől rabolták el adó fejében, körülmetélték és egy *tsarai*nak nevezett helyen nevelték őket. Halálmegvető bátorsággal harcolnak a keresztények ellen. A zsoldjuk elég alacsony, az egyiknek négy, a másiknak öt vagy hat *abcsé*nak nevezett pénz, amiből hatvan tesz ki egy koronát. A janicsároknak halálbüntetés terhe mellett tilos lóra ülniük. Törökök fiai is vannak közöttük. A gyalogosok harmadik rendje az *azaplar*oké*, akiknek zsoldja a hadjárat végeztével megszűnik. Ezek mind törököktől származnak, hosszabb dárdával és hajítódárdával vannak felfegyverezve, süvegük vörös vagy más színű posztóból van négy sarokra varrva, *tachiá*nak* nevezik. Fegyverzetük is, ruházatuk is eltér a janicsárokétól és a solaclarokétól, ők döfik át az ellenség lovait a harcban. A gyalogosok egy másik csoportja a Valachiából való görögkeletiekből áll, *voinichlar*nak* nevezik őket. Ezeknek a török király

semmiféle zsoldot nem fizet, csupán mentesek az adó és a tized alól. Ezek ápolják a háborúban a török király vezeték lovait, úgy, hogy saját költségükön etetik és gondozzák őket.

A török király sátráról

Amikor a török király elhagyja Konstantinápolyt és hadba indul, két *satorlar*nak* nevezett sátrat használ, az egyiket az aznapi szálláshelyén verik fel, a másikat a következő célnál, hogy másnap ott fogadhassák. A sátor akkora, hogy akik távolabbról figyelik, valóságos városnak látják. Közvetlenül mellette a fejedelmek táboroznak, akik körülveszik a király sátrát, aztán következnek a lovasok, akik egyedül vagy harmadmagukkal laknak egy sátorban. A gyalogosoknak is külön sátruk van, mert hadi szabályaik szerint senki sem fekhet az Isten szabad ege alatt. A vonuló sereg számára a csatlósok készítik elő az utat, kő- és farakásokat emelnek az út jelzésére, úgyhogy a sereg a sötétben sem téved el egykönnyen. Éjfélkor tábort bontanak, és a következő délig hadmenetben vonulnak. A király a lovasok közt halad, mellette két *bassalar*, azokkal beszélget, előttük néhány lovas (a janicsárok rendjéből) világítja be égő gyertyákkal az éjszakát. Aztán jönnek a *tsauslar*ok*, azaz a kapitányok, kezükben hegyes végű vasbuzogánnyal, és nyíllövésre vagy dár-

dahajításnyira kergetnek minden embert a király színe elől. Van itt egy sereg *sulihtarlar*, azaz testőr, közöttük halad egy marhahússal megrakott kocsi a török király és az előkelők élelmezésére. A csoport előtt és mögött az említett hercegek haladnak nagy lovas és gyalogos sereggel, és mindenféle emberrel, akik közt vannak zsoldosok, kereskedők, és vannak olyanok is, akik nyereségvágyból vesznek részt a hadjáratban – de csak férfiak, mert asszonyt nem visznek magukkal.

Az állatok hajtásáról

Ezután tömérdek teve, öszvér és ló következik, néha elefántot is visznek magukkal, amit nyelvükön *pail*nak* neveznek, ezeknek a hátán szállítják az élelmet, a sátrakat és a katonák egyéb felszereléseit. Ahol a török király sátrát felveri, akörül mindenki a saját rendje szerint köteles elhelyezkedni, mint a városban. Itt a szabók, ott a pékek, amott a mészárosok helye. Emitt vannak azok, akik mindenféle húsételt készítenek. Ha nem tudnak friss húshoz jutni, azt használják föl, amit az állatok hátán szállítottak, kétszer sült kenyeret, *pastarman*nak* nevezett szárított húst, sajtot, aludttejet. Jól tűrik az éhséget, a szomjúságot és a hideget. Ritkán szállnak meg városban, inkább a földeken, kaszálók és patakok mellett vernek sátrat, na-

gyobb gondot viselnek az állatokra, mint önmagukra, a szolgák is, az urak is beérik kevés és gyönge étellel, például aludttejjel, amit vízzel eresztenek föl, azután friss vagy kétszer sült kenyeret aprítanak bele. Éjszaka oly nagy csendben vannak, hogy még a szökésben levő rabokkal sem törődnek, nehogy zaj támadjon, mert azért szigorúan megbüntetik őket. Lefekvéskor és induláskor azonban mindnyájan nagy hangon kiáltják háromszor: *Allah, Allah, Allah*, azaz: Isten, Isten, Isten.

Az igazságszolgáltatás a háborúban

Olyan szigorú fegyelmet tartanak a hadban, hogy egyetlen katona sem mer jogtalanul hozzányúlni valamihez, mert tudja, hogy irgalmatlanul megbüntetik. Külön őrei vannak a rendnek a hadseregben, akik megvédik mindazt, ami útközben a katonák elé kerül, például azokat a nyolc-tíz éves gyermekeket, akik kenyeret, tojást, gyümölcsöt, gabonát és más effélét árulnak. Az említett őrök kötelessége az is, hogy megvédjék az út menti gyümölcsösöket. Még az őrök sem mernek a gyümölcsöskert tulajdonosának tudta nélkül akár csak egy almát is – vagy bármilyen más gyümölcsöt – leszedni, mert a tolvajt fejvesztéssel büntetik. Amikor a perzsák ellen vonuló török seregben voltam, láttam,

amint lefejeztek egy *tspahit** a lovával és a szolgájával együtt, mert a szabadjára hagyott ló a vetésben járt.

A török király győzelmének megünnepléséről

Ha bejelentik a király győzelmét, a városokban kitör az öröm. Éjszaka kezdik a győzelmi ünnepségeket, mindenütt szövétneket, gyertyát és fáklyát gyújtanak; a házakat szőnyegekkel, bársonytakarókkal fedik, és az utat is, amin a török császár hazafelé tart. Az igazi győzelmi ünnepet Konstantinápolyban tartják meg, ahol a császár állandó székhelye van, ha éppen nem visel valahol háborút. Törvényeik szerint azonban minden harmadik évben köteles hadat indítani a keresztények ellen országának növelésére vagy megtartása céljából.

Vadászatukról

Nincs a világon egyetlen nép sem, amely oly szíves örömest vadászna, mint a törökök. Nehéz hegyes terepre is belovagolnak a vad után, és különböző állatokat fognak el. Ha a kimúlt állatot a kutyák fojtották meg, a húsából sem ők, sem az arra élő keresztények nem esznek. Ha vaddisznót ölnek, a keresztényeknek adják, mert a muzulmánoknak tilos disznóhúst enniük.

A mesterekről és a földművesekről

A városlakók rabszolgákkal műveltetik meg földjeiket, és tizedet adnak a császárnak. A mesterek kézműiparból tartják fenn magukat. Akik henyélnek, éhen halnak. Szorgalmasan kereskednek is. Bejárják Kisázsiát, amit most Anatóliának hívnak, Arábiát, Egyiptomot, és elmennek Velencébe is. Minden városban van fürdő, amelyben kétszer vagy háromszor ünnepélyesen megmosakszanak. Széklet után megmossák a fenekük et, ugyanez áll az asszonyok mosakodására is. Nyomukban a szolgák és szolgálóleányok járnak vízzel telt rocskát cipelve, a férfiak mögött szolgák, a nők mögött szolgálóleányok. Amikor fürdeni mennek, az asszonyok bekenik magukat valamilyen kenőccsel, amitől félóra múlva kihull a szőrzetük, a férfiak borotválják a nemi szervüket, de egyéb szőrzetüket sem hagyják megnőni. Havonta kétszer vagy háromszor tesznek így a férfiak és asszonyok, főképpen akkor, mikor templomba mennek, mert különben mint a szent helyek megsértőit máglyára viszik őket. Vannak különböző kézművuseik, a szabók, csizmadiák, arany- és ezüstművesek, mindenféle fémet megmunkáló kovácsok, továbbá ácsok, festők, kőfaragók, de nem olyan finomak és találékonyak, mint amilyenek a mi vidékeinken élnek.

A polgárok közötti igazságszolgáltatásról

A keresztényeknek és a törököknek azonos bírája van, akit azonban a muzulmánok közül választanak, és köteles mindenkinek igazságot szolgáltatni. Ha valaki öl, azt halállal büntetik. Ha valaki lop, vagy erőszakkal rabol, azt is felakasztják. Így történt ez egy janicsárral, aki kiitta egy öregasszony tejét a piacon, és nem fizette meg az árát. Amikor a bíró előtt bevádolták, tagadott, erre kötelet kötöttek a derekára, és fejjel lefelé felakasztották. Tüstént kiokádta a tejet, méltó ítéletként megfojtották. Szemem láttára történt Damaszkuszban, amikor Örményországból Jeruzsálembe tartottam. A házasságtörő férfit börtönbe vetik és néhány hónap múlva kiváltják; a házasságtörő asszonyt teljesen mezítelenül szamár hátára ültetik, nyakára marhabelet kötnek, végighurcolva az utcákon és a sikátorokban, megkorbácsolják és megkövezik.

A földművelésről

A keresztények, csakúgy, mint a muzulmánok, szántóföldet, szőlőt művelnek és legelőt tartanak. Gabonájuk, ugyanúgy, mint a mi vidékeinken, a búza, rozs, zab és árpa, bőségesen terem ezenkívül bab és mindenféle zöldség, rizs, len és gyapot, több, mint mifelénk. Szőlője is van mindkét népnek, de gyümölcsét nem egy-

formán élvezi. A keresztények a szőlőből bort készítenek, a törökök meg valami *pechmez*nek* nevezett mézfélét, és aszalt szőlőt, amelyet úgy kezelnek, hogy ízre is, szemre is friss marad, ezt *uzum turssi*nak* hívják. Nagy a bőség gyümölcsben. Érés idején a kertek és a földek csordultig vannak sárga- és görögdinnyével meg uborkával. Olcsón árulják a diót, almát, körtét, gránátalmát, gesztenyét, fügét, cseresznyét, narancsot és más hasonló gyülmölcsöket, de nem az egész országban. Vannak ugyanis olyan vidékek Kappadókiában és Kis-Örményországban, ahol semmi gyümölcsféle nem terem meg a nagy hideg miatt.

Az állatokról

Pásztoraikat *tsobanlar*nak* hívják, mindig magányosságban élnek, legelőjüket szinte minden hónapban váltogatják, nincs házuk, sem birtokuk, csak sátruk és nyájuk. Van marhájuk, de tevéket, öszvéreket, lovakat, bikákat, kecskéket is legeltetnek, és sajtot, vajat készítenek, gyapjút nyírnak, belőle készítik a *chepeneg** nevű kabátot és a szőnyegeket, ezeket eladják és az árukból gabonát vesznek családjuk eltartására. Ezek mind tizedet adnak az évi állatszaporulatból a török királynak. A török fennhatóság alatt élő keresztényeknek még vámot is kell fi-

zetniük, minden kan után egy koronának nevezett pénzt. És ami még kegyetlenebb: hogy a nőtlen keresztény fiúkat erőszakkal elragadják, amikor ötévenként átvizsgálják házaikat.

Lakóházaikról

Épületeik nem nagyon fényesek. Legtöbbször kétféle téglából építik őket, van ugyanis kemencében égetett és napon szárított téglájuk. A tetők ék alakúak, mint egész Európában, de Anatóliában lapos, kiemelkedés nélküli tetők láthatók, olyanok, mint a deszkapadozat, az esővizet pedig henger alakú eresz vezeti le.

Ruházatukról

A gyapjúból, lenből és selyemből készült ruhák elég fényesek. Van egy *chavtan*nak* nevezett öltözékük, amely szűk, rojtos és bokáig ér, a mi nadrágjainkat ugyanis utálják, mert túlságosan hangsúlyozza azt, amit el kell takarni. *Chumlech** nevű ingüket és kendőjüket lila színűre festik. A fejükre feltekert patyolatból tornyot vagy piramist építenek, az ilyen süveget *tulbent*nek* vagy *csalmá*nak nevezik nyelvükön. A gazdagok feleségei fátyolozott arccal járnak, arcukat sohasem mutatják meg más férfinak, sohasem mennek piacra. A férfiak is meg a nők is *babucs*nak* vagy *csismé*nek* nevezett cipőt hordanak, dupla talppal, hogy tovább tartson.

Ételeikről

*Echmech*nek* nevezett kenyerük nem éppen rossz; éppolyan fehér vagy fekete, mint a mienk, de a nyers tésztára egy *sussam*nak* nevezett magot hintenek, azután sütik meg, ami nagyon kellemes ízt ad, de nálunk sehol sem használják, Spanyolországot, illetve a granadai királyságot és Civilia környékét kivéve. Az ételek sokfélék, különböző mártásokat készítenek hozzájuk, de legünnepélyesebb ételük a rizskása, amit olyan sűrűre főznek, hogy kézzel törhetnek belőle egy-egy darabot. Csodálatos, hogy mennyire megtartóztatják magukat a haltól. Disznó kivételével mindenféle húst esznek. Nincsenek vendégfogadásra berendezett boltjaik, sem nyilvános kocsmáik, mint nekünk, de az utcákon különféle ételeket árusítanak.

Italukról

Háromféle italuk van. Az első cukorból (a cukrot *secher*nek* nevezik) vagy vízbe áztatott mézből készül, ezt *tserbth*nek* hívják. A második szőlőből van. A szőlő kocsányát leszedik, vízben megfőzik, rózsavizet és egy csöpp valódi mézet tesznek hozzá; ezt hívják *hossaph*nak*, egész Törökországban árulják, mert édes és felfújja a gyomrot. A harmadik italuk a pechmez, ezt mustból készítik, olyan ízű és úgy is fest, mint a vízben oldott méz, ezt adják a szolgáknak.

Az ülés és az evés rendje

Ha enni akarnak, gyékényt terítenek ki, amit *bactser*nek* hívnak, a gyékényre szőnyeget vagy párnát tesznek, de van, aki a puszta földre ül. Asztalukat *tsophrá*nak* nevezik, bőrből készül, és erszény módjára nyitható meg csukható. Nem ülnek le mellé úgy, mint mi, az ókoriak szokását sem követik, hogy kerevetre heveredjenek, hanem miként a csizmadiák, keresztbe tett lábbal ülnek. Evés előtt imádkoznak, gyorsan és nagy csendben esznek, és evés közben minden férfi távol tartja feleségét. Az asszonyok házába a tizenkét évnél idősebb szolgáknak sem szabad belépniük, hanem a tizenkét évnél fiatalabbak viszik be hozzájuk azt, amire az idősebbeknek szükségük van, akik egy másik házban elkülönítve laknak. A rabnők csak a török asszonyokkal együtt léphetnek ki, ha fürdőbe mennek vagy üdülés céljából a városon kívüli kertekbe és szőlőkbe utaznak – amit gyakran megtesznek. A rabnők egyébként mindig a házban dolgoznak és a rabszolgákkal sem beszélgethetnek.

Istenem! Ki fejthetné ki, ki írhatná le a foglyok és a törököknek adót fizető keresztények gyötrelmeit és nyomorúságát, ki mondhatná el a világi és a mohamedán vallási szertartásaik kegyetlenségeit, utálatos visszaéléseit, hogy akik olvassátok, megértsétek: hiába mosakod-

nak, hiába tisztálkodnak – pedig egyedül ettől remélik, hogy elérik lelkük üdvösségét –, belül telve vannak a bűn minden mocskával, és Mohamed vak vezérlésével ingerlik a halhatatlan Istent. Mohamed tanítása értelmében szigorúan meg kell tartaniuk sok más dolgot is, amit szándékosan elhagytam, nehogy az olvasó gyomrát felforgassam.

Utószó

A magyar fordításban elsőnek itt közölt könyvecske szerzője, *magyarországi György barát* 1438-ban került török rabságba. Kereken hatvan éve volt ekkor már annak, hogy a magyar király serege 1374-ben először csapott össze a szultán csapataival. Az esemény olyan jelentéktelennek tűnt akkor, hogy a történettudomány a legszorgosabb kutatás után sem tud választ adni arra a kérdésre, kikből állt a magyar sereg, ki volt a vezére (biztosan nem maga a király), hol került sor az ütközetre. Még kimenetelét sem ismernénk, ha Lajos király egy, a padovai uralkodóhoz intézett levelében nem írt volna döntő győzelemről s nem ajándékozta volna meg az ausztriai Mariazell búcsújáró templomát a győzelem emlékére. A szultán 1352-ben Gallipoli félszigetén vetette meg lábát először európai földön, 1363-ban pedig már Drinápolyt foglalta el, két év múlva ezt a várost tette székhelyévé, s így bevonult az európai uralkodók közé. Az események fontosságát – mint az 1374-i hadjáratból látszik – a magyar király sem ismerte fel, még kevésbé vettek róla tudomást a nyugat-európaiak. Ebben a korai szakaszban a török hódítás leginkább az olasz városok (Genova, Velence) fekete-tengeri és közel-keleti kereskedelmét érintette volna, de még messze volt az idő, amikor a szultán ezeknek a városoknak

a birtokait elfoglalta, a bizánciak által is biztosított kereskedelmi kiváltságait megszüntette.

Bizáncot kellett fenyegetnie a töröknek ahhoz, hogy Európa tudomást vegyen a veszedelemről, s 1396 nyarára valóban sikerült angolokból, franciákból, németekből és magyarokból hatalmas, a kereszténység védelmére kelő lovagsereget összegyűjteni, amely ősszel Nikápolynál súlyos vereséget szenvedett. Ebben a seregben szolgált az a *Schiltberger János*, aki fogságba került, majd a szultán katonájaként vett részt a mongolok elleni harcokban 1402-ben, és élményeit meg is írta. Ez az első török rabságról szóló munka. Hatása a maga korában nem volt nagy, s ennek több oka van. Az egyik az, hogy élményeinek leírásában idegen tollakkal ékeskedett, Marco Polótól ugyanolyan gátlástalanul vett át részleteket, mint egy Babilonról szóló leírásból. A másik ok, hogy a XV. század elején a nyomtatás még ismeretlen volt, így – ma úgy mondanók – tömegkommunikáció hiányában a terjesztés lassú és nehézkes volt. Amikor másfél évszázaddal később a nyomtatás már általánossá vált, Schiltberger csodálatos történetét is kiadták, 1549-ben egyszerre két helyen is: a Majna melletti Frankfurtban és Nürnbergben.

A genovai és velencei kereskedők levantei és közel-keleti útjaikon ismerkedtek meg a török egynéhány szokásával, Magyarország lakói

a XV. században egyre sűrűbben megismétlődő török harcokból. Nemcsak a két ország hadseregének összecsapásaira, a „szabályos", nagy háborúkra, a várnai (1444) és a rigómezei (1448) vesztett ütközetre kell gondolnunk, mert ezekben inkább hivatásos zsoldosok, a főpapi és főúri bandériumok katonái vettek részt, hanem azokra a kisebb betörésekre, amelyek során az ország békés munkát folytató lakossága ismerkedett a török harcmodorral, s annak egyik céljával: a fogolyszerzéssel. 1416-ban és 1418-ban Temesvár és környéke szenvedte el az első ilyen kis háborút, 1420-ban Csáky Miklóst, az erdélyi vajdát Hátszegnél verték meg a törökök, s ezeknek a betöréseknek sorába tartozik az 1438. évi is, amelyben első könyvünk hőse fogságba esett.

A hadjáratról nem sokat tudunk. A legmegbízhatóbb értesülést egy brassói feljegyzés tartalmazza, amely Sebes bevételét említi meg, s egy Konstantinápolyban tartózkodó ferences rendinek, *Janoi* (genovai?) *Bertalan* barátnak 1438. decemberi levele, amely szerint az év második felében több betörést hajtottak végre a törökök Erdélyben, egyet augusztusban, egyet szeptemberben a Székelyföldre, az utolsót pedig októberben. A török krónikások – György baráttal egyetértésben – úgy tudják, hogy II. Murád szultán személyesen indult hadba, és hat

magyar vár elfoglalását írják a javára. Ugyancsak a krónikások igazolják hősünknek azt a megállapítását is, hogy ezeknek a kisebb betöréseknek pusztítás és fogolyszerzés volt a célja. Egy *Nersi* nevű török krónikás azt írta Galambóc elfoglalásáról, hogy „rendkívül sok volt a zsákmány. Edrenében egy csinos magyar ifjút 300 akcséért adtak el", s az ő könyvében olvasható ez a mondat is Nádorfehérvár első ostromával kapcsolatban (1440): „A harcosok annyi zsákmányhoz jutottak, hogy egy szép lányt egy csizmáért adtak el." Mintha csak György barátot hallanánk: bőséges zsákmány esetén egy embert egy süvegért adnak. A török krónikások az áttelepítésről is beszámolnak. Az 1486. év körül író névtelen török úgy tudta, hogy az „Isztambul környékén lakó hitetlenek (a keresztények) legnagyobb része" 1454-ben Szerbiából került oda, Nersi krónikája szerint egy ellenséges várat feladó hitetlenek 1483-ban „oda mentek, ahová akartak. Akik nem mentek el, azokat Anatóliába telepítették, egy részüket várakba helyezték, más részüket pedig – akiknek hűtlensége kitudódott – készpénzen eladták".

A török rabságot a XV. század derekán magyarok és itáliaiak már ismerték, ez magyarázza György barát könyvének sikerét. 1480-ban – vagy akörül – jelent meg első kiadása Rómában, a második egy évvel később, 1514-ig már

hét kiadása látott napvilágot, kettő Kölnben, három Párizsban. Aztán egy időre nem foglalkoztak ezzel a munkával.

Mohácsnak, de még inkább Bécs első török ostromának (1529) kellett bekövetkeznie, hogy György barát munkája ismét aktuálissá váljék. 1530-ban jelent meg az első német fordítása, méghozzá egy év alatt hat kiadásban, Strassburgban, Nürnbergben, Zwickauban és Augsburgban. 1530–1550 között még öt kiadást ért meg, de a súlypont most már végleg a német nyelvterületre tolódott el, Wittenberg, Nürnberg, Basel és Augsburg nyomdászai készítették elő őket.

A siker magyarázata nemcsak a könyvnyomtatás felfedezése, hanem az időszerűség volt. Konstantinápoly eleste (1453) rettegésbe ejtette a keresztény világot. Három év múlva a nándorfehérvári győzelem (1456) csak átmeneti vigaszt nyújtott, a Balkán hamarosan teljes egészében a szultán uralma alatt állt. Az olasz városállamok – egyelőre még csak ágensek és nem kinevezett követek útján – óvatos és bizalmatlan diplomáciával igyekeztek gyümölcsöző kereskedelmüket fenntartani, a kis olasz fejedelmek már leveleztek a „Hódító" II. Mohameddel (1451–1481) és fiával, II. Bajaziddal (1481–1512), bár még nem ismerték el királynak, nem szólították felségnek, s belső irataikban úgy ke-

rülték meg a protokollnak ezt a kényes kérdését, hogy – György baráthoz hasonlóan – Nagy Töröknek nevezték a szultánt. 1465-ben a mi Mátyás királyunk leendő apósa, Ferdinánd aragóniai király lepte meg a Szentszéket azzal az ötlettel: küldjenek a szultánhoz követséget, amely tájékozódhatna az ottani szokásokról, a hadsereg nagyságáról, a hadvezetés módjáról, s javasolta, hogy menesszen ilyen követséget a pápa is meg a többi itáliai uralkodó is, mert több szem többet lát. A növekvő érdeklődést 1480-ban az juttatta hirtelen forrpontra, hogy a törökök partra szálltak Itáliában, elfoglalták Otrantót, onnét csak a Magyar Balázs vezette magyar expedíciós sereg verte ki őket 1481-ben. Kevés olyan aktuális könyv jelenhetett meg Rómában 1480-ban, mint György baráté.

Amikor 1509-ben Párizsban ötödik kiadásban jelent meg az „erdélyi rabnak" a törökök szokásairól szóló könyvecskéje, a kiadó összepárosította egy másik régi kézirat szövegével, *Riccoldo de Monte Crocé*nak *A Korán cáfolata* című munkájával. Riccoldo domonkos rendi szerzetes volt, aki a XIII. század utolsó éveiben elvégezte a bagdadi mohamedán iskolát, s ott nemcsak arabul tanult meg, hanem a Koránt is alaposan megismerte. Hazatérve írta meg művét, amelyet a török előnyomulásakor görögre

fordítottak le, és a XVI. század elején a görögből fordították vissza latinra.

A mű 1501–1550 között újjászületését élte, kilenc kiadása közül három spanyol, egy olasz földön, a már említett két párizsi kiadás pedig György barát tractatusával együtt jelent meg. Úgy tűnt, hogy 1520 után Riccoldo is feledésbe megy, de 1542-ben ismét kiadták, most már németül, nem kisebb ember, mint Luther Márton fordításában.

György barát és Riccoldo munkájának párizsi összekapcsolása nemcsak annak a törekvésnek volt az eredménye, hogy a törökökre vonatkozó ismeretek egy kötetben legyenek hozzáférhetők, megnyilvánult benne egy másik, ideológiai megfontolás is. A török–magyar ellentét minden téren kibékíthetetlen volt, az volt a két tábor ideológiáját magába sűrítő és társadalmi rendszerének folyamatosságát biztosító vallás terén is. Ez a felismerés vezette a domonkos rendet – a keresztény vallás tisztaságát biztosítani hivatott inkvizíció tagjait – arra, hogy a keresztes hadjáratok korában Riccoldót a Korán tanulmányozására küldje és elkészíttesse vele a Korán cáfolatát. A nikápolyi csata foglyánál, Schiltbergernél vallási kérdésről szó sem esett, a mohamedán hitre áttérő keresztények, a renegátok létezését egyszerűen tudomásul vette. Az olasz konzulok és ágensek meg egyenesen felhasznál-

ták a renegátok – akkoriban főleg görögök – szolgálatát, sőt az is előfordult, hogy ilyen renegátok jelentek meg a keresztény udvarokban török megbízottként, és ott régi nevüket használták. Mikor György barát a maga módján a vallás kérdését állítja munkája középpontjába, akkor a mohamedán–keresztény ellentét lényegét ragadta meg. Nem a teológia tudományos fegyverét forgatta, hanem a vallási dolgokban félig kiképzett keresztény hivő szemszögéből próbálta megközelíteni a mohamedán hit tételeit, és választ adni arra a kérdésre: át szabad-e térnie kereszténynek mohamedán hitre vagy sem. Ez magyarázza azt a vonását, hogy a törökökről és a rabok sorsáról írt sorai is mind teológiai szövegbe vannak ágyazva.

Bármennyire a vallás, sőt a hit hősünk központi kérdése, az európai érdeklődésnek ez csupán egyik ága volt. A „hivatalos" érdeklődés elsősorban politikai célokat szolgált, a vallás törvényei, a társadalmi szerkezet csupán annyiból érdekelte, amennyire a hadsereg felépítésében, a harcmodor meghatározásában szerepet játszott, Ferdinánd aragóniai király fentebb ismertetett javaslata is ezt bizonyítja.

Az egyháziak vallási és az uralkodók gyakorlati politikai szempontjából űzött információgyűjtés mellett azonban volt az érdeklődésnek egy harmadik ága is, az Európában ekkor meg-

erősödő polgárság szellemi szükséglete. Nem szorul bizonyításra, hogy az uralkodók és az egyház vezetői számára nem kellett többször egymás után kinyomtatni egy-egy munkát. Annál nagyobb szüksége volt sok könyvre a nyugat-európai nagyvárosok polgárságának. Az okokat keresve meg kell állapítani, hogy a kereszténység egysége, a keresztény országok törökellenes összefogása ügyét ezek a könyvek éppen úgy nem tudták előrevinni, mint az uralkodók közötti folytonos, nagy szavakat és még szebb erkölcsi elveket hirdető diplomácia. De valami mást szolgáltak, ami szintén ősi jelenség volt: a titokzatos Kelet megismerését. Ősi jelenséget említettünk, mert Marco Polo keleti viszontagságai, még régebben a keresztes hadjáratokról visszatérők elbeszélései is ezt az elemet használták ki. A Kelet csodálatos és mennél távolabbi, annál csodálatosabb bölcsessége, emberei, kincsei idegenek és méltók a bámulatra, így már könnyen érthető, miért bővítette Schiltberger is saját élményeit az irodalomból vett csodákkal: ezeket hallgathatták a legszívesebben. Bármennyire a törökök szokásainak megismertetése volt is György barát célja, mégpedig a lelki üdvösség megóvása érdekében, bármennyire kiegészítette – mégpedig értékes részletekkel – a törökökről szóló információkat, sok részlet mégiscsak a Kelet csodáit ismertette

meg, s mellékesen kiegészítette azoknak a nyugati polgároknak horrorszükségletét is, akik ettől a veszedelemtől távol éltek.

A népszerű munka szerzőjéről csak annyit tudunk, amennyit hajlandó volt magáról elárulni. Nagyon sokáig nevét sem ismerték, *captivus quidam Septemcastrensis*nek (valamilyen erdélyi rabnak) nevezték az egymást követő kiadások, s még a közelmúltban is *Sebesi Névtelen*ként szerepelt a magyar irodalomtörténeti kézikönyvekben. A nemrég elhunyt Fiorio Banfi olasz tudós érdeme volt, hogy 1939-ben nevét egy 1526-ban nyomtatásban megjelent munkából kihámozta. Ez a munka egy domonkos rendi írókat tartalmazó katalógus, amely szerzőnket *fr. Georgius de Hungariá*-nak, Magyarországi György barátnak nevezi. A következő lépést 1957-ben *J. A. B. Palmer* tette meg, aki a British Museum könyvtárában levő példányban a következő egykorú bejegyzést találta: „(A könyvet) György domonkos barát adta ki, aki Rómában halt meg és csodáiról híres a Santa Maria sopra Minerva templomában." A bejegyzés alapján a rendi krónikákból már meg lehetett állapítani, hogy György barát 1502. július 3-án hunyt el nyolcvanéves korában, szent ember hírében, a nép nagy részvéte mellett temették el, Fra Angelico festő sírja közelében. A kutatások során kezdet és vég kerek egésszé állt össze, a

tizenhat éves fiatalember, aki Szászsebesre megy tanulni, a huszonegy évig tartó török fogság, majd a domonkos rend tagjaként élményeit mélységes emberi részvéttel megíró, a rend római központjában élő, szentnek tartott szerzetes egységévé. Ebben az egységben már annak a látszólag közömbös adatnak is jut szerep, hogy városba küldték iskolázni. Először is azért jut szerep, mert a XV. század első felében Magyarországon a parasztságból majdnem kizárólag, a városi polgárságból pedig többnyire azokat iskoláztatták, akiket papnak szántak. Másodszor azért, mert a sebesi iskolát a domonkos rend tartotta fenn. Nem állítjuk, hogy György barát már fiatalemberként a rendbe való belépésre szánta el magát, de állítjuk, hogy a domonkos iskolázás eleve jobban kifejlesztette benne a vallási kérdések iránti érdeklődést, predesztinálta arra, hogy a fogságnak ne elsősorban fizikai gyötrelmeit, hanem – a kor kereszténysége szellemében – lelkiismereti válságait írja meg. Egyébként sorsához az is hozzátartozik, hogy a Santa Maria sopra Minerva-kolostorban 1870-ig senki sem kereste az eredeti kéziratot, 1870-ben pedig, amikor Róma az újonnan megalakuló Olaszország részévé lett, a kolostori könyvtár anyaga szétszóródott, ma sincs meg benne sem a kézirat, sem a nyomtatott kiadás.

Sok fejtörést okozott György barát az utókor-

nak azzal a kijelentésével, hogy „anyanyelvét elfelejtette", de nem mondta meg, mi is volt az anyanyelve. Mivel valószínűleg a sebesi domonkos iskolát látogatta, római katolikusnak kellett lennie, de ez még nem dönti el, hogy magyar volt-e vagy erdélyi szász. A vele foglalkozó tudósok több érvet hoztak fel mindkét lehetőség mellett. Belekapaszkodtak abba, hogy a helység nevének előbb magyar alakját említi (Sebes) és csak utána a németet (Müllenbach), de rámutattak arra is, hogy Sebest német helyesírással (Schebesch) írta le. Megpróbálták elemezni a könyvben szereplő török nevek írásmódját. Palmer vette észre, hogy a török szókezdő „sz" hang helyett a „cz" alkalmazása (pl. szolaklar helyett czolaklar, ejtsd: csolaklar) jellegzetesen magyar vonás. Az egész vita azonban meglehetősen érdektelen. Nemcsak azért, mert a nyomtatott kiadásban bizonyára bőségesen vannak sajtóhibák, főképpen a szedő számára érthetetlen és kimondhatatlan török szavakban, hanem azért is, mert a kérdés feltevése nem számol a középkori Magyarország nemzetiségi viszonyaival. György barát fiatal korában anyanyelvétől függetlenül a magyar király alattvalója volt, így vált áldozatává a magyar–török háborúnak, későbbi rendje is arról a rendtartományról nevezte el, amelyből származott, tehát Magyarországról. Biztosak lehetünk abban is – itt Palmernak

adunk igazat –, hogy fiatal korában kétnyelvű volt, magyarul és németül egyformán vagy majdnem egyformán tudott. Sokkal fontosabb lenne azt tudnunk, hogy mi volt társadalmi állása: paraszt, vagy városi polgár. Erről azonban egyetlen szót sem szól, találgatásokkal és feltételezésekkel pedig semmire sem megyünk.

Riccoldo de Monte Croce a mohamedán vallás teológiáját igyekezett megcáfolni, György barát ugyan szintén a vallás területén mozog, de fő célja nem a teológia, hanem hogy az egyén lelkiismereti kérdéséhez segítséget adjon. Egész élete azt bizonyította, hogy a keresztény rabok – és köztük már a XV. században sok tízezer magyarországi és magyar – a társadalmi fejlődésnek Európában két-háromszáz éve meghaladott fokára zuhantak vissza, s a rabok sorsában megnyilvánuló különbség ezen lényegesen nem változtatott. Már a sebesi ostromnál különbséget lehetett tenni rab és rab között. Azokat, akik meghódoltak, a szultán rabjainak tekintették, s a későbbi leírásokból arra következtethetünk, hogy együtt is telepítették le őket valahol a török birodalom belsejében. Sorsuk tehát anynyival könnyebb, hogy nem szakították szét a családokat, s a nyomorúságot biztosan könnyebb férjnek és feleségnek együtt elviselnie. Ez a megállapítás azonban féligazság. Mert a janicsárok csapatainak kiegészítésére szedett gye-

rekadó ebben az esetben is a barom szintjére süllyeszti le a rabokat.

A rabság nyomorúsága mindenképpen elviselhetetlen, a belőle szabadulás pedig az egyetlen értelmes és elfogadható cél. Megvalósításának legkézenfekvőbb eszköze az ezer veszéllyel járó szökés, s ebben nincs különbség az 1430-as és 1520-as években elfogottak között. Gyakorlatilag csak azok tudnak megszökni, akik Európában maradnak, a Kisázsiába hurcoltaknak erre nincs lehetősége. De mert a rabság emberileg elviselhetetlen, sokan élnek a másik lehetőséggel is, elhagyják hitüket és mohamedánként próbálnak szerencsét. Minden társadalomnak megvan a szabálya és szertartása arra, hogy valakit tagjává fogadjon, embernek tekintsen. A XV. századi Magyarországon a keresztelés volt az a szertartás, amely az újszülöttet az egyházon át a társadalomba befogadta, az egyén keresztény volta lett feltétele annak, hogy embernek és a társadalom tagjának tekintsék. A törökök csak mohamedánt vettek emberszámba, a rabszolga nem volt ember. A kiút világos: az elfogott törököt meg kellett keresztelni. Ákosházi Sárkány Ambrus 1522. évi végrendeletében arról intézkedett, hogy „azoknak a török raboknak, akik megkeresztelkedve az én szolgálatomban maradtak, mindegyiknek évenként, megkeresztelkedésüktől számítva, négy

forintot" adjanak a hagyatékból. Az ilyen megkeresztelkedett törökök között sok lehetett az olyan, aki voltaképpen kereszténynek született, mint azt Konstantin Mihály esete bizonyítja, mely nyilvánvalóan nem volt egyedülálló. 1430 körül, a szerbiai Osztrovicában született, 1455-ben Novo-Brdóban esett török fogságba és a janicsárok közé sorozták be, egy év múlva janicsárként vett részt a nándorfehérvári csatában. 1463-ban egy kis vár parancsnokaként Boszniában működött, a várat Mátyás király vette ostrom alá, hősünk feladta az erősséget, s fogolyként „dicsérte Istent, hogy tiszta lelkiismerettel és becsülettel térhetett vissza a keresztények közé". A töröktől való félelmét a boldogság nem oszlatta el, Magyarországról tovább vándorolt, lengyel nemesként írta meg memoárjait, Lengyelországban is halt meg. Amint a mohamedánok részére a megkeresztelkedés, a keresztény rab részére a mohamedán hitre történő áttérés jelentette a társadalomba való belépést, az elviselhetetlen rabszolgasorból való kikerülést. A keresztény álláspont szerint ez a legsúlyosabb bűn volt, s a renegát elvesztette az üdvözülés minden reményét, a halál után a pokol örök szenvedése várt rá. Mivel pedig a keresztény tanítás a túlvilági büntetést erősen hangsúlyozta, az áttérés lelkiismereti kérdést jelentett. György barát ennek a lelkiismereti kér-

désnek a szempontja szerint három csoportba osztotta a rabokat: 1. azokéra, akik hűek maradnak hitükhöz mindhalálig, 2. akik ingadoznak és 3. akik renegáttá lesznek. Könyve tulajdonképpen a második csoport vergődéséről szól, mert ő maga is ide tartozott. Ezzel kapcsolatban azonban lehetetlen észre nem venni azt a mélységes emberi részvétet, amelyet minden rab iránt érez, kivétel nélkül minden rab iránt, még azok iránt is, akik menekülésnek a mohamedán hitre térést választották. A mű legfőbb értéke, hogy bepillantást enged sok ezer szerencsétlen ember lelkivilágába és belső gyötrődésébe.

A kortárs olvasó – aki előtt ez a folyamat talán ismertebb volt, mint a ma történésze előtt – számtalan információt szerzett a Santa Maria sopra Minerva-kolostor lakójának kis könyvéből, olyanokat is, amelyek akkor még a friss szenzáció erejével hatottak. Azt, hogy a szultán hadseregének magvát az Orkhan szultán (1326–59) szervezte janicsár (új sereg) alkotta, már régen tudták, de az már új értesülés volt, hogy a janicsárokat a keresztényektől adó címén elvett gyerekekből egészítették ki. Ez az értesülés csak Janoi Bertalan domonkos rendi barát 1438. évi, már említett levelében szerepel, valószínűleg akkor valósította meg először a szultán. György barát nemcsak a gyerekadó

rendszerét adja meg (ötévenként szedik), hanem azt is megmondja, hogy csak a szultánnak közvetlenül alávetett területen hajtják be.

Hihetetlenül hangzik, de teljesen hiteles és 1480 körül teljesen új volt a keresztény rabokat szedő akindzsik harcmodorának és felkészülésének leírása. Ebben a részben, csakúgy, mint más katonai érdekű kérdésben, pl. a mozgósításában, szerzőnk a legnagyobb elismeréssel szól az ellenfélről. Ugyanez az elismerés csendül ki a vallási szertartások és a mindennapi élet egyszerűségéről írt soraiban.

Igen jellemzőek a könyv végén található történetek. A szultánnak a perai domonkosoknál tett látogatása valószínűleg igaz, s a történet legfontosabb pontja a szultánnak az a nyilatkozata, hogy hajlandó lenne keresztény püspököt adni alattvalóinak. II. Mohamedről van szó, Konstantinápoly és a Balkán nyugati részének meghódítójáról. A hódítások után a török birodalom olyan nagy létszámú keresztény alattvalót mondhatott magáénak, hogy az uralkodó érdeklődése a keresztény vallás felé fordult. Nem arról volt szó, hogy a szultán keresztény hitre térjen, hanem arról, hogy a növekvő keresztény „kisebbség" kérdésében tájékozódjék a politikai józanság szabályai szerint.

Tény az is, hogy II. Murád szultán (1421–1451) lemondott trónjáról és Magnesiába vo-

nult vissza. Ez 1443-ban történt, a visszavonulás azonban nem tartott sokáig, mert a várnai csatában (1444) már ismét ő állt a török sereg élén. Lemondásának története és II. Mohamed meggyilkolási kísérletének leírása még egy szempontból érdekes: a társadalom legalsó rétegének elképzeléseit és az ott közkézen forgó történeteket közvetíti olyan országból és olyan korból, amelyben és amelyből még nem rendelkezünk más forrásokkal.

Akár a török hadba vonulásáról, akár a „magas Porta" előtt bámészkodó és napon melegedő tömegről van szó, mindent György barát szemüvegén át látunk, úgy is mondhatjuk, hogy a feudális társadalmi rend jobb szerzetesi iskolájának növendékétől vesszük értesüléseinket. Ebből következik, hogy a fogalmak, amikkel operál, nem a török társadalmi rend fogalmai, onnan csak az elnevezéseket veszi át, a fogalmi kör a XV. századi Magyarországé. A korlátlan hatalommal rendelkező szultán ugyanúgy „király", mint a főpapok és főurak hatalmától korlátok közé szorított magyar uralkodó, a dervisek ugyanolyan „szerzetesek", mint a szerzőt Sebesen tanító domonkos barátok, s talán a legtalálóbb az imámra alkalmazott szava, a plébános, aki a katolikus egyházban több évszázados fejlődésen átment, határozott jogokkal rendelkező és ugyanilyen határozott kötelességekkel

sújtott lelkipásztor volt. A „királytól" a „plébánosig" alkalmazott fogalmak mutatják, milyen erős volt a feudális társadalmi rend tudata, mennyire nem volt a középkori ember arra beállítva, hogy valami más gondolatrendszert fogadjon el. Ez a jelenség legerősebben akkor nyilvánul meg szerzőnk leírásában, amikor a mohamedán papokról beszél. A keresztény papokat hosszú képzésnek vetették alá, ismerniük kellett a Bibliát, járatosnak kellett lenniük a szertartásokban. A mohamedán papok feladata nem a lelkipásztorkodás volt, a mohamedán kultusz pedig egyszerűbb, ezért a mohamedán papoknak elegendő volt a Koránt ismerniük. György barát azonban a keresztény papokat tartotta szem előtt, ezért elítélőleg ír a mohamedán papok képzetlenségéről, velük szemben is a keresztény vallás követelményeit állítja fel.

A magyar feudális társadalmi rend fogalomrendszerének használata nagy fontosságú bizonyítéka annak, hogy a középkori oktatás hatását nem szabad lebecsülnünk semmilyen téren, sem a magyar–török, sem az országon belüli ellentétek vizsgálata során.

***

György barát könyvének megjelenése után szinte három emberöltővel, 1544-ben látott napvilágot újabb könyv a török rabságról, a horvát

Gyurgyevics Bertalan tollából. A közben eltelt 65 év alatt az európai könyvkereskedelem a törökkel kapcsolatos irodalom egész tömegét hozta létre. *C. Göllner* gyűjtötte össze az 1501–1550 közötti törökökre vonatkozólag megjelent nyomtatványokat, Gyurgyevics munkája a 829. sorszámot viseli.

A XV. század második felében – mint láttuk – az érdeklődés már differenciálódott, más volt az egyház teológiai, más a politikusok és ismét más a polgárság, a kor „művelt nagyközönségének" érdeklődése. Az 1480–1544 közötti időszakban a legnagyobb munkát a politikusok adták a nyomdászoknak. Az európai hatalmak törökellenes összefogásával, a bajba került kelet- és közép-európai országok – köztük most már Magyarország – segélykéréseivel kapcsolatban szinte szakadatlanul és eredménytelenül tárgyalások folytak, melyeken a követek és megbízottak felemelő gondolatokat tartalmazó, a humanizmusban megújult latin nyelven szónokoltak. Ezeket a beszédeket általában kiadták, s ezek alkotják a XVI. század első felének egyik, törökkel kapcsolatos irodalmi műfaját. A törökök megismeréséhez ez a műfaj nem sokban járult hozzá, többet hoztak a magas portához küldött követségek tagjainak megfigyelései és jelentéseinek könyvformában megjelent részletei. Magyar követ, II. Ulászló diplomatája, a dalmata

Felix Petanzio nyitotta meg a sort 1522-ben Bécsben megjelent munkájával, amely a gyakorlati katonai célt azzal akarta szolgálni, hogy részletesen leírta a török birodalomba vezető hadi utakat. A sort Mohács után 1530-ban a német birodalmi követség latin tolmácsa, a horvát *Kuripečić Benedek,* majd 1533-ban az ugyancsak képviselőként működő olasz *Benedetto Ramberti* folytatta. Mindketten elsősorban a szultán udvarára, az ott dívó követfogadás és tárgyalási mód megírására vetettek súlyt, de Kuripečić 1531-ben megírt könyvének célja az volt, hogy a törökök hatalmát megismertesse a németekkel, Ramberti pedig munkája egy részét a török állam kormányzásának szentelte.

A XVI. század első fele elsősorban mégsem a diplomáciai tárgyalások, hanem a török terjeszkedés korszaka volt, ezért nagyszámú nyomtatvány foglalkozott a harcokkal is. Nemcsak a régebbi leírásokat elevenítették fel, köztük a lengyel földön élő Callimachusnak a várnai csatáról szóló leírását, hanem nagy figyelmet szenteltek Rhodos elestének (1522), a mohácsi csatának (1526) és Bécs első ostromának (1529) is. Az ilyen jellegű, sokszor szemtanúktól származó tudósítások egyformán szolgálták az újságok tudósító munkáját és a török harcmodor megismerését célzó katonai információgyűjtést is.

Érdekes módon a sok száz nyomtatvány közül

szinte egy sem foglalkozott behatóan a török rabsággal, ezen a téren György barát maradt az egyetlen forrás Gyurgyevics felléptéig. Az itt magyar fordításban közreadott munkája tulajdonképpen két külön könyv összeolvasztása: a keresztény rabok és a török hatalom alatt élő keresztények sorsáról és a török szokásokról szólóé. Mindkettő Antwerpenben jelent meg először latin nyelven 1544-ben (de két különböző kiadónál), mindkettő néhány éven belül több kiadást ért meg, nemcsak latinul, hanem franciául, németül és olaszul, sőt a véletlen folytán dánul is. A XVI. század folyamán megjelent kiadások száma hetven, s kétségtelen népszerűségüket az bizonyítja, hogy 1552-ben Rómában, 1560-ban Wittenbergben ezek és későbbi munkái gyűjteményes kiadást értek el.

Életrajza regényes. Szalkai László prímás és kancellár kíséretéhez tartozott, de maga nem volt egyházi ember. Szalkai a mohácsi csatában esett el, Gyurgyevics török fogságba került és ott tizenhárom esztendőt töltött el. A rabok szokásos sorsát élte végig, volt a török sereg tagja, megróbált szökni, mígnem végül Jeruzsálembe vetődött, ott ferencesek segítették hajóra, amivel Spanyolországban ért partot. Innen a németalföldi tartományokba érkezett, ahol akkor már szerencséjére Mária királyné (II. Lajos özvegye) kormányzott bátyja, V. Károly császár nevében.

Mária környezetében magyarok is voltak, többek között Oláh Miklós, akit Gyurgyevics talán korábbról ismert, s aki bevezette a németalföldi humanisták körébe. Mária udvarában írta meg itt közölt fő munkáját. Egy évvel később egy állítólagos török jóslatot közölt, amelynek lényege, hogy a törökök sok győzelem ellenére végül is vereséget szenvednek majd. A törökül jól tudó Gyurgyevics a fordításban a szöveget félreértette és a *Kenzul almai* (piros alma) nevű várost Konstantinápolynak fordította, holott az Rómát jelentette. Így a jóslat a fordításban a keresztényekre sokkal előnyösebbé vált, mint az eredeti. Konstantinápoly már majdnem egy évszázada (1453–1545) török kézen volt, a törökök végső veresége sem várathatott soká magára. Az eredeti szerint azonban a végső vereségnek csak akkor kellett volna bekövetkeznie, ha a szultán már Rómát is uralma alá hajtja. Gyurgyevics hamarosan elhagyta Németalföldet, Wittenbergbe, majd onnan Bécsbe ment, ahol 1547-ben a jóslat második kiadásban jelent meg. Gyurgyeviccsel még ebben az esztendőben Váradon találkozunk, ahol pünkösd vasárnapján hitvitát folytatott egy dervissel. Valószínűleg a dalmát származású Verancsics Antallal került vissza az ország nyugati részére, ahol Ritoók Zsigmondné kutatása szerint 1550–1551-ben a Nádasdy Tamás udvarában nevelkedő nemesifjak

tanítója volt. 1551-ben Bécsen át Rómába ment, ahol 1566-ban műveiből új kiadást készített. Ez az utolsó hírünk róla.

A török rabságban szenvedőknek György barát vallási téren, lelkiismereti kérdésekben igyekezett tanácsot adni, Gyurgyevics „kis könyvecskéje" ennek éppen ellenkezőjére törekedett, majdnem azt mondhatnánk, hogy gyakorlati vezetőt írt a fogságba jutottak részére. Ismertette szállításuk körülményeit, hogyan adják el őket, milyen esélyeik vannak, aszerint, hogy otthon milyen foglalkozást űztek. Nyilván ő is „tétlenségben élt" Szalkai prímás környezetében, így aztán nem sok becsülete lehetett a rabszolgapiacon. A mohamedán vallással, a török államrendszerrel szemben Gyurgyevics ugyanolyan elutasító, talán még elutasítóbb, mint György barát, ezért fel sem merül benne az áttérés gondolata, csak a másik út marad számára nyitva: a szökés, amiben megint teljesen gyakorlati tanácsokat ad.

A könyvecske második részében három fejezetre osztotta mondanivalóját: a vallásról, a hadseregről és az iparról, illetve a földművelésről szól. Ezek a fejezetek is gyakorlati útmutató jellegűek, a gyors tájékozódást szolgálják. A vallásról szóló részben újat már nem tud meg az, aki György barát könyvét olvasta, legfeljebb a török idézetek pontosabbak Gyurgyevicsnél.

A hadseregről szóló rész is általánosságban mozog. Ezen a téren Gyurgyevics nem volt, de nem is lehetett úttörő, a politikusok érdeklődését korábban felébresztették, így nem csodálható, hogy már 1473–1481 között egy ismeretlen görög szerző megírta a Porta tisztségviselőinek és a hadseregnek „rendjét", amelyben számszerű adatokat is közölt az egyes csapattestek nagyságáról és zsoldjáról. Emlékirataiban a már idézett Konstantin Mihály is kitért ezekre az adatokra.

Ha irodalmi munkássága szerint akarjuk osztályozni György barátot és Gyurgyevics Bertalant, akkor azt kell mondanunk, hogy az előbbi a középkori, az utóbbi a humanista ember megtestesítője. György barát, amint láttuk, a feudalizmus fogalmaival közelítette meg a török társadalmi rendet, s elsősorban annak ideológiai alapjával, a vallással foglalkozott. Gyurgyevics már sokkal kevesebb feudális fogalmat használ, ehelyett segítségül hívja az ókori, rabszolgatartó társadalomról éppen a humanizmus hatására közkeletűvé vált fogalmakat, nemegyszer hivatkozik a régi rómaiakra. A formai elemekben is megnyilvánul a különbség: György barát idézetei az új-, Gyurgyevicséi az ószövetségből valók.

A humanista ember elfogulatlanabb, kritikusabb szellemén kívül a török vallásról és hadseregről szóló részekben Gyurgyevics személyes

sorsa is megnyilvánul. Gazdája, Szalkai László kancellár az ország kormányzatának és igazgatásának hivatott vezetője volt. Ha nem tudunk is róla, hogy Gyurgyevics a kancelláriában dolgozott volna, nem hihetjük azt sem, hogy kormányzati kérdésekben ne szerzett volna kisebb-nagyobb jártasságot. Könyvének második része és főképpen a török hadsereg szervezetéről közölt értesülései a kormányzatban szerzett ismeretei alapján íródtak. A kormányzat emberének éles megfigyelőképessége és logikája leginkább talán abban a részben nyilvánul meg, ahol a keresztény vallás eltűnését írja le. Szervezetet akart leírni, s ha az ellenfél fegyelme iránti tiszteletét nem tudta is mindig elnyomni, igyekezett olyan tárgyilagos lenni, mint amilyen egyáltalán lehetett. Magyarország kancellárjának kíséretében került fogságba, Európa hatalmasai, leendő katonái és esetleges hadifoglyai számára a kancellária embere tett jelentést és nyújtott tájékoztatást majd húsz évvel később.

Életpályája során szerzett és a rabságban keserves tapasztalatokkal bővített észleléseiből logikusan következik a török uralma alatt élő keresztény alattvalók nevében V. Károly császárhoz írt felhívása. Szinte mindaz megnyilvánul benne, amit Gyurgyevics életéről tudunk: a humanista értelmiségi, aki Európa leghatalmasabb emberének mer írni, Európa császárjá-

hoz, mert hisz a keresztény Európa egységében, hisz saját képességében, amelynek segítségével megismerte a török hatalom szervezetét, mert meggyőződése, hogy a török sereg sem verhetetlen.

Teljesen egyéni vonása Gyurgyevicsnek rendkívüli nyelvérzéke. György barát könyvében a török mondatok, sőt az egyes szavak is olyan eltorzult formában maradtak fenn, hogy nem egy közülük megfejthetetlen. Gyurgyevics mondatai és szavai egyértelműek, helyesek. S hogy valóban alaposan megtanult törökül, azt az 1547-i váradi hitvitája bizonyította ékesen, amely török nyelven folyt.

***

A két munka keletkezési körülményeinek, szerzőik életútjának rövid ismertetése után a közreadó úgy érzi, hogy még egy kérdésre kell választ adnia: miért tartotta szükségesnek a két könyv lefordítását és megjelentetését?

Történettudományunk kitűzött és elismert célja a nép múltjának feltárása és megismertetése. A források ezzel a törekvéssel ellentétesek, mert a XV–XVI. század oklevelei a nagy hatalommal és birtokokkal rendelkezők érdekeinek védelmét voltak hivatva szolgálni, a levelek túlnyomó többsége is ebből a körből származik. Tegyük hozzá, hogy a tudományos kutatás célja és a

rendelkezésre álló forrásanyag ellentétessége annál nagyobb, mennél korábbi időkre nyúlunk vissza. Az itt közölt két munka azoknak az embereknek sorsát világítja meg, akiknek húsába vágott a török háború, akik mit sem tudtak a korabeli „világpolitikai" helyzetről, mégis viselték annak minden, Magyarországra háruló terhét. S ez a későbbi időkhöz, az 1526–1683 közötti korszakhoz képest még csak szerény kezdet volt, mert Mohács előtt a török ritkán lépte át a Dráva vonalát, betörései még egyszer sem jutottak Nagyváradon túl, Mohács után viszont az ország több mint kétharmadát fenyegette ez a veszedelem. Ennek tulajdonítható, hogy bár a törökről Európa írói sok ismeretet hordtak össze a XV–XVI. században, de a török rabságról – Schiltberger kivételével – csak ketten írtak. Mindketten a XV. századi Magyarországról származtak, ahol olyan sokan lettek a rabság kimondhatatlan nyomorúságának áldozatává.

Fl. BANFI: Fra Giorgio di Settecastelli O.P. detto Georgius de Hungaria. In: *Memorie Domenicae* 3/1939. 130–142., 202–210.

B. CAPESIUS: Die Persönlichkeit und das Leben des Ungenannten Mühlbachers. In: *Deutsche Forschung im Südosten* 2/1943. 576–599.

C. GÖLLNER: Der „Tractatus de ritu et moribus Turcorum" des Ungenannten Mühlbachers. In: *Deutsche Forschung im Südosten* 2/1943. 600–634.

J. A. B. PALMER: Fr. Georgius de Hungaria O. P., and the Tractatus de moribus, conditionibus et nequicia Turcorum. In: *Bulletin of the John Rynalds Library Manchaster* 34/1951. 44–68.

Th. STREITFELD: Wer war der Autor des „Tractatus de ritu et moribus Turcorum"? In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 16/1973. 26–36.

C. GÖLLNER: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des VI Jahrhunderts,* 1501–1550. Bucuresti–Berlin 1961.

A képeket az Országos Széchényi Könyvtár alábbi nyomtatványaiból vettük: Inc. 846., Apponyi H. 1726., Apponyi 233., RMK III. 341. és 368. Itt köszönöm meg Hegyi Klárának a jegyzetelés során nyújtott segítségét.

Jegyzetek

9. old. *Zsigmond római császár halálakor* – Zsigmond magyar király és német-római császár 1437. december 9-én halt meg, fiúutód nélkül. A kérdéses török hadjáratot 1438. év nyarán a török krónikák szerint Murád szultán, a valóságban Ali bég vezette.

10. old. *a „hét várnak"* – Erdély német nevének, *Siebenbürgennek* szó szerinti fordítása.

Sebes, németül Müllenbach – a későbbi Szászsebes (ma Şebişul Săsesc) Gyulafehérvártól délre fekszik. A városban a domonkos rendnek volt kolostora és iskolája.

A valah vajda – Vlád Drakul a betöréskor Ali bég szövetségese és török vazallus volt.

12. old. *Adrianopolis* – Drinápoly (ma Edirne) Törökországban, a Marica völgyében fekszik, 1365 óta a török szultán székhelye.

13. old. *V. Bonifác pápa és Heraclius császár idején* – V. Bonifác pápa 619–625, Herakliosz kelet-római császár 610–641 között uralkodott, az ő idejükre esik a vallásalapító Mohamed fellépése (623).

IV. Leó pápa és Lajos császár uralko-

dásakor – ez az uralkodási évkör már nem vág össze az események tényleges menetével. Egy szaracén (afrikai arab) sereg 846 augusztusában szállt partra a Tiberis torkolatánál, onnan támadta meg Rómát. A várost nem tudták elfoglalni, de a városon kívül fekvő Vatikánt teljesen feldúlták, az apostolok és a pápák sírját felforgatták és az ott öt évszázad óta felhalmozott kincseket elhordták. Ekkor II. Sergius (844–847) volt a római pápa, IV. Leó (847–855) az ő utóda. Német Lajos német-római király 843–876 között uralkodott, de nem volt császár.

14. old. *az egész országot . . . megszerezze* – a türk törzsek a XI. században Szeldzsuk uralkodása alatt vették fel a mohamedán vallást. Szeldzsuk utódai Bokharából kiindulva fokozatosan terjesztették ki hatalmukat nyugat (Kisázsia) és dél (Irán) felé, országuk a szeldzsuk birodalom. Melik uralkodó (1063–1072) halála után a birodalom egysége megszűnt. A végső lökést a szeldzsuk birodalom bukásához az itt „nagy szultánnak" nevezett Baibars egyiptomi mameluk szultán 1277. évi (és nem az 1280-as években) megindított támadá-

sa okozta. Baibars elfoglalta Kisázsiát. A támadást követően (és ez már valójában is az 1280-as évekre esik) a szeldzsuk birodalom területén kis fejedelemségek alakultak ki. A felsorolt nevek nagyrészt ilyen hatalmakat jelölnek, ezeknek egymás elleni harcából az oszmán törzs került ki győztesen. Valószínűleg a mágikus hetes szám miatt sorolták fel éppen ezt a hetet.
Othman bég – Oszman fejedelem (1288–1326), a róla elnevezett oszmán török törzs feje volt, aki 1299-ben felvette a szultán címet.
Ermen bég – a kifejezés megfejthetetlen, mert az *ermen* szó örményt jelent, az örmények azonban nem tartoztak a szeldzsuk birodalomhoz. Palmer azt gyanítja, hogy az *ermen* sajtóhiba *Ertena* helyett, amely szintén kisebb fejedelemség volt.
Germen bég – *Germian*, egy Kisázsiában élő török törzs, és – egy XIV. századi forrás szerint – Alisar fiának, Germiannak, róla pedig az általa alapított és Kiutahia központtal kormányzó szeldzsuk dinasztiának a neve.
Csarhan bég – *Sarukban*, az anatóliai

Magnesia városában a XIV. század elején székelő szeldzsuk dinasztia őse.

Andin bég – Aidin, amely nevét a hatalmat gyakorló Aydin emírtől vette, egy szeldzsuk fejedelemség központja volt.

Karaman bég – a leghatalmasabb dinasztia a Karamantól származó. A XIII. században, a szeldzsuk birodalom összeomlása után, a mongolokkal folyó harcokban tett szert függetlenségre, s hosszú ideig az oszmán törökök legveszedelmesebb vetélytársa volt.

16. old. *a nagy tatár fejedelem egyszer legyőzte őt* – az Európában szakadatlanul győzelmet arató török sereget 1402. július 20-án Ankaránál a kelet felől támadó mongol uralkodó, Timur verte meg. A vereség olyan megsemmisítő volt, hogy még a szultán is mongol fogságba került.

othmaneli . . . – a török *eli* képző jelentése: országa, földje, pl. *Sarukhan + eli = sarukhaneli.* A karamanli szóban valószínűleg a *li* képző (-s) található, és ugyanolyan képzés, mint az *oszmán-oszmanli.*

19. old. *A Jelenések könyvének 13. részéből* – „Azután láték más fenevadat feljőni a

földből, akinek két szarva vala, a Bárányéhoz hasonló, de úgy szól vala, mint a sárkány." (Jel. 13, 11.)

21. old. *Joakim apát* – *Joákim,* Fiore apátja. Valószínűleg egy keresztes hadjáratban való részvétele után lépett be a cisztercita rendbe. Előbb a corazzói monostor apátja, majd 1192-ben lemondott tisztségéről, kilépett a rendből, és Fiore vadonában igen szigorú szerzetesrendházat alapított, ennek apátjaként halt meg 1202-ben. Bibliamagyarázatai közül különösen a Jelenések könyvéről írott volt maradandó hatású. Bibliamagyarázataiból következtette ki (az ó- és újszövetséghez képest) harmadik, „örök szövetség" bekövetkezését. Írásainak néhány mondatát 1215-ben a laterání zsinat cenzúrázta, mivel ellenkezett a Szentháromság tanával, de sem írásait általában, sem személyét nem ítélte el. Hatása igen jelentős maradt, György barát egyik 1514. évi kiadásához, amely az ő munkáján kívül Riccoldo de Monte Croce Korán-cáfolatát is tartalmazta, Joákim apátnak egy beszédét is hozzákapcsolták.

22. old. *„Ne féljetek..."* – Máté 10, 28.

25. old. *az első fenevadat úgy írják le* – „És

láték egy fenevadat feljőni a tengerből, amelynek hét feje és tíz szarva vala, és az ő szarvain tíz korona, és az ő fejein a káromlásnak neve." (Jel. 13, 1.)

28. old. *szimónia* – szó szerint szentségárulás. A középkori kánonjog szerint egyházi és lelki javaknak anyagi előnyökért (pénzért, pártfogásért vagy szolgáltatásokért) történő megszerzése.

29. old. *„megmondom néktek..."* – Lukács 12, 5.

42. old. *janicsár* – *penicseri* (szó szerint *jeni* + *cseri* = új sereg, a *cseri* szónak és a magyar *sereg* szónak a töve azonos). Orkhán szultán (1326–1359) szervezte meg ezt a szultán személyes parancsnoksága alatt álló, csak az ő vezérlete alatt hadba vonuló, állandó zsoldos sereget. Eleinte törökökből, később az adóként elvitt keresztény gyerekekből állt, akiket korábban Kisázsiában török családoknál, később már Konstantinápolyban, Drinápolyban és Gallipoliban laktanyákban neveltek, és 18–20 éves korukban osztottak be a harcosok közé. *Janoi Bertalan* alább idézett levele alapján a történészek egy része azt vallja, hogy a gyerekadót 1438-ban II. Murád szultán vezette be, másik része

szerint csak felújította a régi, XIV. századi szokást. A janicsárok száma kezdetben 1000 fő volt, de már a XV. század derekán 5000 lehetett. A hadrendben a szultán előtt volt a helyük, a csata menetébe csak akkor avatkoztak bele, ha a sereg többi részét szétverték.

csolaklar – *szolaklar* a *szolak* szó többes száma. A szó jelentése: balog, balkezes. A szultán íjjal fölfegyverzett gyalogos testőrsége volt. Mindig ők kísérték a szultánt, ha gyalog ment, és a palota kapuja előtt vagy az uralkodó sátra körül foglaltak helyet. Számuk eleinte 80 volt, de gyorsan emelkedett, II. Bajazid (1481–1512) uralkodása alatt már 2–400 között mozgott.

a lengyel királlyal vívott – a várnai csata, 1444. november 10-én I. Ulászló magyar és lengyel király és II. Murád csapatai között. A csata folyamán a 20 000 főnyi, Hunyadi János vezette keresztény seregnek valóban sikerült a 100 000 főnyi török sereget szétszórnia, egyedül a cölöpök közé zárkózott janicsárok álltak helyt. I. Ulászló Hunyadi kérése ellenére ezeket támadta meg. A támadás nem sikerült, a király el-

esett, s ez eldöntötte a csata kimenetelét.

44. old. *Beglerbégnek* – a szó jelentése: a bégek bégje, eredetileg a hadsereg parancsnokát jelentette. I. Murád szultán uralkodása idején lett először beglerbég a *ruméliai* (európai) terület kormányzója, egyben a szandzsák bégek segítségével a szpáhikat ellenőrző és őket háborúba vezető helytartó. I. Mohamed (1402–1421) idejében hallunk először az ázsiai részeket kormányzó *anatóliai* beglerbégről. A nyugat felé vezetett hadjáratokban a ruméliai, a kelet felé vezetettekben az anatóliai beglerbég serege alkotta a menetoszlop élcsapatát, egyben az elsőnek csatába bocsátkozó csapattestet.

45. old. *„Akkor a mi urunk..."* – Ismeretlen szerzőtől származó idézet.

46. old. *„Mely nagyok..."* – Zsolt. 92, 6–9.

50. old. *A perai barátok* – Konstantinápoly külvárosában, Perában volt már a bizánci császárság idején a külföldiek intézményeinek, elsősorban az olasz városállamok (Genova, Velence) konzuljainak székhelye. A lelkipásztori teendők ellátására ugyanitt a domonkos rend kolostort alapított, amely műkö-

dését Konstantinápoly eleste (1453) után is folytatta.

52. old. *tschumup* – *dzsumup*, jelentése: magömléstől tisztátalanná vált.

54. old. *Chio* – nem tudjuk pontosan, melyik városról van szó. A legkézenfekvőbb Chios szigete lenne, ez azonban csak a XVI. században került török kézre, így György barát 1480 előtt nem járhatott ott török rabként.

55. old. *bathmag* – *basmak*, papucs, szandál.

58. old. *csubasi* – *szubasi*. Eredeti értelme: a seregek vezére. Az oszmán töröknél eleinte a városok vezetőit jelölték ezzel a szóval, később az alparancsnokokat, akiknek feladata tímárbirtokkal rendelkező lovasok (szpáhik) feletti felügyelet volt. Ennek következtében a szpáhik parancsnokaiként vonultak hadba és maguk is tímárbirtokkal rendelkeztek.

csorbasi – *cseribasi*. A tímárbirtokosok legalacsonyabb rangú tisztjei.

czingeri – megfejthetetlen szó.

cseribor – *dzserebor*, megfejthetetlen szó.

60. old. *kebni* – *kabin* vagy *kebin*, jelentése: hozomány.

61. old. *az asszony feje a férfi* – idézet Pál

apostoltól: „az asszonynak feje pedig a férfiú". 1 Kor. 11, 3.

63. old. *„...valaki asszonyra tekint..."* – Máté 5, 28.

„férjed pedig uralkodik terajtad" – 1 Mózes 3, 16.

66. old. *layl lala hil lallach...* – helyesen *laylach il allach* = *La ilaha illa Allah.* A mondat szó szerinti fordítása: „Nincs más Isten, csak Allah, és Mohamed Allah prófétája." A fordításban György barát a mondatot megváltoztatta, részben azért, hogy a következő magyarázat helytálló maradjon.

67. old. *tefrit* – *tevrat* vagy *tevrit,* a tóra. A zsidók szent könyve (szó szerint: tanítás), amely Mózes öt könyvét tartalmazza, innen görög neve: *pentateuchus* (öt részből álló).

Dait – *Daud,* Dávid.

czabur – *zubur,* zsoltárok, itt a bibliai Zsoltárok könyve.

Yesse – *Isa,* Jézus.

ingil – *indzsil,* evangélium.

68. old. *Alkorán* – *Al Korán.* A mohamedánok szent könyve, mely felfogásuk szerint Allahnál öröktől fogva megvolt, az ő engedélyével és sugalmazására Mohamed próféta írta le arab nyelven. Nem

egyetlen, egységes fogalmazás és szerkesztés, 114 részében (szura) Mohamed életének különböző szakaszában keletkezett csoportok különböztethetők meg, s csak a próféta halála után Othmar kalifa készíttette el a később használt kanonizált változatot. Tartalma és stílusa is változatos, igen sok zsidó, keresztény és a mohamedanizmust megelőző arab vallásos elemet foglal magában. Magyarázata a mohamedán teológiai tevékenység tekintélyes részét alkotta.

erket – *rekat*, a mohamedánoknál az ima alatt előírt testmozgások, az ima egyik szakasza.

czalamat – *szalat* (többes száma *szalavat*), ima, Mohamed vallásában igen fontos helyet foglalt el, az iszlám egyik „oszlopa". Kezdettől fogva igen nagy közösségformáló ereje volt, annak ellenére, hogy nem volt kötelező az imákat a mecsetben az imám vezetése alatt elmondani. Kezdetben naponta kettő (a nap elején és végén) volt az imák száma, aztán három (a nap közepén). A napi öt ima még a VII. század végére alakult ki vagy duplázás következtében, vagy perzsa hatásra.

69. old. *enemesgit* – *meszdzsid,* mecset.
70. old. *czoagirmeg* – megfejthetetlen kifejezés.
tachrit – *taharet,* rituális mosakodás.
amptas vagy abdas – *abdeszt,* rituális mosakodás.
72. old. *baaram glutioczong* – *bajrami kutlu obsun,* „kellemes ünnepeket!"
Mekkának nevezett helyen – az Arábiából a Vörös-tengerhez vezető több fontos kereskedelmi út csomópontjában fekvő város, a mohamedán vallás központja. A mohamedánok ima közben Mekka felé fordulnak. A Koránban (3, 91) Mohamed minden felnőtt férfi és nő kötelességévé tette, hogy életében egyszer Mekkába zarándokoljon. A zarándoklatot az erre a célra készült fehér ruhában kellett megtenni, a városba érve részt kellett venni a szertartásokon (pl. a Kaaba körüljárása, prédikáció meghallgatása, több szent hely meglátogatása, ivás a Zemzam-kútból stb.). A zarándoklatot hadzsnak, a zarándoklat kötelességét teljesítőket hadzsinak nevezték. A zarándoklat kezdettől fogva kereskedelmi tevékenységgel kapcsolódott össze (a város már korábban jelentős kereskedelmi központ volt).

73\. old. *batschilar* – *badzsilar*, a *badzsi* szó többes száma.

czeuuenczerey – *kervanszeraj*, karavánszeráj.

ymarat – *imaret*, szegényház, közszállás.

mimetschum – megfejthetetlen szó.

umderis – megfejthetetlen szó.

74\. old. *talisman* – *demismend*, írástudó, tudós. A szó az európai nyelvekbe *talizmán*ként ment át, olyan tárgyat jelent, amely megóvja viselőjét a bajtól.

kalifa – eredetileg *khalifat rasul Allah*, azaz Isten küldöttének utóda, de hamarosan kisebb tisztségekre is alkalmazták ezt az elnevezést.

75\. old. *Szent Ágoston* – Ágoston püspöknek (született 354-ben, meghalt 430-ban), a legnagyobb nyugati egyházatyának a középkorban óriási hatást kifejtő műve a *De civitate Dei* (Az Isten országáról), amely a feudalizmus államelméletének is alapja.

76\.old. *czamutlar* – megfejthetetlen szó.

77\. old. *dervisler* – a *dervis* szó többes száma, dervisek. A szó eredete ismeretlen, az egyik megfejtés szerint ajtóról ajtóra járó koldust jelent. A dervis vallásos társulás tagja, az iszlámon belül ez az

egyetlen szervezett megnyilvánulása a vallási életnek. Eleinte egy-egy szentként tisztelt tanító körüli csoportosulást alkottak, szervezetük csak a XII. században alakult ki. Úgy hitték, hogy Gábriel arkangyalon és Mohamed prófétán át összefüggő lánc köt minden egyes dervist Allahhoz, s így a vallás lényegét fejezik ki. Felfogásuk és vallási gyakorlatuk általában eltér Mohamed tanaitól. Nagy szerepet játszik benne az emocionális elem. Igen korán eltérő elméleti alapon álló és gyakorlati rituáléval rendelkező társulások, mondhatnánk, rendek alakultak ki közöttük.

78. old. *tekije* – *tekke,* rendház.
nefesogli – *nefes oglu,* a lélek fiai.

79. old. *machia* – megfejthetetlen szó.
czamach – *szema* vagy *szemáet,* a dervisek vallásos tánca.

81. old. *miként az Üdvözítő mondotta* – „. . . mert gyümölcséről ismerik meg a fát". Az idézet nem Máté evangéliumának 7. részében található, hanem Máté 12, 33.

84. old. *Sedichaschi* – ismeretlen.
Hatschi Pettesch – *Hadzsi Bektas,* szentként tisztelt legendás alak, aki a

XIII. században élt, és akit a dervisek egyik rendje (az ún. bektasi dervisek) alapítójuknak tartottak. Az anyakolostor Hadzsi Bektas sírja felett épült (Kaysarije mellett). A rend a XV. század elején alakult ki Anatólia déli részén. Felfogásában és vallási gyakorlatában sok iszlám előtti (zsidó, arab és siita), de főképpen keresztény elemet tartott meg (a rendtagok a felvételkor bort, kenyeret és sajtot adtak a jelöltnek, gyóntak, ismerték a nőtlenséget és ennek jeléül fülbevalót hordtak stb.) és eretnek nézeteket vallott. Valószínűleg a keresztény elemek átvételének tulajdonítható, hogy a rend főképpen keresztények által lakott vidéken (Anatóliában és Albániában) terjedt el. A janicsárok (mint eredetileg keresztény gyermekek) és a bektasi dervisek kapcsolata (a janicsárok tábori lelkészei voltak) is részben erre vezethető vissza. – György barát megjegyzése Hadzsi Bektas tiszteletének egyik korai feljegyzése.

Asik pasa... Aliyan pasa... Sejk pasa... Boivelmirtschin... Brcsan pasa – ismeretlen személyek, akiknek segítő szentként való tisztelete nem ta-

gadható, de létezésük sem bizonyítható.

86. old. *Chidirelles* – ismeretlen.

88. old. *Bursza – Brussza.* Város Kisázsia nyugati partvidékén, a Márvány-tengertől 30 km-re keletre. Oszman szultán foglalta el 1326-ban, ettől kezdve 1365-ig a török birodalom székhelye volt. Itt temették el a már többször említett II. Murád szultánt is az általa alapított Muradije mecset mellett.

94. old. *„Közülünk váltak ki . . .”* – 1 János 2, 19.

„Kicsoda szakaszt el . . .” – Rom. 8, 35.

99. old. *Szent Vincéről* – Ferrar Vince spanyol dominikánus (szül. 1350. körül Valenciában). 17 éves korában lépett a rendbe, ott előbb tanítással, majd prédikálással foglalkozott. A nagy nyugati egyházszakadásban először az avignoni ág (VII. Kelemen és XIII. Benedek) mellett foglalt állást, később Zsigmond magyar király és német-római császár tárgyalásainak hatására elhagyta jelöltjét. Prédikációi igen nagy tömeget vonzottak, elsősorban spanyol és francia területen. A spanyol zsidóüldözésben nem vett részt, de több zsidót térített át.

Mohamedánok térítéséről nincs tudomásunk.

119. old. *haymayly* – *hamail*, értelme talizmán. Valószínűleg olyan papírlapról van szó, amelyre a Koránnak valamelyik különösen hatásos versét írták fel, a harcosok ezt maguknál hordták, abban a hitben, hogy sebezhetetlenséget biztosít.

121. old. *rah matallah* – *rahmet Allahi*. Jelentése: az Isten kegyelme, isteni kegyelem.
czofilar – a *szufi* szó többes száma. A mohamedán valláson belül a miszticizmus képviselői, akiknek felfogása szerint az üdvözülés szempontjából a szándéknak volt döntő szerepe.

122. old. *parketallah* – megfejthetetlen kifejezés.
estiber embiber – megfejthetetlen kifejezés.
horife – *hurife*, egy , a XIV. század végén alapított siita alapokon álló mohamedán szekta. Felfogása szerint a világ örök, de ciklikus változásokon megy át. Isten az emberben (főképpen az emberi arcban) nyilvánul meg. Tanaiban nagy szerepet játszott a számmisztika.

129. old. *IV. Sixtus pápa* – 1471–1484, a reneszánsz pápák között minden szempontból a legkiemelkedőbb, a sixtusi kápolna építtetője, a nepotizmus bevezetője.

Kormányzásának idejére esett Otranto elfoglalása. A György barát által említett török foglyok vagy ekkor, vagy Mátyás király valamelyik hadvezérének akciója során estek fogságba és kerültek Rómába.

130. old. *Murat bég* – II. Murád szultán (1421–1451). Az itt elmondott események egy része történeti igazság. 1444 júliusában a miszticizmusra hajlamos, békeszerető szultán 10 évre szóló békét kötött I. Ulászló magyar királlyal Szegeden, s a béke megkötése után lemondott, Magnesiába vonult vissza. Még ez év szeptemberében a magyar sereg útra kelése szólította vissza, de a várnai csata (1444. november 10.) után ismét lemondott. Másodszor 1445-ben egy janicsárfelkelés miatt a nagyvezér kérésére foglalta el újra a trónt és 1451-ben bekövetkezett haláláig uralkodott.

144. old. *„Ti engem így hívtok...”* – János 13, 13.
„Mindazt, amit...” – János 15, 15.

152. old. *V. Károly* – német-római császár (1519–1556). Kora ifjúságától kezdve a császárságnak mint az egyetemes kereszténység politikai rendszerének hely-

reállítása és a reformáció által okozott vallási szakadás megszüntetése volt a célja. 1544–1545-ben, amikor Gyurgyevics könyvét írta, háborúban állt a francia királlyal (ezt az 1544-ben Crépyben kötött béke zárta le), majd 1545 végén fegyverszünetet kötött a törökkel, hogy szabad kezet nyerjen a német tartományokban.

153. old. *Hetven év óta* – nem egészen világos, hogy mire céloz Gyurgyevics. Ha a hetven évet a mohácsi csatától számítjuk (1526), amikor a szerző rabságba került, a nándorfehérvári győzelemre kell gondolnunk (1456). Ha könyve írásának időpontjából indulunk ki, Sabác várának megvétele valószínűleg az utolsó győzelem.

155. old. *mancipium* – törvényesen vett tulajdon.

156. old. *sarai* – szeráj

akcse – török ezüstpénz, 0,65–1,10 gramm ezüsttartalommal verték, a korabeli magyar aprópénznek, a dénárnak kétszeresét érte.

163. old. *Hellespontus* – a mai Dardanellák klasszikus görög neve. Az Európa és Kisázsia közötti 65 km hosszú, 1–7 km széles szoros a Márvány-tengert köti

össze az Égei-tengerrel, és viszonylag erős, délnyugati irányú áramlása van.
Sestos és Abydos – a Dardanellák legkeskenyebb részén egymással szemben fekvő két ókori település neve, Sestos az európai, Abydos a kisázsiai parton. Jelentőségük már az ókorban igen nagy volt, Xerxes perzsa király i. e. 480-ban hajóhíddal kötötte össze a két partot, és azon kelt át a görög területek megtámadására. Ugyanitt kelt át Nagy Sándor i. e. 334-ben Kisázsiába. A törökök is itt érték 1354-ben európai szárazföldre.
Bogazassar – *Bogaz hiszari.* A *bogaz* = szoros, tengerszoros, és a *hiszar* = őr, őrző szó összetétele. Ilyen helységet nem ismerünk, igaz azonban, hogy a törökök az átkelés védelmére két erősséget emeltek, az európai parton *Rumili hiszart* II. Mohamed emelte 1452-ben Konstantinápoly ostroma alkalmával, a kisázsiai parton levő *Anadolu hiszart* I. Bajazid (1389–1403) egy Jupiter-templom romjain építtette fel.
165. old. *Compostella* – *Santiago de Compostella,* észak-spanyolországi város, melynek katedrálisában a hit szerint Szent Jakab apostolt temették el. A II. szá-

zadban épült székesegyház, ill. az apostol sírja az egész középkorban Európa egyik leglátogatottabb zarándokhelye volt; nemcsak a spanyol és francia, hanem a kelet-európai területekről (köztük Magyarországból is) tömegesen keresték fel.

170. old. *„Miért alszol, Uram? ...”* – Zsolt., 44, 24.

171. old. *Ferdinánd* – osztrák főherceg, magyar és cseh király (1526–1564), majd német-római császár (1556–1564) ekkoriban veszítette el Magyarország jelentős részét a török szultán javára.

Ezsdrásuk – Ezsdrás zsidó írástudó, eredetileg a perzsa udvar egyik titkára. A babilóniai fogság megszűnte után Jeruzsálemben a zsidóság vezetője, a mózesi törvények elismertetője.

172. old. *Dárius ... Nagy Sándornak* – Nagy Sándor i. e. 333-ban győzte le III. Dárius perzsa királyt.

Xerxes Themistoklesnak – a görög terület ellen támadó Xerxes perzsa király seregét az Athén politikai vezetőjének, Themistoklesnak vezetése alatt álló görög sereg Szalamisznál 480-ban verte meg.

Antiochus Judás Makkabeusnak – Ju-

dás Makkabeus, a vallásos párt vezére i. e. 165-ben Emmaus mellett döntő győzelmet aratott Antiochus király hadvezérei felett, ennek következtében visszafoglalhatta Jeruzsálemet, és ott a mózesi törvények szerinti kultuszt állította helyre.

„Felkél az Isten..." – Zsolt, 68, 2–3.

175. old. *La Illah il ellah Mehemet Iresul – La ilaha il Allah ve Mohamed rezul Allah,* azaz: „Nincs más Isten, csak Allah, és Mohamed Allah prófétája".

tanre bir pegamber hach – tnari bir, pregamber hakk = Egy az isten, és a próféta (Mohamed) az igazi.

Fila galib il ellah – Ve la galib il Allah, azaz: „És egyedül Allah a győzedelmes".

Allah hechherm – Allahu ekber, „Allah a legnagyobb".

Elhemdu lillah – elhamdu lillah, „Dicsőség Allahnak".

176. old. *mesth – meszt,* könnyű, vékony talpú cipő.

gsumaagun – dzsima guni, a pénteki nap.

tsalma – csalma, egy turbánfajta.

177. old. *orutz – orucs,* böjt.

murdar – tisztátlan, dög.

bairam – a *bajram* ünnepe, általában ünnep.
chna – *hinna* vagy *henna*, köröm- és ujjfesték.
tsuneth – *szünnet*, körülmetélés.
179. old. *mutsulman* – *muszulman* mohamedán.
Tsuleiman – Szulejmán.
Tsultan Tselim – szultán Szelim.
Murath beg – Murád bég.
Mustafa – Musztafa.
Pirin – Piri (?)
Hairadun – Hajreddin.
Hader – Hajdar (?)
Ebraim – Ibrahim.
Tspahalar – *szpahilar*, a szpáhi szó többes száma.
Tsauslar – *csauszlar*, a csausz szó többes száma.
Eminler – *emirler*, az emír szó többes száma.
Behram – Behrám.
Memmi – Memi.
Mehemmet – Mehmed.
Alli – Ali.
Tcielebi – Cselebi.
Paiazith – Bajazid.
Chatsun – Kászon.
Tchender – Csender.
Mutsa – Musza.

Ionuz – Junusz.
Tchender – Iszkander.
Perhat – Ferhát.
Ferro – Ferruh.
Seremeth – Szermet, Szeremet.

180. old. *baracs* – *barádzs*, a szultánnak fizetendő adó.
urumlar – az *urum* (görög) szó többes száma.
arnautlar – az *arnaut* (albán) szó többes száma.

181. old. *talismanlar* – *demismend*, tudós, írástudó.
muszáf – szent szöveg.
ochu machgirleri – *okumak jerleri*, iskola, tanulóhely.
hogsialar – *hodzsalar*, a *hodzsa* (zarándok) szó többes száma.

182. old. *bethler* – a *bejt* (páros vers) szó többes száma.
vers – mai vokalizációval:
Birden bes on ejledim derdimi
Jaradandan isztemistin jardami
Terk ejledim zahmetimi (?) *jurdumu*
Ne ejlejim jenjemezim gömülürmü.
Assich – *ásik*, szerelem.

183. old. *dervislar* – a *dervis* szó többes száma.
allahitsi – *Allah iasin*, Allahért, Allah szerelmére.

matsslach – *maszlik*, kábítószer.
184. old. *evlenmech* – *evlenmek*, megházasodás.
hagsilar – *hodzslar*, a *hodzsa* szó többes száma.
tsaroch – *csarok*, papucs.
chumas – *kumas*, finom kelmefajta.
185. old. *pirints tsorba* – *pirincs csorbaszi*, rizsleves.
boghdaias – *bogdajasi*, búzából készült leves.
charvatsaurie – *karvanszeraj*, karavánszeráj.
chorban – *kurban*, áldozat.
186. old. *hairitsi* – *hajricsin*, jótéteményért.
gsiantsi – *dzsanicsin*, lélekért.
187. old. *tulbe* – *türbe*, sírkamra.
188. old. *huncher othmanlardan sahi tsultan Tsuleiman* – *hünkjari oszmanlardan sah szultán Szulejmán* = az Oszman-ház szultánjai közül sáh Szulejmán szultán.
Salamon sahi fejedelem – II Szulejmán (1521–1566) szultán, akinek uralkodása alatt a török birodalom fénykorát élte, a mohácsi csata győztese, Buda és Magyarország nagy részének elfoglalója.
Musztafa – II. Szulejmán fia (szül. 1515), 1533-ban Sarukhan kormányzója. A fiatal herceg ellen a szultán anyja

és a nagyvezér intrikált. Apja előbb elmozdította a kormányzóságból, majd amikor a perzsa hadjárat alkalmával a herceg hódolatát akarta bemutatni, 1553-ban kivégeztette. Gyurgyevics értesülései nyilván a szultáni udvarból származnak, nem egyeznek más forrásokkal, amelyek a herceget a költészet iránt vonzódó, kulturált embernek mutatják be.

tsagischbegler – nyilván a két (ruméliai és anatóliai) beglerbég.

timargilar – a *timarli* szó többes száma. A *timar* a szultántól hadba vonulási és (a birtok jövedelmétől függő) katonaállítási kötelezettséggel járó, életfogytiglan vagy visszavonásig adományozott hűbérbirtok.

bassalar – a *basa* szó többes száma. A szó talán a perzsa *padisah*ból származik és a legmagasabb hivatali cím volt, amelyet azonban sem a pasa felesége nem használhatott, sem utódai nem örökölhettek. A XIII. században tűnik fel, a kisázsiai szeldzsuk dinasztiáknál az uralkodót és családtagjait jelölték vele, az oszmánoknál a beglerbég és a főváros parancsnokának címe volt. A XVI. század elején már kétféle pasát kü-

lönböztettek meg: 1. a beglerbéget, akinek három lófarkas zászló és 2. a szandzsák béget, akinek két lófarkas zászló volt a jelvénye.

sulihtarlar – a *szilahdár* (fegyverhordozó, testőr) szó többes száma.

caputsibegler – *kapudzsibegler*, a szultán udvartartásának főnöke.

jazitsibegler – *jazidzsibegler*, az írnokok főnöke.

eminler – l. 259. old.

tspahalar – l. 259. old.

vlachlaris – a *vlach* (román) szó többes száma.

189. old. *chazilar* – a *gazi* arab szó többes száma, jelentése: harcos, győztes.

190. old. *ctsutara* – ismeretlen szó.

iasilan gelur bassina – *jazilan gelir basina*. Értelme: ami meg van írva, az a fejedre jön (beteljesedik).

191. old. *solaclar* – *szolaklar*, l. 243. old.

azaplar – *azap* (egyfajta zsoldos) szó többes száma.

tachia – *takije* vagy *takke*, a turbán alatt hordott kis vászonsapka.

voinichlar – a *vojnuk* szó többes száma.

192. old. *satorlar* – *csadvi* vagy *csadsz*, sátor,

tsauslar – l. 259. old.

193. old. *pail* – *pil* vagy *fil*, elefánt.

pastarman – *pastirman*, szárított hús.

195. old. *tspahi* – *szpáhi*, a janicsárok mellett működő nemes származású lovas.
198. old. *pechmez* – *pekmez*, szirupszerű szőlőlé.
uzum turssi – *üzüm tum*, konzervált szőlő.
tsobanlar – a *csobán* (pásztor) szó többes száma.
chepeneg – *kepeneg*, köpenyeg.
199. old. *chavtan* – *kaftan*, kaftán.
Chumlech – *gömlech*, ing.
tulbent – *tülbent*, muszlin.
babucs – *pabucs*, papucs
csisme – *csizme*, csizma.
200. old. *Echmech* – *ehmek*, kenyér.
sussam – *szurzam*, szézám.
secher – *seker*, cukor.
tserbth – *serbet*, sörbet.
hossaph – *hosaf*, gyümölcslé.
201. old. *hactser* – *haszin*, gyékényszőnyeg.
tsophra – *szofra*, asztal.

Tartalom

GEORGIUS DE HUNGARIA:

TRACTATUS DE MORIBUS,

CONDICIONIBUS ET NEQUICIA TURCORUM.

RÓMA, 1480

BARTHOLOMAEUS GEORGIEVITS:

LIBELLUS ... DE AFFLICTIONE CAPTIVORUM.

ANTWERPEN, TYPIS COPENY, 1544

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója. A szöveget az eredetivel egybevetette: Kurcz Ágnes. Felelős szerkesztő: Zsolt Angéla. A kötetet Miklósi Imre tervezte. Műszaki vezető: Andrási Győzőné. Készült: 8000 példányban, 10,38 (A/5) ív terjedelemben, Garamond antikva betűvel. EU-c-7677 ISBN 963 07 0742 x

76.71 Dürer Nyomda